

DITAODIŠO TŠA SEPEDI

M.D.THOKOANE

2006

DITAODIŠO TŠA SEPEDI

KA

MAKGALAKGATHA DANIEL THOKOANE

E neelanwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrii ya

BONGAKA

KA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROF M.J. MOJALEFA

MOTHUŠAMOHLAHLI: PROF P.S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

MATŠHE 2006

DITEBOGO

Ke rata go leboga mohlahli wa nyakišišo ye Prof. M.J. Mojalefa yo a ntlahlilego a sa fele pelo. O ntlahlile a sa lapišwe le ke go tšama ke dula fase ka go lapišwa ke morwalo wo boima wo, a ntataiša ka lerato le kwelobohloko.

Ke sa boa gape ke iša ditebogo go mothušamohlahli, Prof. P.S.Groenewald, senatla sa go phela ka lerato le pelo ye bonolo ya go hlologela go thuša bao ba nyoretšwego tsebo.

Nka dira phošo ge nka lebala go tšhollela ditebogo go bašomi ba bokgobapuku ba Yunibesithi ya Pretoria gotee le ba lefapha leo ka Mamelodi.

Ke leboga ba lapa la ka, e lego Mohumagadi wa ka Kokodi Maggie Thokoane yo a mphilego thekgo gammogo le bana ba ka ka tlhohleletšo yeo ba mphilego yona.

Nka dira phošo ge nka se leboge batswadi ba ka, e lego Mapue le Tseke bao ba nkgodišitšego ka bothata go tloga bjaneng. Go bona ke re dulang le tseba le moo le robetšego gona gore ke a le leboga.

Godimo ga tšeo ka moka, ke rata go leboga Modimo, e lego Yena a nkgontšhitšego tše ka moka.

12. OPSOMING

Die doelstelling van hierdie ondersoek is om die ontwikkeling en verdienste van die Sepedi-essay-oeuvre na te gaan en te beskryf. Die werke wat hiervoor in aanmerking geneem word, is die essaybundels wat vanaf 1943 tot 1996 gepubliseer is. Terselfdertyd word ook die verskillende subgenres van die essay in Sepedi beskryf, waarna dié werke ook na verdienste beoordeel word om die ontwikkeling van hierdie genre aan te dui. Om hierin te slaag, beteken dit dat die ondersoeker die werke moet beskryf, interpreteer, groepeer en evalueer. Die beskrywingsraamwerk wat gevolg word is dié wat in die Departement Afrikatale uitgewerk is, en 'n aanpassing op die narratologiese model is. Hier word drie vlakke onderskei, te wete (a) die verhaalmateriaal waar die onderwerp 'n belangrike begrip is, (b) die samestellingstrategie waar veral die temabegrip ter sake is, en (c) die stilistiese afwerking van die werk waardeur die outeur sy siening op sake daarop inplant.

Eerdad die ondersoek formeel aangepak word, is daar nagegaan wat reeds omtrent die essay in Sepedi gedoen is. Die artikels van onderskeidelik Groenewald en Mojalefa asook die verhandeling van Mohlala het slegs 'n geringe terrein van die totale ondersoekveld bestryk. Hierna is die essaybegrip gedefinieer. Dit het noodwendig

tot 'n beskrywing van die ontstaan van hierdie genre gelei. Hierin is kortliks op die vroeë Franse essaykuns gewys waarna ook die essay in Engels ter sprake gebring is, hoofsaaklik omdat die essayskrywer in Sepedi daarby aansluiting gevind het. Die onderskeid tussen die formele en die informele essay is kortliks behandel, waarna besluit is om die navorsing slegs op laasgenoemde te rig.

Omdat die essay, soos die kortverhaal en die skets, deel van die kortkuns vorm, is die onderskeid tussen dié drie vertelvorme volledig toegelig. Die verskillende essays is hierna ter hand geneem. Die verhaalmateriaal is kortliks saamgevat. Die verhaalsamestelling is onder die volgende hofies behandel: (a) Die titel, (b) die inleiding, (c) die uitbouing van die gegewens, en (d) die samevatting. Hiervolgens is daar drie essaykategorieë onderskei, te wete (a) die pioniersfase, (b) die eksperimentele fase, en (c) die fase van wasdom. In die eerste fase word die essays van Matlala geplaas; in die tweede fase kom die werke van Masemola, Mojapelo, Tlooke en Mangokwane tereg en in die derde fase word die essays van Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala en Chupyane gegroepeer.

In die laaste en samevattende hoofstuk word daar op die besondere verdienstes van (a) Matlala en Chupyane, en (b) Mahapa en Mabitje gewys. In die eerste geval word die veelsydigheid van Matlala en Chupyane bespreek, veral ten opsigte van die verskeidenheid

essaysoorte wat hulle geskryf het. In laasgenoemde geval word Mahapa en Mabitje as essay-innoveerders behandel: eerstens om die metafoor in die verhaalsamestelling en, tweedens, omdat beide hulle essays as siklusse gebundel het, 'n praktyk wat nuut in die essaykuns is.

13. SLEUTEL TERME

Essay

Kortverhaal

Skets

Informeel essay

Formeel essay

Subgenres van die essay

Groei en ontwikkeling van die Sepediessay

Metafor

Siklusse

14. SUMMARY

The objective of this investigation is to look into, and to describe, the development and merit of the Sepedi essay-oeuvre. The works taken into account are the essay collections that were published from 1943 to 1996. At the same time, the various sub-genres of the essay are described. These works are also appraised according to merit, in order to be able to illustrate the evolution of the genre. In order to succeed herein, the researcher has to describe, interpret, classify, and evaluate these works. The descriptive frame of reference used here is the one that has been established by the Department of African Languages, and which is an adapted model of the narratological. Here, three levels are distinguished, namely: (a) the narrative material where the subject is the primary concept; (b) the strategy of composition where the theme concept is especially relevant; and (c) the stylistic finishing of the work in which the author implants his own view of the matters therein.

Before the investigation could be tackled formally, the road had to be traversed on what had been done previously on the essay in Sepedi. The articles of Groenewald and Mojalefa respectively, as well as the dissertation of Mohlala, covered only a scanty area of the total field of investigation. The essay concept is then defined. This necessarily led to a description of the genesis of this genre. Here short reference

is made to the early French art of the essay. At this point the essay in English is also mentioned, primarily because of the connection to the essayist in Sepedi. The distinction between the formal and the informal essay is briefly discussed, after which we focus our research primarily on the latter.

Because the essay, akin to the short story and the sketch, forms part of the art of the pithy, the difference between these three narrative forms is comprehensively elucidated. The various essays are then considered. The narrative material is summarised. The composition of material is discussed under the following headings: (a) The title; (b) the introduction; (c) the elaboration of the data; and (d) the recapitulation. According to these, three distinct categories of essay are differentiated, namely (a) the pioneering phase, (b) the experimental phase and (c) the phase of maturity. The essays of Matlala are classified in the first phase; in the second phase the labours of Masemola, Mojapelo, Tlooke and Mangokwane, then the essays of Mahapa, Mabitje, Selwalekwanadi, Makopo, Phala and Chupyane are grouped in the third phase.

In the final, recapitulative chapter, the particular merits of (a) Matlala and Chupyane and (b) Mahapa and Mabitje are investigated. In the former, the versatility of Matlala and Chupyane is discussed, especially with respect to the wide range of types of essay that they

wrote. Mahapa and Mabitje are then considered as essay innovators: first for the use of metaphor in the composition of the tale and, secondly, because the essays of both are presented in sequences, a fresh practice that enriches the traditional craft of the essay.

15. KEY CONCEPTS

Essay

Short story

Sketch

Informal Essay

Formal Essay

Essay subgenres

Growth and development of the Sepedi Essay

Developmental phases

Metaphor

Circles

1 KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Kgaolo ye ya pele ke thagaletswalo mo nyakišišong ye. Tabakgolo yeo e lebanego le yona ke go amogela mmadi wa sengwalo se gore a tle a kgone go latela le go kwešiša gabotse ditaba tšeo di nyakišišwago. Go tlo lebelelwa kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo di šetšego di ngwadilwe go tloga ngwageng wa 1943 go fihla go wa 1996. Dikgoboketšo tšeo ga di sekasekwe mo lebakeng le eupša di tšweletšwa gore mmadi a di tsebe. Go tšwela pele go tlo tšweletšwa maikemišetšo a nyakišišo ye gammogo le mathata ao a e hlotšego.

Seo se tlogo latela ditaba tše ke go hlokomedišiša mediro ya banyakišiši bao ba kgathilego tema dinyakišišong tša ditaodišosengwalo tša Sepedi. Mokgwa wa nyakišišo wo nyakišišo ye e tlogo go o latela o tla hlalošwa ka boripana. Taetšonyakišišo le tshepedišo ya ditaba le tšona di tla ahlaahlwa gomme morago gwa rungwa ditaba tšeo.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Bjalo ka ge go boletšwe matsenong a nyakišišo, maikemišetšomagolo a nyakišišo ye ke go fatišiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Nyakišišo e ya go tšwela pele go hlopha mehuta ya ditaodišosengwalo tše di šetšego di ngwadilwe mo polelong ya Sepedi. Mošomo wa mathomo wo o lebanego le nyakišišo ye, ke go senkasenka ka boripana mediro ya banyakišiši ba bangwe bao ba ahlaahlilego ditaodišosengwalo tša Sepedi go fihlela lebakeng la nyakišišo ye. Go yo tšwelwa pele gape ka go lemogišiša tshekatsheko ka botebo temeng yeo banyakišiši ba bangwe bao ba sego ba e kgatha mabapi le ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Banyakišiši ba ba šetšego ba sekasekile ditaodišosengwalo tša Sepedi go fihlela lehono ke Groenewald, Mojalefa le Mohlala. Bjale go yo lebelelwa ka boripana seo e bilego tlhobaboroko mo nyakišišong ye gomme go latele mešomo ya banyakišiši bao ba šetšego ba kgathile tema ka go sekaseka mešomo ya bangwaladitaodišosengwalo tša Sepedi go tloga mola ba lemogago kgahlego ya bangwadi bao.

1.3 TLHOHLO DITAODIŠONGSENGWALO TŠA SEPEDI

Nyakišišo e lemogile gore go na le tlhalelo ye kgolo ya kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi gagolo ge mohutangwalo wo o bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe ya go swana le padi, theto, terama, kanegelokopana le tše dingwe. Mo mehutangwalong ye mengwe yeo ntle le taodišosengwalo, go bonala o ka re bangwadi ba atile kudu ka gobane mohlomongwe ba bo ngwatha bo fodile. Seo se tliša kgopolo ya gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ga ba tsebe goba gona go kwešiša gore taodišo goba taodišosengwalo ke eng gape e swanetše go ngwalwa bjang. Ke lona lebaka le legolo leo le dirago gore nyakišišo e lebane le go rarolla bothata bjo. Bonnyane bja ditaodišosengwalo tšeo di lego gona ka polelo ya Sepedi go fihla lebakeng la nyakišišo ke kokwane ye kgolo ye e tiišago gore bangwadi ba ditaodišo mo lelemeng la Sepedi ba itemogela mathata ge ba swanetše go ngwala ditaodišosengwalo. Bjale go yo hlokomelwa ditaodišosengwalo tšeo ka go no di ntšha sebego fela.

1.4 DITAODIŠO TŠE DI NGWADILWEGO KA SEPEDI GO FIHLA BJALE

Ngwaga wa 1943 ke ngwaga wo bohlokwahlokwa mo historing ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ke ngwaga wo kgoboketšo ya mathomothomo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, *Mengwalô (Essays) Puku II*, ka Matlala E.K.K, e gatišitšwego la mathomothomo ka wona. Le ge e le gore taodišosengwalo ke sengwalo se bohlokwa mo polelong ya Sepedi, kgolo ya sona e bile ye e nanyago. Go ka thwe bangwadi ba sengwalo se ba itemogela mathata a a itšego ka go tšweletša mohuta wo wa sengwalo. Taba yeo e thekgwa ke go ba gona ga sekgala se segolo gare ga ditaodišosengwalo tša mathomo le tšeo di di hlatlamago.

Go tla lemogwa gore go fetile lebaka la mengwaga ye 24 pele *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943) e hlatlangwa ke kgoboketšo ya go bitšwa *Ditaodišo* ka Masemola ya go gatišwa ka ngwaga wa 1967. Mohlala (1994:2) ge a thekga kgopolo yeo, o re go fihlela lebakeng le go sa na le lesehla la dingwalo tša ditaodišo mo Sepeding. Taba ye e tiišwa ke gore go fihlela ka nako ya nyakišišo ye go ngwadilwe dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tše lesometlhano fela: *Mengwalô (Essays) Puku II* (Matlala, 1943), *Ditaodišo* (Masemola, 1967) *Di sa re šaletše monaganong* (Mahapa, 1968), *Dithuto lapeng le sekolong* (Mojapelo, 1969), *Sehlabeng* (Mabitje, 1976), *Moremogolo* (Tlooke, 1987), *Lekomane la bjoko* (Tlooke, 1987), *Bohwabogolo* (Tlooke,

1990), *Di mading a bona* (Mangokoane, 1991), *Mankutukutu o tima mollo* (Tlooke, 1992), *Lewa La Rabadia* (Tlooke, 1993), *Moletesekuba* (Selwalekgwadi, 1994), *Setšwagodimo se a ikgethela* (Makopo, 1995), *Mphatlalatšane* (Phala, 1995) le *Ditlhapetsane* (Chupyane, 1996).

Ge go boelwa moragwana gannyane, go ka hlokomedišišwa polelo ye ya Mohlala kudu malebana le palo ya ditaodišosengwalo ge e bapetšwa le palo ya dipadi tša Sepedi tše di lego gona, go tlo lemogwa gore Mohlala o opile kgomo lenaka. Ge a gatelela bohlokwa bja bongwadi bja ditaodišosengwalo, Mohlala (1994:2) o ruma ka go re:

Ke mediro yeo e dirago kgwathi go
rena bangwadi ba bangwe gore a na ke
gona ge tshetlo e hwile le molodi na?
Aowa, bagešong, motho ga se kolobe e
ruthetšwago meetse.

Tlhohlo ye ya Mohlala ke ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa maikemišetšong a nyakišišo ye. Bjale nyakišišo e itebanya le mešomo ya bakgathatema dinyakišišong tša ditaodišo tša Sepedi.

1.5 BANYAKIŠIŠI BAO BA NYAKIŠIŠITŠEGO DITAODIŠOSENWALO TŠA SEPEDI

Go na le banyakišiši bao ba lego mahlong ba ba šetšego ba kgathile tema dinyakišišong tša ditaodišosengwalo tša Sepedi. Bona ba tla lebelelwa gotee le mediro ya bona ka boripana ka mo tlase. Tabakgolo ke gore nyakišišo e rata go laetša ditema tšeo ba di lemilego gore di se boeletšwe.

1.5.1 Groenewald, P.S.: ‘Mahapa se verteltegniek’ (1981)

Ge a sekaseka taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Kgalatlou’, Groenewald o fapanya Mahapa le bangwadi ba bangwe ba go swana le Matsepe, Phatudi, Maditsi le ba bangwe ka go re Mahapa o šomiša dithekniki tše di itšego, e lego mohlahli, phapantšho, sekai le tlhalošišo go tšwetša pele molaetša wa gagwe.

O tšwela pele gore Mahapa o diriša thekniki ya mohlahli go hlahla mmadi ka go mmontšha mafelo a bohlokwa a histori. Ge a laetša ka fao mongwadi a šomišitšego thekniki ya phapantšho ka gona o bolela gore thekniki yeo e dirišitšwe go gokagoketša mmadi go balela pele taodišosengwalo yeo ka nepo ya go tšweletša moko wa ditaba.

O ruma ka gore Mahapa o na le bokgoni bjo bo makatšago bja tirišo ya seswantšho bjalo ka thekniki. Tshwantšho ye ya gagwe e tšweletša

seo a se hlalošago pepeneneng gore maikemišetšo a gagwe a bonagale gabotse. Mokgwa wo mongwadi a o dirišago go hlaloša ditiragalo tša gagwe ka gona o ka bitšwa thekniki ya tlhalošišo. Ka go realo, Mahapa o dirišitše mohuta wo wa thekniki go utollela mmadi tebanyo ya gagwe.

1.5.2 Groenewald, P.S.: *W.L. Mahapa: 'Di sa re šaletše monaganong'* (1993)

Groenewald ge a sekaseka *Di sa re šaletše monaganong*, o hlaloša ka fao puku ye ya Mahapa ya ditaodišosengwalo e lego ye e atlegilego. O tšwela pele ka go fa palo ya ditaodišosengwalo tše tša Mahapa, ka gore o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago: tše di seelago di laodiša ka ga dithaba mola e tee e lebane le noka.

O re moko wa ditaba wa *Di sa re šaletše monaganong* o hlalošwa thwii ke thaetlele ya puku ye. Taba yeo e bolela gore o inaganela ditaba tša kgale, ka tsela yeo, o ka re o re rutang bana ditaola le se ye natšo badimong.

Mo nyakišišong ya gagwe o gatelela gore Mahapa o dirišitše dithekniki tše di latelago, e lego mohlhli, seswantšho, phapantšho le poeletšo go tšweletša moko wa ditaba. O gatela pele ka go laodiša gore dithekniki tše di godiša maatlakgogedi. Ke ka fao, mmadi a

kgahlegago go balela pele taodišosengwalo yeo. Groenewald o ruma ka go gatelela gore sehloa sa ditaba tša Mahapa se lebane le seswantšho.

1.5.3 Groenewald, P.S: ‘Stylleer: Sehlabeng’ (1991)

Mo taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa ‘*Stylleer: Sehlabeng*’, Groenewald o bapetša moko wa ditaba, mongwalelo le phapantšho ya mongwalelo tša ditaodišosengwalo tša Mabitje, *Sehlabeng* (1976), le tša Mahapa, *Di sa re šaletše monaganong* (1968).

Ge a hlaloša ka boripana sererwa sa pukwana ye, o bolela gore Sehlabeng ke lefelo leo le lego kua Bopedi, leo le emelago dihla tše nne tša ngwaga, e lego seruthwana, selemo, lehlabula le marega. Ka go le lengwe ditaodišosengwalo tša Mahapa le tšona di emela dithaba tše di seelago tše kgolo le noka e tee ye kgolo kua Bopedi.

Se sengwe seo Groenewald a se dirilego ge a sekaseka ditaodišosengwalo tša Mabitje, ke go bontšha diripa tše tlhano tša tšona, e lego matseno, le dikgaolo tše nne go ya ka dihla tše nne tša ngwaga. Sehla se sengwe le se sengwe se arotšwe ka dikarolwana goba ditaodišosengwalo tše di lego mabapi le ditiro tša batho kua Sehlabeng nakong ya sehla seo.

Ka go dira bjalo, Mabitje o tliša tlemagano magareng ga dihla tšeo tše nne gomme taba ye e lebana le sekapolelo seo se tšweletšago lefelo la Sehlabeng e le bophelo, mafelelong dihla tše nne di emela bophelo bja motho. O akaretša ditaba tše ka go hlaloša gore pukwana ye e tletše lethabo le ditebogo. Groenewald o gatelela gore wo ke wona molaetša wo mogolo wa Mabitje. Maikemišetšo a gagwe e be e no ba go tšweletša mohlala wa nyakišišo ya mongwalelo wo o lebanego le taodišosengwalo.

1.5.4 Mojalefa, M.J: *Ntlhahle 3* (1995)

Mojalefa ge a rulaganya lengwalotlhahlo la baithuti ba ngwaga wa boraro, o swayaswaile ka ga ditaodišosengwalo tša Mahapa, *Di sa re šaletše monaganong* (1968). Ge a swaela ka ga karolwana ya diteng, sererwa sa ditaodišosengwalo tša Mahapa, o hlaloša gore ditaodišosengwalo tše di fapafapanego tšeo, di na le direrwa tša go fapafapana. Taba yeo e bolela gore sererwa sa puku ye se lebane le ditaba tše di fapafapanego. Ka ge ditaodišosengwalo tšeo tša Mahapa e le tše di šupago, ye nngwe le ye nngwe ya tšona e lebane le sererwa sa yona. Go ka akaretšwa ka gore go rerwa ka ga dithaba tše di seelago le noka e tee.

1.5.5 Mohlala, M.J: *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong (1994)*

Mo theseseng ya gagwe ya mastase, Mohlala o sekasekile ditaodišosengwalo tše tharo fela, e lego ‘Tubatse,’ ‘Kgalatlou’ le ‘Mogologolo’, tše di tšwago pukung ya Mahapa ya go bitšwa *Di sa re šaletše monaganong*. Mo ditaodišong tšeo tše tharo, o sekasekile sebopego sa tšona go ya ka diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Ge a sekaseka diteng tša ditaodišosengwalo tšeo tše tharo, o hlokometše mafelo, mekgwa, badudi le histori. Mabapi le mafelo, o tsopotše maina a mafelo ao Mahapa a a dirišitšego ditaodišongsengwalo tšeo.

Malebana le mekgwa ya go phela ya badudi ba ‘Tubatse’, ‘Kgalatlou’ le ‘Mogologolo’, Mohlala o bolela gore e fapana le ya bophelo bja lehono ka gobane bona ba be ba dumela go mekgwa ya bogologolo. Badudi ba a ba hlalošago mo ditaodišongsengwalo tše tharo, ke Bapedi. Histori ye go bolelwago ka yona e hlaloša mafelo a bohlokwa a Bopedi.

Mohlala o ahlaahlile thulaganyo ka dikarolwana tše di latelago, e lego pegokakaretšo ya thulaganyo, dithekniki le moko wa ditaba, a fetša ka go fetleka taodišosengwalo e tee, e lego ‘Tubatse’.

Ge a tsinkela pegokakaretšo ya thulaganyo, o e hlalošitše ka dikarolwana tše tharo tše di latelago, e lego kalotaba, mmele le pheletšo. Mabapi le go fetleka dithekniki le moko wa ditaba, o hlophile dithekniki tše di seelago, e lego mohlahli, tlhalošišo, phapantšho, tatelano ya ditaba, theto le sephegelelwa, go tšwetša pele moko wa ditaba.

O rumile ka go kgetha taodišosengwalo e tee, e lego ‘Tubatse’ gomme a tšweletša thulaganyo ya yona. Mo tshekatshekong ya taodišosengwalo ye, o hlokometše dikokwane tše tharo tša thulaganyo ya ditaodišosengwalo tše o a di hlalošitšego ge e le tše bohlokwa tshekatshekong. Tšona ke matseno, mmele le thumo.

Ge a etla go mongwalelo, o bontšhitše ka fao moko wa ditaba o lego bohlokwa ka gona nyakišišong ya mohuta wo. Ga se a sekaseka mongwalelo wa taodišosengwalo yeo, eupša o kgethile temana yeo ka yona a nyakišišitšego mongwalelo wa taodišosengwalo ka botlalo.

Malebana le go sekaseka temana yeo e lebanego le mongwalelo, o thomile ka tiišetšo ya tso polo, morago a tšweletša papetšo ya tso polo le kakaretšo ya yona gomme a ruma ka go hlaloša dipharologantšho tša mongwalelo.

1.6 KAKARETŠO

Go ka akaretšwa ka go lekola maikemišetšo a borateori ba go boletšwego ka bona ka mo godimo ge a bapetšwa le a nyakišišo ye. Maikemišetšo a Groenewald ge a be a sekaseka ditaodišosengwalo tša Mahapa le tša Mabitje e be e le go fa mohlala wa tshekatsheko ya taodišosengwalo. Mojalefa yena o nepišitše bohlokwa bja sererwa ge go sekasekwa diteng tša ditaodišosengwalo. Ka lehlakoreng le lengwe, tebanyo ya Mohlala e be e le godimo ga tshekatsheko ya ditaodišo tša Mahapa. Gabotse o nepišitše taodišosengwalo e tee ya go bitšwa ‘Tubatse’ a tšama a tlaleletšatlaleletša ka tše pedi, e lego ‘Mogologolo’ le ‘Kgalatlou’.

Ka go realo, maikemišetšo a lengwalonyakišišo le a fapana le maikemišetšo a borateori bao ba šetšego ba sekasekile ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gobane ona a nepiša kgolo, tšwetšopele, tlhalošo le tlhopho ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go lebeletšwe ditaodišosengwalo tšeo di šetšego di ngwadilwe mo polelong ya Sepedi. Ka tsela yeo, go tla lemogwa ge go le bohlokwa go phethagatša maikemišetšo ao ka go thoma go hlaloša seo taodišo ka kakaretšo e lego sona. Ge go tšwelwa pele go tlo bapetšwa taodišosengwalo le kanegelokopana go be go bapetšwe taodišosengwalo le sekhetšhe. Go tloga fao go tlo hlalošwa dikokwane tša tlhopho. Pele ga fao, go yo lekolwa mokgwa wo o yago go dirišwa mo nyakišišong ye.

1.7 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Mokgwa wa nyakišišo ke tsela yeo e tlogo latelwa ke nyakišišo mo nyakišišong ye gore ditaba di tle di sepele gabotse. Nyakišišo e hlaotše mekgwa ye mene ya nyakišišo, e lego (a) mokgwa wa go hlaloša (*‘to define’*), (b) go hlatholla (*‘to interpret’*), (c) go hlopha (*‘to classify’*) le (d) go sekaseka (*to evaluate*). Go tšwela pele go tlo tšweletšwa bohlokwa bja go fapantšha mareo a mararo ao go ya le ka fao a dirišitšwego ka gona nyakišišong ye. Bjale go tla latela tlhalošo ya mareo ao ka tsela ye:

1.7.1 Mokgwa wa go hlaloša

Yerkes (1995:379) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

To define is to state or set forth the meaning of a word, phrase, etc.

Mantšwana a, ge a lekodišišwa ka tlhokomelo ye e tseneletšego, a šupa gore go hlaloša go lebane le go tšweletša tlhalošo ya lentšu goba lefoko. Kgatla (2000:17) o thekga kgopolo ye ka go re go hlaloša ke go šomiša polelo ye e tseneletšego ya selo gomme gwa utollwa dipharologantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale nyanyeng. Godimo ga fao, Pearsall (1999:386) yena o re go hlaloša ke:

To give a detailed account in words, of something.

Ge go tsinkelwa kgopolo ye, e bolela gore ge go hlalošwa selo go tsenelelwa kudu ka polelo mabapi le selo seo gore go tle go utollelwe dipharologantšho tša sona di be pepeneneng. Mabapi le yona kgopolo ye, Serudu (1987:25) o fo re go hlaloša ke go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Lereo le la go hlaloša le bohlokwa kudu mo nyakišišong ye ka gobane nyakišišo, ka lehlakoreng le lengwe, e lebane le go hlaloša taodišo bjalo ka sengwalo. Taodišo e hlalošwa go tloga setšong sa yona e le sengwalo seo se ikemetšego ka bosona ge se bapetšwa le dingwalo tše dingwe.

1.7.2 Mokgwa wa go hlatholla

Go hlatholla go bapetše kudu le go hlaloša ka gobane go hlatholla ke go gatelela mešomo (*‘functions’*) ya dipharologantšho (*‘characteristics’*) tša selo seo se hlalošwago. Serudu (1987:30) o hlaloša kgopolo ye go tšwela pele ka go e amanya le kwešišo, ka go no re go hlatholla sengwalo go laetša go se kwešiša. Wales (1995:256) le yena o šitlela ka go re:

*To interpret means understanding;
understanding language of text, and
understanding its meaning and
theme(s).*

Go hlatholla go amana le kwešišo ya tlhalošo ya molaetša wo o rilego. Ge a tšwetša pele polelo yeo ya gagwe gona letlakaleng leo Wales o re:

*In stylistics it is the interpretation of
the language derived from the analysis
of the formal and semantics patterns
which leads to the assessment of the
significance of findings for the*

*interpretations of the text's overall
meaning.*

Go hlatholla gantši go dirišwa tshekatshekong ya dingwalo. Ke tsela ya go lekola maemo a kelo le bohlokwa bja diphihlelelo tša tšweletšo ya tlhalošo ya sengwalo sohle. Ke ka fao Mojalefa (1995: 30) a rego:

... ditaba di re go hlalošwa gwa
šitlelwa ka mabaka.

Ge a akaretša dikgopolo tše Phala (1999: 6) o re:

Go hlatholla ke go gatelela mešomo ya
dipharologantšho tša selo seo se
hlalošwago.

Ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di šetšego di ngwadilwe, di yo nyakišišwa ka botlalo ka tsela ya go hlatholla diteng le histori ya tšona gore di tle di kwešišege ge di balwa. Ke go re go nepiša kgolo ya taodišo ya Sepedi.

1.7.3 Mokgwa wa go hlopha (le ge e le go bapetša)

Ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di swanago di tlo bopa legoro le tee go ya ka go kwana ga tšona. Tše di sa swanego le tša legoro la pele di tlo išwa legorong la bobedi gomme tše di fapanago le tša legoro la pele le la bobedi tšona di tlo kgafelwa legorong la boraro go ya ka go kwana ga tšona. Legoro la pele le tlo bitšwa la ditaodišosengwalo tša pulamadibogo, la bobedi la bitšwa legoro la ditaodišosengwalo tša maitekelo mola la boraro lona le bitšwa la ditaodišosengwalo tša bokgoni.

Pearsall (1999:263) o re lereo le la go hlopha go lebane le go:

Arrange (a group) in classes or categories according to shared qualities or characteristics.

Polelo ye e hlaloša gore dilo di bewa ka dihlopha go lebeletšwe diphapantšho tša tšona. Diphapantšho di lebane le kamano ya dilo tše di bapetšwago gore di kgone go tsena dihlopheng tše di di lebanego. Ge dingwalo di bapetšwa go lebeletšwa nyalelano ya tšona.

Mo nyakišišong ye, nyakišišo e tlo hlopha ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di šetšego di ngwadilwe go tloga ka ngwaga wa 1943 go

fihla ka ngwaga wa 1996. Ditaodišosengwalo tšeo di tlo hlopšha go ya ka thaetlele, matseno, mmele morumo le mohutana wa taodišosengwalo.

1.7.4 Mokgwa wa go sekaseka

Go ya ka T.S. Eliot (Hawthorn, 2000:12), go sekaseka go nyalane le go bapetša. Ke ditlabelo tše kgolo tša go nyakišiša dingwalo. Taba ye nngwe ye bohlokwa ke gore le ge go sekaseka go gata ka mošito o tee le go hlatholla, fela dikgopolo tše pedi tšeo di a fapana ka gobane go sekaseka go sepedišana tsela le karoganyo ya se go ithutwago ka sona ka tsela ya go kgethologanya dikarolwana tša selo seo. Ka go realo go sekaseka dingwalo go akaretša phakologanyo ya mošomo wa bokgabo wa dingwalo ka mokgwa wa karoganyo ya dielemente tše di bopago sengwalo seo. Ka lehlakoreng le lengwe Fowler (1973:8) o gatelela gore nepo ya go sekaseka e lebane le thulaganyo ya theto ka gobane mantšu a a dirišitšwego mo thetong a iphihlile. Ka tsela yeo a nyaka kgopodišišo ye e tseneletšego.

Le ge nyakišišo ye e sa dumelelane ka botlalo le seo se bolelwago ke Fowler mabapi le tshekatsheko ya dingwalo ka gobane o ka re o re go sekaseka go nepiša direto fela, fela kgopolo ye e tšweletšwago malebana le go sekaseka ka kakaretšo e amogelwa ka diatla tše pedi ke nyakišišo ye. Nyakišišo e gatelela gore tshekatsheko ga e hlaloše

letlalo la boraro la sengwalo fela, e lego mongwalelo, eupša le matlalo a mabedi a mathomo a sengwalo, e lego diteng le thulaganyo le ona a hlalošwa ka tsenelelo. Ke ka fao Cuddon (1998:36) a rego tshekatsheko ke:

A detailed splitting up and examination of a work of literature. A close study of the various elements and the relationship between them. An essential part of criticism.

Se se gatelelwago ke Cuddon ke gore tshekatsheko ga e nepiše mohuta o tee wa sengwalo eupša dingwalo ka kakaretšo. Ke ka mokgwa wo a tšwelago pele ka gore tsinkelo ya dingwalo e thuša go kgola tsela ya kwešišo ya tlhalošo ya mongwadi sengwalong, gape go akaretšwa le tšweletšo ye e kwagalago ebile e nepagetše ya sengwalo seo. Go ka akaretšwa ka gore tsinkelo ya mohuta wo e nepiša bokgoni goba bofokodi bja mongwadi (le ge e le sengwalo).

Tlhalošo ya kgopolo ye mo nyakišišong ye e bohlokwa ka gobane e ya go rarolla mathata a a lebanego le ditaodišosengwalo tša Sepedi gore go tle go lemogwe kgolo le tšwetšopele ya mohutangwalo wo mo Sepeding.

1.8 TAETŠONYAKIŠIŠO

Genette (1980) o šetše a ngwadile kudu ka ga naratholotši. Ge a hlaloša naratholotši, Genette (1980:40) o e lebanya le sebopego sa sengwalo. O tšwela pele go bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo le ge e le gore letlalo leo la boraro ga a le tšweletše thwii. Strachan (1987:3) o tiba ka mošito o tee le yena gona mo tabeng ya matlalo a mararo, gomme yena o hlaloša letlalo la boraro ka go no re ke '*visie*'. Mojalefa (1995:63) yena o hlaloša kgopolo yeo ya Strachan ka go e lebanya le mongwalelo eupša e sego tebelelo ('*visie*') yeo e lego thekniki ya thulaganyo. Groenewald (1993:3) o hlaloša matlalo ao a sengwalo ka gore ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Go tla lemogwa gore Groenewald le Mojalefa ba fapana le Strachan le Genette ge ba hlaloša sebopego sa sengwalo ka gobane (Groenewald le Mojalefa) ba bolela gore ge go sekasekwa letlalo la diteng go swanetše gwa gatelelwa sererwa ka gobane go thwe sererwa se bohlokwa ka ge e le sona se kgokaganyago ditiragalo tša diteng gore e be kgopana e tee.

Ba tšwela pele go hlaloša gore ge letlalo la thulaganyo le tsinkelwa, šedi ye kgolo e swanetše go lebišwa go moko wa ditaba. Lebaka la bona le legolo ke gore moko wa ditaba ke tebanyo ya mongwadi, ke go re ke yona thuto ye kgolo yeo mongwadi a ratago go e abelana le

mmadi. Ka tsela yeo moko wa ditaba o bohlokwa kudu ka gobane o golaganya ditiragalo tša sengwalo gore molaetša wa mongwadi o bonagale gabotse.

BoGroenewald ba gatela pele go fapana le Strachan ge ba hlaloša letlalo la boraro la sengwalo, e lego mongwalelo ka gobane ba gatelela gore ge go fetlekwa mongwalelo wa sengwalo sefe kapa sefe, go swanetše gwa hlokomelwa khuduego goba maikutlo a mongwadi. Ba kgonthiša gore khuduego ke kokwane ye kgolo yeo mongwalelo o ithekgilego ka yona. Ka go realo, khuduego ke karolo ye bohlokwa ya tshakatsheko ya mongwalelo.

Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye ke go šala taetšonyakišišo ya boGroenewald morago ka gobane go yo hlokomelwa bohlokwa bja tirišo ya sererwa mo go diteng, mola gape go eya go gatelelwa moko wa ditaba ge go tsinkelwa thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Godimo ga moo, nyakišišo e yo šetša gape mohola wa khuduego ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tše di yago go sekasekwa mo nyakišišong ye.

Nyakišišo e tswalela dikgoro ka go bapetša ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane gomme ya re moletesekuba ka bohlokwa bja ditaodišosengwalo tša Mahapa le tša Mabitje bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

1.9 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolo ya pele ya nyakišišo e lebane le maikemišetšo a nyakišo ge e nepiša ditaodišosengwalo tša Sepedi tseo di šetšego di ngwadilwe go ya le ka mathata ao go bontšhago a šitiša bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi go ngwala ditaodišosengwalo. Go iša pele kgaolo ye e lebeledišiša mediro ya banyakišiši ba ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya le ka fao ba kgathilego tema ka gona go leka go rarolla bothata bja bangwadi ba. Kgaolo ye e tlo ruma ka go tšweletša mokgwa woo nyakišišo e o kgethilego go tšwetša nyakišišo ye pele.

Kgaolo ya bobedi yona e nepiša tlhalošo ya taodišo ka botlalo ka kakaretšo gore mmadi a kwešiše gabotse gore taodišo ke eng gomme a tle a kgone go kwešiša taodišosengwalo yeo e lego yona kgwekgwe ya nyakišišo ye. Tlhalošo yeo e akaretša diteng tša taodišo, thulaganyo le mongwalelo. Go iša pele kgaolo ye e lebane le go fapantšha taodišosengwalo, kanegelokopana le sekhetšhe.

Kgaolo ya boraro e lebelela kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša Sefora go tloga mola lereo le la taodišo (*'essai'*) le hlolwago. Gona mo kgaolong ye nyakišišo e bone go le bohlokwa go lebana le mešomo ya Michael de Montaigne ka botlalo ka gore ke yena kgotswadi ya ditaodišo tša Mafora ka ge e le yena mongwadi wa mathomo wa go šomiša lereo le la taodišo. Go bohlokwa go nyakišišo

go akaretša kgaolo ye mo sengwalongnyakišišo se ka gobane Mafora ke ona a hueditšego Maisimane go ngwala ka ga mohuta wo wa sengwalo.

Kgaolo ya bone yona e nepiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Maisimane. Bohlokwa bja ditaodišosengwalo tša Seisimane bo lebane le khuetšo ya kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi gagolo ge go lebelelwa mehutana ya ditaodišosengwalo yeo bangwadi ba Sepedi mo sengwalong se ba itemogelago mathata a a rilego ge ba ngwala mohutangwalo.

Kgaolo ya bohloano e beile šedi ye kgolo ye e lego mabapi le go arola taodišo ka mehuta ye mebedi ya ditaodišo. Go yo latelwa dikgopolo tša borateori ge ba fapanya mehuta ye mebedi ye go akaretšwa le mehutana ye e welago ka fase ga mohuta wa taodišosengwalo.

Kgaolo ya boselela e lebane le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Kgaolo ye e ya go lebelela ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka tatelano ya mengwaga yeo di gatišitšwego ka yona go tloga ka 1943 go fihla ka 1996. Kgaolo ya bošupa yona e nepiša tlhopho ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka (a) ditaodišosengwalo tša pulamadibogo, (b) ditaodišosengwalo tša maitekelo le (c) ditaodišosengwalo tša bokgoni.

Kgaolo ya seswai e swaragane le kakaretšo ya dikgaolo go tloga ka kgaolo ya pele go fihla ka ya bošupa. Go iša pele e ya go bapetša ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane gomme ya re moletesekuba ka go tsinkelatsinkela bohlokwa bja ditaodišosengwalo tša Mahapa le tša Mabitje. Mafelelong go tlo latela methopo yeo e thušitšego go phethagatša mošomokgomo wo.

2 KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Kgaolo ye ya bobedi e nepiša tlhalošo ya taodišo ka botlalo gore mmadi a kgone go lemoga le go kwešiša gore taodišo ke eng. Tlhalošo yeo e tlo nepiša diteng, thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Nyakišišo e tlo gatelela gape gore mmadi a be maemong a makaone a go kgona go hlaola taodišo gare ga dingwalo tše dingwe e lego kanegelokopana le sekhetšhe. Go kgethilwe kanegelokopana le sekhetšhe ka gobane dingwalo tše pedi tše di bonala di swana kudu le taodišo mo e lego gore ge di ka se hlalošwe gabotse ka maleba di ka no hlola kgakanego go mmadi goba mongwadi wa ditaodišo.

Go tšwela pele go yo lebelelwa dikgopolo tše di fapafapanego mabapi le tlhalošo ya taodišo go tloga mola borateori ba lemogago gore mohuta wo wa sengwalo le wona o bohlokwa kudu. Tlhalošo yeo e tlo itebanya le go tšweletša le go farologanya mehuta ye mebedi ye megolo ya taodišo e lego, taodišosemolao (*'formal essay'*) le taodišosengwalo (*'informal essay'*). Go rungwa ka go hlaloša mehutana ya taodišosengwalo gomme morago gwa akaretšwa ka dintlha tše bohlokwa tša tšona .

2.2 TAODIŠO KE ENG

Ge a hlaloša taodišo, Holman (1972:204) o re ke:

Moderately brief discussion of a restricted topic. Because of the wide application of the term, no satisfactory definition can be arrived at; nor can a wholly acceptable classification of essay types be made.

Ge polelo ye ya Holman e ka hlokomedišišwa gabotse, o ka re e bolela gore sererwa se be le magomo ka polelo ye kopana. O tšwela pele ka go re tlhalošo ya taodišo ke ye e phatlaletšego gomme ke ka lebaka leo e hlalago mathata a go hlatholla seo taodišo e lego sona, go akaretšwa le tlhopho ya ditaodišo.

Go ka thwe, polelo ye go laetša o ka re ga se ye e tletšego ka gobane ge go ka ngwalwa kanegelo ye nngwe le ye nngwe ye kopana, le yona go ka no thwe ke taodišo. Ke ka fao Holman a bolelago gore go boima go hlaloša seo taodišo e lego sona. Ge a leka go tloša kgakanego ye e ka bago gona malebana le tlhalošo ya taodišo, Serudu (1989:4) o tšwetša taba yeo pele ka go re:

Taodišo ke tlhamo ya kanegelo/prosa yeo e ka bopšago ka mantšu a makgolo a se makae, mme go yona go ahlaahlwa taba thwii goba ka tharedi. Ke mohuta wa dingwalo wo o ka dirišwago mabakeng a go fapana.

Serudu o bontšha kelo ya bokopana bjo bo bolelwago ke Holman tlhalošong ya gagwe, ka go bolela gore e be bjo bokaakang, ke go re, mantšu a makgolo a se makae. Ge a tšwela pele o oketša taba yeo ka go re thulaganyo ya ditiragalo tša taodišo e se ke ya ba ye e raraganego kudu. Serudu o ruma polelo ye ya gagwe ka go re taodišo e ka dirišwa mererong ye e fapafapanego.

Berger (1964:25) o nepiša kelo ya bokopana bja taodišo bjo go bolelwago ka bjona ka go re ke kanegelo ya matlakala a lesome go iša go a masometlhano, gomme e bolela ditaba tša saense le tša thuto, eupša ditaba tše e di hlaloša ka mokgwa wo o itšego gore mmadi yo a se nago le tsebo ya saense le thuto yeo, a kgone go di kwešiša. O tšwela pele go hlatholla gore ditaba tše tša thuto le saense go akaretšwa le dikakanyokgopolo, di lebane le tebelelo ya mongwadi.

Maibelo le Sepota (1996:123) le bona ba hlaloša ba bile ba oketša seo se bolelwago ke borateori ba ka godimo mabapi le tlhalošo ya taodišo

ka go gatelela gore taodišo ke mokgwa wo mongwe wa go hlamola ka go ngwala ka hlogo ye e itšego ya ditaba ka boripana goba boteletšana bjoo bo ka se fetšego mmadi pelo ge a e bala.

Go laetša gore mongwadi wa taodišo o swanetše go šomiša mantšu ka tsheketšo ye kgolo ge a ngwala sengwalo se. Se se gatelelwago mo ke gore molaodiši ga a swanela go iketla kudu ka polelo, a hlaloša se sengwe le se sengwe seo a ngwalago ka sona. Tabakgolo ke gore molaodiši o ikgethela ditabataba tšeo a bonago e le tše bohlokwa, tšeo di lebanego le maikemišetšo a gagwe.

Lee (1912:1) o gata ka mošito o tee le bona ge a re taodišo e swanetše go ba ye kopana goba ya botelele bjo bo itekanetšego gomme e lebane le hlogo ye e itšego, moo e lego gore e fo kgemetha dintlha tše di rilego fela. Ge a tšwela pele o sa gatelela gore taodišo ga se sengwalo se se ka fetšago mmadi pelo ge a se bala.

Mo kgopolong yeo o amogetšwa ke Maibelo le Sepota (1996:124) ge ba bolela gore taodišo ga se theto goba tiragatšo goba kanegelokopana. Ba gatelela gore ke morwarragopadi le padinyana gomme ba bile ba tšwela pele ka go e bapetša le theto ge ba re ge e bapetšwa le theto, go ka thwe, ke lehlologelwa ka gore ke tlhagiši ya boyena bja mongwadi mabakeng a maikutlo a a fodilego a boiketlo le boikhutšo.

Groenewald (1993:3) o tlaleletša dikgopolo tšeo ka go hlatholla gore ditaba tšeo di amanago le taodišo di swanetše go ngwalwa ka tlhokomelo ye kgolo gore mmadi a gapeletšege go akanya se a se balago. Selwalekgwadi (1994:1) yena o fahlela ka go re ka lebaka leo, go ngwala taodišo go amana le go utolla dikgopolo le boitemogelo (bowena bja motho) tša mongwadi ka bokgwari gore mmadi a di kwešiše gabonolo. Boitemogelo bjo bo bolelwago ke Selwalekgwadi bo hlaloša tebelelo ya mongwadi wa taodišo yeo, gomme go ya ka Abrams (1985:59) ke tebelelo ye e rilego ya mongwadi wa taodišo:

A short composition in prose that undertakes to discuss a matter, express a point of view, or persuade us to accept a thesis on any subject. The essay differs from a treatise or dissertation in its lack of pretension to be a systematic and complete exposition, and in being addressed to a general rather than a specialized audience; as a consequence, the essay discusses its subject in non-technical fashion, and often with a liberal use of such devices as anecdote, striking

illustration, and humor to augment its appeal.

Tše dingwe tšeo Abrams a di tšweletšago mabapi le ge go ngwalwa taodišo ke (a) bokgoni polelong gore go hlohleletšwe mmadi go balela pele, (b) go fapana ga taodišo le dingwalo tša mohuta wa yona, e lego triti (*treatise*) goba tesetheišene (*dissertation*) ka gobane ga e na le mokgwa wo o itšego wa go latelanya ditaba ka ge e sa ngwalelwe legoro tsoko la batho, eupša e hlamelwa setšhaba ka kakaretšo, (c) go ba le thulaganyo ye bonolo, le (d) tirišo ya dithekniki tšeo di lebanego le maatlakgogedi thulaganyong ya polelo.

Tše ke tšona dintlha tše nne tše bohlokwa tšeo go ka thwego ke dipharologantšho tša taodišo. Ge a oketša dipharologantšho tša taodišo tša go betlwa ke Abrams, Cuddon (1998:286) o no re:

A composition, usually in prose (Pope's Moral Essays in verse are an exception), which may be of only a few hundred words (like Bacon's Essays) or of book length (like Locke's Essay Concerning Human Understanding) and which discusses, formally or informally, a topic or a variety of

topics. It is one of the most flexible and adaptable of all literary forms.

Ge go ka lekodišišwa polelo ye ya Cuddon o ka re o hlaloša gore ditaodišo tša kgale e be e le tše telele ge di bapetšwa le ditaodišo tša mehleng yeno. Ke ka lebaka leo a bolelago ka botelele bja go lekana le bja puku. O tšwela pele go hlatholla gore ditaodišo tšeo di arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) ditaodišosengwalo (b) le ditaodišosemolao. O tlišetša kgopolo ya gore pharologantšho ye ya taodišo e lebane le bonolo le kamantšhego tša mongwadi. Baldick (1990:75) o godiša dipharologantšho tše tša taodišo ka go re di lebane le:

A short written composition in prose that discusses a subject or proposes an argument without claiming to be a complete or thorough exposition. A minor literary form, the essay is more relaxed than the formal academic dissertation.

O bolela gore taodišo e swanetše go ba le pharologantšho yeo e nepišago polelo ye go ka thwego ga ya tlala gabotse, eupša ye e fodilego ge e bapetšwa le ya mehuta ye mengwe ya dingwalo tša

saense goba thuto. Malebana le dipharologantšho tšeo di ukangwago ke borateori ba go boletšwego ka bona, Fowler (1991:78) o tlaleletša dinyakwa tša taodišo ka pharologantšho ye nngwe gape ye e rego thulaganyo ya taodišo ga e na sebopego se se phethegilego.

O gatelela polelo ya gagwe ka go re sengwalo se ga se na mokgwa wo o rilego wa go se ruma ka gobane se laolwa ke molaodiši ge a thelela ka leleme. Se se tiišetšwago gape mo ke go re taodišo ke poledišano magareng ga molaodiši le mmadi wa moeleletšwa (*'supposed reader'*), gomme molaodiši ka boyena a ka šomiša ngangego bjalo ka thekniki ya go tanya šedi ya mmadi gore a balele taodišo yeo pele.

Berger (1964:25) ge a tiišeletša se se bolelwago ke Wilpert (1955:10-11) malebana le sebopego sa taodišo, o re taodišo ke sengwalo sa go hloka sebopego goba mokgwa wo o ikemetšego wo e ka tsebjago ka wona.

Mohlala (1994:15) le yena o thekga dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go re taodišo e ka tšea sebopego goba mokgwa wo mongwe le wo mongwe go ya le ka moo ditaba di lebanego le maikemišetšo a mongwadi goba molaodiši ka gona.

Yelland (1983:62) o ruma dikgopolo tša borateori ba ba ka godimo ka go tšweletša pharologantšho ye nngwe gape ya taodišo, e lego mokgwa wa go e ngwala goba wa go e laodiša. Taba yeo e nepiša mongwalelo wa yona:

A literary term difficult to define because of its wide application, but broadly a prose composition characterized by brevity and some concern for style or manner of expression.

Yelland o hlaloša pharologantšho ye ka go e lebanya le bokopana bja taodišo le mokgwa wa go ngwala taodišo, e lego mongwalelo. Go ka akaretšwa ka go re thulaganyo le mongwalelo ke dipharologantšho tše dingwe gape tše bohlokwa tša taodišo.

Bjale go tlo hlokomelwa basekaseki bao ba hlalošago sebopego sa taodišo ge e na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

2.2.1 Diteng tša taodišo.

Ge a bolela ka diteng tša taodišo Groenewald (1991:18) o re :

Diteng di lebane le tša bophelo ka bophara; ke tše di sego tša rulaganywa ke mongwadi/mmoledi. Di a latelana gomme tatelano yeo e laolwa ke melao ye motho a e tlwaetšego; ke tatelano yeo e kwagalago. Ka lebaka leo, nako e bohlokwa, ka gobane diteng di kgokagane; ke botee bja ditabataba.

Tlhalošo ye ya Groenewald ke ya go akaretša, ka gobane ga e nepiše diteng tša taodišo, eupša e nepiša diteng tša sengwalo se sengwe le se sengwe.

Strachan (1988:5) yena o hlaloša diteng ka go re:

Dit is die laag wat deur die Formaliste beskou is, as die ketting motiewe in hulle chronologiese volgorde.

Kgopolo ye ya Strachan ge e elwa hloko e bolela gore lerala leo le tlemaganyago matlalo a sengwalo ke diteng. Ka ntle le diteng sengwalo se ka se kwagale gabotse. Chapman (1973:38) o a mo tlatša ge a bolela go re diteng ke:

The fable (fibula) or basic story, is the sum total of events to be related in the narrative ... Fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of the words...

Tlhalošo ye ya Chapman e bolela gore diteng ke ditaba tše e lego kgale di le gona pele sengwalo se ka hlangwa. Ke ka fao Groenewald (1993:4) a šitlelago ka go re letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, a bile a re diteng tšeo ga di thongwe ke mongwadi.

Marggraff (1994:16) o molomo wa lehlabula le Groenewald le Chapman gomme o tlaleletša ka go re ditaba tšeo ga se gore ke tša therešo ge di ikemetše ka botšona. O thekga taba yeo ya gagwe ka go re:

The fact that the story level is the basic of narrative does not mean that it is reality, it is an abstraction of (the

*author has dissociated from) the
reality.*

Polelo ye e hlaloša gore ge mongwadi a ngwala o itebanya le namanetona ya go kgethologanya ditaba tšeo. Strachan (1988:5) o thekga Marggraff mo ditabeng tšeo ge a re babadi ga ba laodišetšwe ditaba ka morago ga ge di arogantšwe le tša thulaganyo le mongwalelo.

Le ge Marggraff le Strachan ba ema ka lentšu le tee ge ba hlaloša diteng, ba sa fele ba fapana ka gore Marggraff (1994:61) o hlaloša kgopolo ya sererwa ka go re:

*When a point is reached at which the
reality cannot be abstracted any
further, when a final abstraction
reached, then one refers to the topic of
the story.*

Ge ba tšwetša kgopolo ye pele Maibelo le Sepota (1996:125) le bona ba bolela gore ditaba tšeo, mohuta wo wa sengwalo o laodišago ka ga tšona, di lebane le bophelo. Seo se šupa gore taodišo e ka anega, ya ahlaahla tša dingwalo, ya hlamola tša histori, ya hlaloša motho goba selo sa tlhago ka mokgwa wa lethabo goba wa manyami.

Mohlala (1994:24) ge a tiiša ditaba tšeo o re ka ponagalo kgopolo ye ya diteng, e bontšha e na le ditlhalošo tše di fapanego go ya ka bangwadi le banyakišiši ba bangwe. O tšwela pele gore le ge go le bjalo go swanetše go lemogwa gore ye e lego kgodu ye e tšwago lerotseng ke go re, diteng tša taodišo ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka gona ge di na le tebanyo le sererwa. Sererwa ke tabakgolo yeo mongwadi a ratago go laodiša ka ga yona. Seo ke sona se segolo se se akaretšago diteng tša mohuta wo wa sengwalo ka botlalo.

Mongwadi wa taodišo o ikgethela sererwa seo, a ba a beakanya le ka mokgwa wo a ratago go laodiša ditaba tšeo tša gagwe ka gona. Kgetho le peakanyo yeo, di lebane le go goketša mmadi gore a kgahlwe ke go bala taodišo yeo. Mohlala (1994:16) o gatelela taba yeo ka go re mongwadi wa taodišo gantši o ngwala ka se bohlokwa seo a se lemogilego mabapi le selo, motho goba phoofolo. Taba ye e tlaleletšwa ke Symes (1979:90) ge a re:

The essay ...is largely inductive. It asks you to provide facts, and it is a form suspicious of hand-me-down the truth.

Go ya ka polelo ya rateori yo, go laetša o ka re selo seo mongwadi a ngwalago taodišo ka sona, se thoma ka go mo gapa maikutlo pele. O gapeletšega go kgetha dintlha tšeo a di bonago e le tše bohlokwa; ke ditaba tšeo di mo kgahlogo goba di mo nyamišago, gomme a ngwala ka ga tšona. Taba yeo ya go ngwala e amana le molaetša wo morago a ratago go o fa mmadi ka mokgwa wo o rilego gore mmadi le yena a kgone go kwešiša molaetša woo. Seo mongwadi a ngwalago ka sona ke sona seo a bonago e le se se tlogo kgahla mmadi.

Mohlala (1994:17) ge a šitlela taba ye, o re mongwadi o ngwala ka se bohlokwa seo, ka gobane se mo hlohlile maikutlong; gomme o nyaka go fana ka lethabo, manyami goba letšhogo leo a nago nalo go batho ba bangwe.

Selwalekgwadi (1994:1) le yena o gata kgato e tee le Mohlala ge a re mongwadi wa taodišo o ngwala ka se bohlokwa; e ka ba motho, phoofolo goba selo seo a se lemogago. Ka gona taodišo ke sengwalo seo se bolelago ka tša bokgabo, ke go re, e kopanya saense le bokgabo.

Ge a tšwetša ditaba tše pele, Hobsbaum (1983:97) o re ka mantšu a mangwe tlhamo ya taodišo e akaretša go ripaganya tabakgolo ka dikarolwana tšeo di ka laodišegago gabonolo, tše di lebanego le

sephetho sa mongwadi ka ga seo a ratago go se laodiša. Ke go re, taodišo ga e eme legatong la ditaba ka botlalo.

Ke ka lebaka leo ge go bolelwa ka go kgetha ditaba tšeo mongwadi a ratago go ngwala ka tšona, Berger (1964:64) a rego ga se la mathomo ge ditaba tša taodišo di bolelwa goba di ngwalwa. Ga di bolelwe sefsa, mongwadi o šomiša tše di šetšego di le gona, gomme sa gagwe e no ba go di ngwalolla gore polelo yeo e be le sebopego se sefsa. Berger o tšwela pele go gatelela gore ditaba tša taodišo di lebane le nako ye e itšego yeo batho ba phelago go yona.

Groenewald (1993:3) o ruma ka go re diteng tša taodišo ke tša saense le boitemogelo; di lebane le bokgonthe, therešo, goba nnete. Ka gona sebopego seo se sefsa se lebane le bokgoni le bohlale bja mongwadi.

2.2.2 Thulaganyo ya taodišo

Abrams (1981:137) o hlaloša thulaganyo ka go re:

The plot in a dramatic or narrative work is the structure of its actions, as these are bordered towards achieving particular emotional and artistic effects.

Polelo ye ya Abrams e hlaloša thulaganyo ka go akaretša mehuta ya ditiragatšo goba dikanegelo. Ka go realo, tlhalošo yeo ga se ye e nepišago thulaganyo ya taodišo. Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye, ke go hlaloša thulaganyo ya taodišo ka gobane ke yona e lebanego le modiro wo mogolo wa lengwalonyakišišo le.

Kane le Peters (1969:261), Maphike (1978:78), Standford le Smith (1980:137), Groenewald (1991:18) le Mohlala (1994:45) ba re thulaganyo ya taodišo e na le dikarolo tše tharo, e lego (a) matseno, (b) mmele le (c) morumo. Last (1985:6), Forrester (1992:3) le Zulu (1991:23) ba oketša dikarolo tšeo tša thulaganyo ya taodišo ka karolo ya bone, e lego thaetlele.

Bjale go tlo hlalošwa dikarolo tšeo tše nne tša thulaganyo ya taodišo, e lego (a) thaetlele, (b) matseno, (c) mmele le (d) morumo/ mafelelo.

Forrester (1992) gona mo letlakaleng la 3 o re thaetlele e na le dikarolo tše bohlokwa tšeo di e bopago, e lego (a) hlogo ya ditaba tšeo go ngwalwago ka tšona le (b) hlogo ya ditaba tše go ngwalwago ka ga tšona ka botšona. Dintlha tšeo tša thaetlele di na le mohola, ka gobane ge go ngwalwa taodišo di swanetše go hlokomelwa ka ge e le karolo ya taodišo. Zulu (1991:15) yena o hlaloša gore thaetlele ya taodišo e ala ditaba pepeneneng gore di kwešišege. Ke go re, thaetlele

e swanetše go amana le molaetša le tšeo mongwadi a ngwalago ka ga tšona sengwalong, e lego diteng.

Taba yeo e bolela gore go na le dithaetlele tšeo di lebanego le molaetša, gammogo le tšeo di nepišago sererwa. Godimo ga fao thaetlele e utolla seo se ngwadilwego sengwalong. Go ya ka Last (1985:6) lentšu le lengwe le le lengwe le le bopago thaetlele le swanetše go kgethwa ka šedi ye kgolo, ka ge le swanetše go bonwa bjalo ka *'key word'*. Taba yeo e bohlokwa ka gobane ge hlogo ya taodišo e ka se kwagale gabotse gona go ka ba kgakanego go ngwala ka hlogo yeo (Hennessy, 1998:26).

Karolo ya bobedi ye bohlokwa ya thulaganyo ya taodišo ke matseno. Ge Groenewald (1993:18) a tšwetša pele taba yeo, o bolela gore matseno ke elemente ye bohlokwa ya mathomo thulaganyong ya taodišo. Ke gona mo mongwadi a tsebišago mmadi sererwa a ba a hlaloša thulano ye e lego gona.

Hlogwana ye ya mathomo e ka bitšwa kalotaba. Last (1985:36) o oketša polelo ye ka go re botelele bja matseno bo swanetše go lekana le bja morumo. Mo matsenong go swanetše go ba le tlhohlo ya tšwetšopele ya dikgopolo ka tatelano le kgokagano ya go tanya kgahlego ya mmadi. Mohlala (1994:50) le Maphike (1978:78) ba lebanya matseno le maatlakgogedi. Ge Berger (1955:10-11) a tiiša

seo o re lentšu goba sekafoko sa mathomo se swanetše go ba se go thwego ke *'catch phrase'*.

Stanford le Smith (1980:137) le Kane le Peters (1969:261) ba gatelela gore se sengwe gape se bohlokwa mo matsenong ke go tšweletšwa ga sererwa, ke go re, go hlaloša seo se bolelwago.

Maphike (1978) gona mo letlakaleng leo ge a hlaloša mmele wa thulaganyo ya taodišo o re ke moo dikgopolo tšela di tšweleditšwego matsenong, di thomago go tšwetšwa pele ka botlalo. Ke ka fao, Mohlala (1994:52) a re go seo mongwadi a se ukamago kua kalotabeng, o se nontšha ka botlalo mo mmeleng.

Mongwadi o swanetše go latelanya dikgopolo goba ditiragalo tšeo a ngwalago ka tšona ka go thoma ka ye e sego ye maatla kudu, gomme a fetša ka yeo e di fetago ka moka ka maatla. Mokgwa wo wa go latelanya ditiragalo o godiša maatlakgogedi gammogo le go natefiša moela wa ditaba (Last, 1985:40). Ke ka fao Groenewald (1991:32) a rumago ka go bontšha bohlokwa bja mmele wa thulaganyo ya taodišo ka go o lebanya le go godišwa ga maatlakgogedi.

Stanford le Smith (1980:147) ba bolela gore morumo wa thulaganyo ya taodišo o lebane le go akaretšwa ga dintlha tše go ngwadilwego ka tšona mo thulaganyong ka boripana. Last (1985) gona mo letlakaleng

la 40 o ruma ka go re mafelelo a swanetše go nepiša morumo wa thulaganyo ya taodišo gore (a) morumo le matseno di lekane ka botelele, (b) go be tswalano magareng ga matseno le mafelelo le (c) mafelelo a tšweletše thaetlele.

Ge ba wetša dikgopolo tša borateori ba ba ka godimo malebana le mafelelo a taodišo, Groenewald (1993:19), Mohlala (1994:53) le Maibelo le Sepota (1996:117) ba re morumo o lebane le mafelelo a ditaba. Ka tsela yeo, go swanetše go kwagale gore ditaba di fedile.

2.2.3 Mongwalelo wa taodišo

Lovell le Moore (1992:1), Last (1985:15), Alexander (1965:21) Selwalekgwadi (1994:1), Berger (1964:26) le Maibelo le Sepota (1996:116) ba hlaloša gore mongwalelo wa taodišo o lebane le polelo. Ge ba tšwetša pele kgopolo ye, Maibelo le Sepota ba re ke:

...mokgwa woo ka wona mongwadi a re solelago tlhamulo ya gagwe. Ke go re re hlokomela le mongwalelo wa mongwadi, re era tšhomišo ya gagwe ya polelo yeo e nago le tlotlontšu ye e itšego, tšhomišo ya tshwantšho-kgopolo, diema le dika, dikapolelo le

mebolelwana ye mengwe, tlhamo ya mafoko le tirišo ya maswaodikga, tšhomišo ya motho wa Pele goba wa Boraro, bj.bj. Ka moka tšeo di bopa mongwalelo/ setaele sa mongwadi.

Mminele ((1995:3) ge a bea mantšu a go thekga basekaseki ba ba gatelelago tirišo ya polelo ge go lekolwa mongwalelo le polelo ya taodišo le yena o re:

Moithuti o swanetše go dira gore polelo ya gagwe e be ye bose, ye botse ya go tswakwa ka dika le diema mo le mola mo go swanetšego...Moithuti o swanetše go šomiša polelo ya makgethe, yeo mo go yona lentšu le lengwe le le lengwe le swanelwago ke mo le lego gona.

Mantšu a mosekaseki yo a hlaloša modiro wa polelo ge e lebane le mongwalelo. Taba yeo e šitlela gore tirišo ya polelo ke karolo ya mongwalelo. Ge ba kgonthiša seo, Selwalekgwadi (1994:1) le Mohlala (1994:20) ba re polelo ya mongwalelo wa taodišo e swanetše

go ba ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ye e nonnego, le ya go tšweletša bokgabo. Ke ka fao Last (1985:15-16) a gatelelago gore polelo yeo e swanetše go hlangwa ka mongwalo le mopeleto wo o amogelegago, ke go re, mongwalo le mopeleto wa semmušo. Mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga polelo ya go hlweka.

Go ya ka Alexander (1965:21) tirišo ya polelo ya mohuta wo, e swanetše go hlokomelwa kudu ka gobane e theilwe godimo ga phišegelo ye e rilego ya mmadi:

Writing an essay is not simply a matter of getting the required number of words down on paper. You must do all you can to make your essays interesting so that they will hold the reader's attention to the very end.

Polelo ya Alexander e bolela gore dikgopolo tšeo go ngwalwago ka ga tšona di swanetše go rulaganywa ka tatelano ye e rilego go goketša mmadi go balela pele. O tšwela pele go hlaloša gore mongwadi wa taodišo o ngwala ka maikemišetšo a a rilego, go hlohla maikutlo a a rilego.

Berger (1964:26) le Groenewald (1991:6) ba ruma dikgopolo tša basekaseki ba ka go hlaloša gore mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga khuduego ye e swanetšego go bonagatša tebelelo ya mongwadi wa yona. Ke ka fao mongwadi wa yona ka mehla, ge a ngwala sengwalo sa mohuta wo, a sego a swanela go kgetha lehlakore tirišong ya polelo ka ge le ka fefola khuduego yeo e lego kokwanekgolo ya mongwalelo. Ka bokopana go tsopolwa dipharologantšho tše bohlokwa tša taodišo:

- Taodišo ke tlhamo ya kanegelo ye kopana dingwalong tša sebjalebjae, eupša tlhologong ya yona e be e le sengwalo se setelele.
- Taodišo e bolela ka ditaba tša saense le tša thuto, go akaretšwa le tše di amago bophelo ka kakaretšo.
- Taodišo e na le thulaganyo ye bonolo ya maatlakgogedi, yeo sebopego sa yona se se nago le peakanyo le tatelano ye e rilego ya ditiragalo.
- Mongwalelo o theilwe godimo ga khuduego ye e swanetšego go bonagatša tebelelo ya mongwadi.

2.3 KAKARETŠO

Diteng ke ditaba tše mongwadi wa taodišo ge a thoma go ngwala taodišo a di hwetšago di le gona. Tšona ditiragalo tše di hlaloša merero ye e fapanego ya bophelo go swana le saense, sedumedi, politiki, thuto, setšo, bokgabo, bjalobjalo. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa go bopa taba e tee ye go tlogo ngwalwa ka ga yona.

Thulaganyo ya taodišo yona e na le dikarolo tše nne, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo. Thaetlele e lebane le molaetša gomme e kgona go utolla thulano go hlaloša moko wa ditaba wo o tšweletšwago matsenong. Matseno ao a lebane le maatlakgogedi le tlhohlo ya tšwetšopele ya dikgopolo tše di tlogo hlalošwa ka botlalo mo mmeleng wa taodišo.

Mmele wona o nepiša tatelano le tšwetšopele ya dikgopolo go hlola phišegelo go fihla mafelelong a taodišo. Mafelelong goba morumong wa taodišo ke mo go akaretšwago dintlha tše go hlamutšwego ka tšona.

Mongwalelo wa taodišo o lebane le tirišo ya polelo ka ditsela tše di fapanego go gapa maikutlo ka maikemišetšo a go tšwetša pele moko wa ditaba. Taba yeo e gatelela gore khuduego ke sebetša se segolo sa mongwalelo wa taodišo.

Le ge sebopego sa taodišo se hlalošitšwe bjalo, go gatelelwa gore sebopego sa mohutangwalo wo se tšeelana mello le mehutangwalo ye mengwe go swana le kanegelokopana le sekhetšhe. Bjale go yo lebelelwa taba yeo ka tsenelelo.

2.4 TAODIŠO, KANEGELOKOPANA LE SEKHETŠHE

Mo karolwaneng ye go yo lebelelwa phapano magareng ga taodišo, kanegelokopana le sekhetšhe. Go bohlokwa gore mmadi a bone pharologano yeo gare ga dingwalo tše tharo tšeo gore a tle a kgone go ba le kwešišo ye botse ge a kopana le tšona goba a rata go ngwala goba go bala ye nngwe ya tšona. Go yo tšweletšwa diphapantšho tša tšona ka botlalo.

2.4.1 Kanegelokopana

O'Brien (Lategan, 1959: 6) ge a hlaloša kanegelokopana o re:

A short story is a story which is short.

Tlhalošo ye ya O'Brien ge e lekolwa gabotse go lemogwa gore e tšweletša kokwane e tee fela ya kanegelokopana, e lego bokopana bja yona. Se se šupa gore sengwalo se sengwe le se sengwe seo e lego se

sekopana ke kanegelokopana, gomme ka lebaka lona leo ga e kgotsofatše. Eupša Lazarus le ba bangwe (1983:261) le Yelland (1983:171) ge ba leka go rarolla mathata ao a O'Brien ba hlaloša gore bokopana bjo bo ka lekanywa ka mantšu a dikete tše tharo go iša go tše masomepedi. Ge a tšwetša pele kgopolo ye ya bokopana, Cuddon (1977:623) o re:

A prose narrative requiring anything from one and half hours or two hours in its 'perusal'; a story that concentrates on a unique or single effect and one in which the totality of effect is the main objective.

Cuddon o gatelela dilo tše pedi tše bohlokwa mabapi le kanegelokopana, e lego (a) bokopana bjo bo golaganywago le nako ya go lekana le iri le seripa go iša go diiri tše pedi le (b) go thewa ga kanegelokopana godimo ga kgopolokgolo e tee. Beckson le ba bangwe (1961:204) ba bolela gore kanegelokopana e fetwa ke padi ka botelele, e na le baanegwa ba mmalwa ka tikologo ye e rilego. Dielemente tše tša kanegelokopana di lebane le kgopolokgolo e tee. Baldick (1990:204) o tiiša kgopolo ye ka go re:

A short story will normally concentrate on a single event with only one or two characters, more economically than a novel's sustained exploration of social background.

Le ge tlhalošo ya Baldick e gatelela palo ye e rilego ya baanegwa, fela ga e nepiše. Bjale ge ba nepiša ditaba tše gabotse Beckson le ba bangwe (1995:257) ba bolela gore kanegelokopana ga e dumelele kgolo ya baanegwa. Ke ka lebaka leo moanegwathwadi a tšwelelago ka botlalo ntle le go šitišwa ke bokopana bja kanegelokopana, ke go re, semelo sa gagwe se utollwa ka botlalo.

Scott le ba bangwe (1980:6) ba hlaloša gore motheo wa kanegelokopana ke thulano magareng ga mahlakore a mabedi a magolo mo bophelong, e lego (a) lehlakore la go loka le (b) lehlakore la go se loke. Thulano yeo e bohlokwa ka gobane e hlola maatlakgogedi; go tšwela pele e bopa tlemaganyo ya ditiragalo ka maikemišetšo a go tšweletša molaetša wa mongwadi.

Go nepiša ditaba ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Ge a kgonthišiša taba yeo, Shaw (1983:4) o re:

A short story should go to its point as a man flies from a pursuing tiger, he pauses not for the daisie in his path, or note the pretty moss on the tree he climbs for safety.

Kgatla (2000:6) o akaretša dikgopolo tša borateori ba ka go bolela gore kanegelokopana ke (a) sengwalo se sekopana, (b) se se nepišago moanegwa o tee le (c) taba ye e itšego ye e lego kutollo ya boitemogelo bja mongwadi mabapi le bophelo ka kakaretšo.

Go bohlokwa go bapetša taodišo le kanegelokopana ka lebaka la ditaba tše di latelago:

- Bobedi taodišo le kanegelokopana ke dingwalo tša ditiragalo tše kopana.
- Dingwalo tše pedi tše di swana ka go ba le ditiragalo tše di rilego le ge tše dingwe tša ditaodišo di se na ditiragalo fela go na le tše di nago le ditiragalo.
- Godimo ga fao bobedi bja mehutangwalo ye e a balwa ga e diragatšwe.

Bjale go tla lemogwa gore go na le phapano ye e bonalago magareng ga mehutangwalwa ye mebedi ye.

Kanegelokopana	Taodišo
<ol style="list-style-type: none"> 1. E na le baanegwa ba go feta o tee. 2. Gantši thulano e magareng ga baanegwa, le ge ka nako e ka nepiša le ditiragalo. 3. Thulaganyo e lebane le baanegwa le ditiragalo. 4. Poledišano ke se sengwe sa dibetša tše bohlokwa tša kanegelokopana. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. E na le thekniki ya moanegi (molaodiši) o tee. 2. Ga go na thulano magareng ga baanegwa. 3. Thulaganyo e nepiša ditiragalo fela. 4. Poledišano ga se pharologantšho ya taodišo.

Bjale go yo hlokomedišišwa phapano ya taodišo le sekhetšhe.

2.4.2 Sekhetšhe

Beckson le ba bangwe (1961:204) ba hlaloša sekhetšhe ka go re ke:

A brief story, play, or essay not as fully developed as the typical examples of those genres.

Ge polelo ye ya boBeckson e ka badišišwa gabotse go tla lemogwa gore o ka re ga e fapantšhe sekhetšhe le taodišo. Holman (1972:500) o rarolla mathata a boBeckson ka go re sekhetšhe ke:

A brief composition constructed and usually most unified in that it presents a single scene, a single character, a single incident.

Tlhalošo ye ya Holman ga se gore e rarolla mathata ao a boBeckson ka moka ka gobane e hlola kgakanego ka lebaka la ge a gatelela dintlha tše e lego dikokwane tše bohlokwa tša kanegelokopana. Ka go realo, le yena o ka re o hlakahlakantšha sekhetšhe le kanegelokopana. Eupša ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo o tšweletša ntlha ye bohlokwa ye e thušago go fapantšha sekhetšhe le kanegelokopana ka go re sekhetšhe ga se na thulaganyo le ge e ka ba tlhalošo ya semelo

sa moanegwa yoo e tšwetšwago pele. Kgatla (2000:8) o tšwetša pele kgopolo ye ka go re sekhetšhe ke seswantšho mo tiragalo ye nnyane e tšwelelago gona.

Baldick (1990:204) o gatelela ntlha ye nngwe ye bohlokwa ya sekhetšhe, e lego bodiragatši:

A short composition, dramatic, narrative, or descriptive. In the theatre, a sketch is a brief, self-contained dramatic scene, usually comic.

Ge a gatelela tshegišo yeo e swanetšego go ba gona ka gare ga sekhetšhe, Yelland (1983:174) o bolela gore sekhetšhe ke sengwalo se se hlamilwego godimo ga taba ye e rilego ya go segiša. Godimo ga moo se ka dirišwa go goboša motho:

They are slight, generally humorous and topical, often satirical.

Cuddon (1992:884) o arola sekhetšhe ka magoro a mabedi:

Two basic categories of sketch may be distinguished (a) a short piece of prose (often of perhaps a thousand to two thousand words) and usually of a descriptive kind. Commonly found in news papers and magazines,...(b) a brief dramatic piece of the kind one might find in a revue.

O gatelela gore (a) sekhetšhe ke kanegelo ye kopana ye e hlalošago tiragalo, ebile gape (b) ke kanegelokopana ye e diragatšwago.

Mo nyakišišong ye go yo šalwa morago kgopolo ye e tšweletšwago ke Cuddon ya (a) ya ka godimo ya gore sekhetšhe ke kanegelo ye kopana ka gore yona taba yeo e lebane le sekhetšhe ge e le sengwalo sa go balwa e se sa go diragatšwa. Go tla kwešišwa gore sekhetšhe se na le mehuta ye mebedi, e lego sa go diragatšwa le sa go balwa. Fela se bohlokwa mo lengwalonyakišišong le ke sa go balwa. Ke ka lebaka leo nyakišišo e tlogo šala sekhetšhe sa go balwa morago ka gore ke sona se swanago le taodišo le ge go na le phapano ye e bonalago magareng ga dingwalo tše pedi tše.

Se sengwe gape mabapi le sekhetšhe, go ya ka tlhalošo ya borateori ba, ke gore, ba gatelela gore sekhetšhe ga se sa go bapalwa fela eupša

le sa go balwa se gona. Sekhetšhe sa go ngwalelwa go se bapalwe, se bolela ditaba tšeo di tsebjago ke molaodiši a nnoši. Ka lehlakoreng le lengwe pharologantšho ye kgolo ya kanegelokopana yona e lebane le moanegwathwadi; gantši go na le moanegwa o tee yo mogolo yo ditiragalo di theilwego godimo ga gagwe.

Sekhetšhe	Taodišo
<ol style="list-style-type: none"> 1. Go na le molaodiši o tee. 2. Molaodiši o ka gare ga sengwalwa. 3. Ga se na thuto le gona se bolela ditaba tšeo di fetilego kgale. 4. Sekhetšhe se swana le senepe (seswantšho) ka gore ditaba tšeo di laodišwago di fetile fela molaodiši yena o a di tseba. 5. Sekhetšhe ga se a godišwa; ke kanegelo ye kopana ka gobane ga sa tšwetšwa pele. 6. Ditaba tša ntshe e no ba seka sa go ikgopotša dilo tšeo di fetilego kgale. 7. Ditaba tše tša sekhetšhe di eme ka botšona. 8. Sekhetšhe se nepiša ditaba ka mokgwa wo di lego ka ona. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Go na le molaodiši o tee. 2. Molaodiši o ka ntle ga sengwalwa. 3. Taodišo e na le thuto yeo molaodiši a ratago go e ruta mmadi. 4. Le ge molaodiši a hlaloša ditaba tša kgale fela o di bea ka tsela yeo di tlogo kgahla mmadi. 5. Taodišo ka botelele e feta sekhetšhe, ke go re e tšwetše pele. 6. Taodišo yona e bolela seka goba sona seswantšho seo se rutago mmadi se sengwe. 7. Ditaba tša taodišo di laolwa ke mongwadi le nepišo ya mongwadi le maikemišetšo a gagwe. 8. Ka taodišo mongwadi o tšweletša seemo se sefsa sa ditaba.

2.5 THUMO

Kgaolo ye e nepišitše diteng , thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Ge go hlalošwa diteng tša taodišo go gateletšwe ka fao di lebanego le tša bophelo ka bophara. Ke go re ke ditiragalo tšeo di sego tša rulaganywa ke mongwadi. Gomme ditiragalo tšeo di latelana go ya ka taolo ya melao ye motho a e tlwaetšego. Taba yeo e bolela gore tatelano yeo e swanetše go ba ye e kwagalago. Ke ka tsela yeo nako, e lego sebetša se bohlokwa ka gobane ditiragalo tša diteng di kgokagane.

Diteng tša taodišo ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka wona go nepiša tebanyo le sererwa. Sererwa ke selo se segolo se se akaretšago diteng tša taodišo. Kgetho le peakanyo ya sererwa di lebane le go goketša mmadi go balela taodišo pele.

Mongwadi wa taodišo o ngwala ka ga se bohlokwa ka gobane taodišo ke sengwalo se se bolelago ka tša bokgabo le saense. Ka ge ditaba tša taodišo di sa bolelwe sefsa, mongwadi o šomiša ditaba tše di šetšego di le gona. Ka go realo go swanetše go ngwalollwa ditaba tšeo ka polelo ye e nago le sebopego se sefsa. Sebopego seo se sefsa se lebane le bokgoni le bohlale bja mongwadi.

Ge taodišo e sekasekwa go hlokomelwa dintlha tše nne tše bohlokwa, e lego thaetlele, matseno, mmele le thumo. Go na le dithaetlele tše di

lebanego le molaetša mola tše dingwe di nepiša sererwa. Mo matsenong a taodišo mongwadi o tsebiša mmadi sererwa a ba a hlaloša thulano ye e lego gona. Mmele wa thulaganyo ya taodišo o lebane le dikgopolo tše di tšweleditšwego matsenong. Ditaba tše di hlalošwago di latelana go ya ka bohlokwa bja tšona. Thumo ya thulaganyo ya taodišo yona e lebane le go akaretša ditaba tše go ngwadilwego ka ga tšona mo thulaganyong ka boripana.

Polelo ya mongwalelo wa taodišo e swanetše go ba ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ye e nonnego le ya go tšweletša bokgabo. Godimo ga fao mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga polelo ya go hlweka.

Kgaolo ye e tswaletše dikgoro ka go tšweletša phapano magareng ga taodišo le kanegelokopana gammogo le taodišo le sekhetšhe. Phapano ye e bohlokwa mo kgolong le tšwetšopeleng ya ditaodišo tša mafase ka bophara (gagolo Mafora le Maisimane).

3 KGAOLO YA BORARO

3.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEFORA

3.2 MATSENO

Ge go yo sekasekwa kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša Mafora mo kgaolong ye, ga go yo lebelelwa histori ya ditaodišo tša Mafora fela, eupša go yo hlokomelwa histori ya taodišo ge e nepiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša Mafora ka gobane Mafora ke ona a thomilego tirišo ya lereo le la (*essai*) taodišo. Dingwalo tša bona ke tšona go bonwago di le kaone go phala tša merafe ye mengwe ge go etla dingwalong tša ditaodišo.

Bjalo ka ge maikemišetšomagolo a nyakišišo ye e le go nyakišiša ditaodišosengwalo tša Sepedi go lemogilwe gore khuetšo ye kgolo ya ditaodišosengwalo tše tša Sepedi e tšwa go ditaodišosengwalo tša Seisimane. Seo se bonala kudu ka gore bontši bja ditaodišosengwalo tša Sepedi bo theilwe godimo ga ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Sepedi ke ye nngwe ya dipolelo tša Afrika. Ke ka lebaka leo go lego bohlokwa go lekola gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba thomile bjang le gona neng go ngwala mohuta wo wa sengwalo.

Heilker (1996:13) ge a hlaloša ditaba tša histori ya taodišo bjalo ka ge e tšweleditšwe merafeng ye mengwe, o re le ge go šetše go amogetšwe ke banyakišiši ka boati gore Montaigne ke tatagoditaodišo tša sebjale, go ya ka sengwalo sa gagwe sa *Essais* ngwageng wa 1580, go swanetše gwa lemogwa gore pele ga ge a ka dira seo, go be go šetše go tšweletše borateori ba mmalwa bao ba ngwadilego go tlala seatla ka taodišo, e lego taba yeo e laetšago gabotse gore Montaigne ga se yena mohlodi wa ditaodišo go ya le ka mo banyakišiši ba bangwe ba ba šetšego ba akantšwe.

Bona borateori bao ba bontšhitše ka bohlatse bjo bo lego mahlong ka go laetša tswalano magareng ga taodišo le dingwalo tše dingwe tša kanegelo gomme ba bangwe ba bona ba tloge ba utolla go tswalwa ga taodišo le tšwetšopele ya yona merafong ye mengwe ntle le Mafora. Ge a tiiša ditaba tšeo, Heilker (1996:13) o re:

Although the quality of their accounts sometimes seems to border on the capricious and dubious, scholars have presented a remarkable array of possible literary ancestors for Montaigne and the essay. As with any family history, there are surely some inaccuracies; but, also like any family

history, these stories of the essay's origins probably contain some measure of truth at their cores. Because of their varying levels of veracity, these stories combine to offer us a colourful portrait of the essay's misty life before Montaigne.

Polelo ye e hlaloša gabotse gore ka ntle le Montaigne go bile le bakgodi ba moriti sengwalong sa mohuta wo. Seo se ka bego se bile gona goba se diragetše, go ya ka Heilker, ke taba yeo e tlwaelegilego historing ye nngwe le ye nngwe ya dingwalo, ya gore go tšame go eba le diphošwana mo le mola. Seo se kgotsofatšago gona historing yeo ya taodišo, ke gore nnete ya setšo sa taodišo yona e tšweletše. Go ya ka tlhalošo ya rateori yo go laetša gabotse gore go bile le mathata a go ka hlatha taodišo gabotse mehleng ya pele ga Montaigne. Seo se gatelela gore taodišo e be e le gona fela e sa tšweletšwe gabotse.

Bontši bja borateori, go akaretšwa le Phillip Lopate, ba gatelela gore taodišo e bonagetše bogologolo mehleng ya klasiki ya Roma le Gerike le naga ya Engelane.

Dobrée (1946:7) o thekga ditaba t eo ka go fo re:

...the essay, a friendly, personal, informal piece of writing about anything you like, has existed from at least as early as the gay writings of Lucian in the second century B.C.

Polelo ye ya Dobrée e tlet e lesedi kudu ka gobane le ge dikgopolo t a gagwe mabapi le taodi o e le t eo di akaret ago, di thu it e borateori ba bant i ka go ba fa tsela ye kaone ya go senka ditaodi o.

Holman (1972:205) ge a t wela pele o hlalo a ka fao taodi osengwalo e ilego ya amogelwa ke dinaga t e dingwe go tloga mola e hlangwago Fora. E amoget we ke dinaga t e di latelago, e lego Engelane, Jeremane, Amerika go akaretšwa le ke dinaga t a Afrika gammogo le Bopedi.

Maikemišetšo a karolwana ya nyakišišo ye, ke go hlaloša ka ga mediro ya ditaodišo t a Mafora ka ge ba tumile kudu mo mohutangwalong wo gagolo ge go balwa ditaodišo t a Michael de Montaigne. Mo go bangwadi ba ditaodišo t a Mafora, Michael de Montaigne o bonwa bjalo ka mongwalataodi o wa go tuma lefaseng ka bophara. Ka go realo, karolwana ye ya nyaki i o e ya go  ala

mediro yeo ya gagwe morago go feta ya bangwalataodišo ba bangwe ba Mafora. Ke go re, tlhalošo ya ditaodišo tša Montaigne e ya go emela tlhalošo ya ditaodišo tša Mafora ka kakaretšo. Ka gona taodišo ya Mafora e yo bolelwa go lebeletšwe mešomo ya Michael de Montaigne.

3.3 DITAODIŠO TŠA MICHAEL DE MONTAIGNE

Dobrée (1946:7) o bolela gore mediro ya bokgabo ya Lucian e lebane le ditaodišo. Ka mantšu a mangwe taba yeo e hlaloša gore mohutangwalo wo o thomile go ngwalwa la mathomo ke Lucian mo ngwagakgolong wa bobedi pele ga Kriste. Efela ge e le lereo le la taodišo la *'essai'* le thomile go dirišwa ke mmetli wa lona, Montaigne, go ya ka fao le tsebegago ka gona lehono, ge a gatiša kgoboketšo ya ditaodišo tše a go di ngwala ka 1580. Montaigne o ngwadile kudu, ka ditaba tše di amago yena ka boyena. Ka go realo, go ka thwe, o be a ngwala ditaodišoboitaodišo.

O thomile ka go itebelela, a inyakišiša gomme a ngwala ka seo a ikhwetšago a le sona. Dobrée (1946:8) o tliša seo ka go re *'I am myself the subject of my book'*. Polelo ye e nepiša mmadi yoo a tlogo bala taodišo ye. Go na le kgonagalo ya gore a ka no be a kgethile go botša mmadi gore o leka go ngwala ditaba tše di mo amago. Mediro yeo ya gagwe e ile ya tuma kudu dingwalong tša Seisimane. Ke ka fao ka 1600 Sir William Cornwallis a gatišitšego kgoboketšo ya

ditaodišo ya go bitšwa *Essays* (1600) ka tsela ya go swana le yela ya Montaigne. Go iša pele o tsopotše Montaigne ka go re '*I write therefore for myself, and myself profits from my writings*'.

Ditaodišosengwalo tše tša Montaigne di hueditše le balaodiši ba bangwe ba polelo ya Seisimane ba go swana le Bacon, Lord Verulum le Cowley. Ge go hlokomelwa ditaodišosengwalo tša Cowley go bonagala gore di kgauswi kudu le tša Montaigne go feta tša Bacon. Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gore tumo ya molaodiši wa bogologolo wa Seisimane, Lamb, e tšweleletše ka marota go feta le ya Montaigne. Sona seo ke sešupo sa gore Montaigne o be a na le khuetšo ye maatla mo ditaodišosengwalo tša Seisimane. Ke ka fao go sa makatšego ge borateori ba Seisimane ba bapetša mediro ya Montaigne le ya Seisimane. Ka go realo, Michael de Montaigne (1533-1592) ke yo bohlokwahlokwa dingwalong tša ditaodišo tša ditšhabatšhaba. Epstein (1997:17) o tiiša kgonthe ya taba yeo ka go re:

Michael de Montaigne (1533-1592) put the capital I, the first person, into literature, and while he was at it also invented the essay. When he took up the writing of his Essays, in 1572, Montaigne was the first man to write

freely about himself, and not for another two centuries, until Jean Jacques Rousseau, would anyone do so with such unabashed candor again.

O gatelela gore Montaigne ke mongwadi wa mathomo wa go diriša ‘Nna’ (I) ya moanegi, mola godimo ga fao e le mohlodi wa lereo le ‘essai’. Montaigne gape ke motho wa mathomo wa go ngwala ka ga gagwe (boyena) ka bolokologi mo lebakeng la ngwagakgolo ye mebedi, go fihlela ge Jacques Rosseau a thoma go ngwala ditaodišosengwalo.

Go thwe Montaigne go ya ka Epstein (1997:17), ge a gatelela go ngwala ditaodišosengwalo ka ga bophelo bja gagwe o fo re ‘*not to dare to talk roundly of yourself betrays a defect of thought*’. Therešo ke gore le ge go thwe o be a na le bofokodi, fela e be e se bofokodi bja gagwe, ‘*I not only dare to talk about myself but to talk of nothing else but myself*’. Go bontšha o ka re ga se nnete ka gobane o bolela kudu ka ga taba yeo mo kgoboketšong ya ditaodišosengwalo tša gagawe. Le ge go le bjalo go na le se sengwe se a se boletšego, e lego ‘*I study myself more than any other subject. That is my metaphysics; that is my physics*’.

Ge Montaigne a laodiša ka ga Tempele ya Apollo ya Delphi mo nonwaneng ya go bitšwa '*Know Thyself*', go lemogwa ka fao a dirišitšego 'Nna' (I) ka gona. Taodišosengwalo yeo ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše a go di ngwala ka 1570 ge a sa na le mengwaga ye 37. Tše ka moka di hlaloša ka fao Montaigne a dumelago gore motho a itsebe ka boyena, '*I would rather be an expert on me than on Cicero*'. Ditaba tše di tšwelela mo go taodišosengwalo ya go bitšwa '*On Experience*', mola mo go '*On Physiognomy*' a ngwadile gore '*I am wondering off the point when I write about anything else, cheating my subject of me*'. Se bohlokwa ke gore go lemogwa gore o dirile dinyakišišo ka ga gagwe; go tloga go tsebo ya gagwe, o dumetše tshedimošo le tsebo ka moka tša go latela ka morago.

Le ge Montaigne a ka be a se a ngwale ka ga bophelo bja gagwe, balatedi ba gagwe ba ka be ba ngwadile ka ga mešomo ya gagwe. Mešomo (ditaodišosengwalo) ya (tša) Montaigne e (di) dirile gore a tume nakong ya gagwe le lehono. Se se makatšago ka ga mešomo yeo, ke gore Montaigne ga se a ka a lapišwa ke go ngwala ka tša bophelo bja gagwe. Ka go realo, go ka thwe, Montaigne o be a na le mpho ye e makatšago ka ga bongwadi bja ditaodišo, ka gobane le ka morago ga mengwagakgolo ye mene morago ga lehu la gagwe, batho ba be ba sa tšwela pele go bolela ka mešomo yeo ya gagwe. Ke ka fao Walker (1915:51) a rego:

In many ways Montaigne was a startlingly original and independent thinker; but this can only be appreciated if one has some knowledge of relevant contemporary and earlier thought, for the most fundamental of Montaigne's new ideas and attitude have become our own unquestioned assumptions.

Magareng ga ditalente/ dimpho tše tša maemo a godimo, Montaigne o bonwa bjalo ka mothopo wa tsebo ya moswananoši. Puku ya gagwe ya go bitšwa *Essays* (1600), le ge e ngwadilwe mengwagakgolo ye mebedi ya go feta, ge e bapetšwa le mešomo ya Walker le ya Rousseau, e bonwa bjalo ka sengwalo sa sebjalebjaale sa go tshotshoma bohlaale. Walker (1915:77) o tiiša taba yeo ka go ngwala go re:

[Authors] communicate themselves to the public by some peculiar mark foreign to themselves; I - the first ever to do so - by my universal being, not as a grammarian, poet or jurisconsult but (as) Michael de Montaigne. If all complain that I talk too much about

*myself, I complain that they never even
think about their own selves.*

Taba ye e gatelela gore Montaigne ke mongwadi yo mogolo bongwading bja ditaodišosengwalo kudu ditaodišoboitaodišo.

Montaigne o belegwe ka 1533 difarong tša tatagwe bjalo ka morwa wa dimpho tša mehutahuta, yoo mediro ya gagwe e tšweletšego ka magetla gare ga mediro ya bangwadi ba bangwe mo mengwagakgolong ya mathomo ye mene. Mmagwe ke wa leloko la Bajuta ba go dula Spein yo a bego a bitšwa ka leina la Loupez goba Lopez. Epstein (1997:20) o bolela gore motho yo a tsebago ka tša bophelo bja Montaigne gabotse ke Donald Frame, ka gobane o mo hlaloša bjalo ka motho wa tsebo le kgopolo ya go bulega, wa madi a Sejuta a go kaka dipersente tše 25. Ka molomo wa gagwe Frame (Epstein, 1997:20) o re:

*Probably attributable to it in some
measure are his deep tolerance in an
age when that was not in fashion; a
rather detached attitude, typical of the
Marranos and natural in them, toward
the religion he consistently and very
conscientiously practiced [Roman*

*Catholic]; his tireless curiosity, mainly
but not solely intellectual; the
cosmopolitanism natural to the member
of a far-flung family.*

Ge a ngwala *Essays* (1600), Montaigne o hlaloša mmagwe bjalo ka motho yo bohlokwa mola tatagwe, e lego Pierre Eyquem de Montaigne, yena a mo hlaloša bjalo ka tate yo mokaone wa go phala botate ka moka ba kopane.

Morutiši wa mathomo wa Michael de Montaigne ke Motoitši yo a bego a bolela Selatini eupša e sego Sefora. Ke ka fao go sa makatšego ge yo Michael a be a bolela Selatini fela go fihlela ge a na le mengwaga ye e seelago. O be a rata kudu go bala dingwalo tša Selatini.

Ga go tsebege kudu ka tša bophelo bja gagwe ge e be e sa le yo mofsa. Go gopolwa gore o ithutile molao kua Toulouse. Ka ngwaga wa 1557 ge a na le mengwaga ye 24 e be e le mokanseliri goba masetrata motseng wa gabo wa Bordeaux. O nyetše mosadi ka 1565, gomme ba lahlegelwa ke yo mongwe wa bana ba bona, mosetsana, wa go bitšwa Léonor.

Morago ga lehu la tatagwe ka 1558, Michael a fetoga hlogo ya lapa le go laola ditseka ka moka tša lapa. Go ya ka kganyogo ya tatagwe, o ile a fetolela taodišosengwalo ya Raymond Sebond ya go bitšwa ‘*Natural Theology*’ go tšwa go Selatini go ya go Sefora, gomme ya gatišwa ka 1569. Ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše telele ya go bitšwa ‘*Apology for Raymond Sebond*’ ya go ngwalwa ke Michael de Montaigne. O rotše modiro wa go ba nkgetheng wa Bordeaux ka 1570 gomme a tsenela tša bongwadi bja ditaodišosengwalo.

Puku ya ditaodišosengwalo ya Montaigne ya go bitšwa *Essays* (1600) ke ye nngwe ya dipuku tša go tuma lefaseng ka bophara. Godimo ga moo e akaretšwa go ba ye nngwe ya dipuku tše kgolo tša thulaganyo ya mmakgonthe ya taodišosengwalo lefaseng ka bophara.

Montaigne o be a rata go ngwala ditaodišosengwalo tša histori le tša setšo ka gobane o be a gopola gore mohutana wo wa ditaodišosengwalo o lokile. Mokgwa wa Montaigne wa go ngwala ditaodišosengwalo, o theilwe godimo ga lenaneo le le rilego. Epstein (1997:22) o tsopola mosekaseki wa go bitšwa Auerbach mo go *Mimesis* (Epstein, 1997:22) ge a hlaloša gore Montaigne o be a šišinya gore lentšu le taodišo go ya ka fao a le dirišago ka gona, le ka bonwa bjalo ka ‘*Tests Upon One’s Self*’ (Epstein,1997:22) goba ‘*Self-Try-Out*’. Go iša pele, Montaigne o be a šomiša filosofi ya bogologolo ya Socrates ge a be a ngwala ditaodišosengwalo tša

gagwe. Go tšwela pele o bolela gore Montaigne o be a šomiša mokgwa wa go tsoma nnete wa go ngwala ditaodišo ka gobane o be a gopola gore go ngwala ka se o se tsebago go phala go ngwala ka se o sa se tsebego. Ke ka fao mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tša mathomo tša go gatišwa mo go *Essais* (1600) a ngwadile gore ‘*man is indeed miraculously vain, various, and wandering*’ (Epstein, 1997:23).

Le ge go le bjalo, Montaigne o bile le mathata ge a be a ngwala ditaodišosengwalo tša gagwe. Ge a hlaloša mathata ao, Epstein (1997) gona mo letlakaleng leo, o re:

From this failure - a failure that nearly resulted in a nervous breakdown - Montaigne came to discover his form. ‘Where I seek myself I cannot find myself’, he writes; ‘I discover myself more by accident than by inquiring into my judgement’.

Mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tša mathomo o thomile ka go amogela kgopolo ya bangwadi ba bogologolo yeo e bego e dikologa dikgopolong le maitemogelong a gagwe. Ditaetšonyakišišo tša gagwe di be di itshamile kudu ka ditaetšonyakišišo tša bangwadi ba

bogologolo, bjalo ka Seneca le Plutarch. Ke ka fao go sa makatšego ge a bile a bolela gore bogolo bja *Essais* (1600) bo theilwe godimo ga ‘*Seneca and Plutarch’s spoils*’. Puku yeo ya gagwe ya ditaodišosengwalo tše 107, mohlomongwe ge go hlokometšwe bogolo bja yona, e ka arolwa ka dikgaolo tše di rilego. Ditaodišosengwalo tše di fapana go ya ka botelele, ke go re, di farologana go tloga go taodišosengwalo ya letlakala le tee go fihla go taodišosengwalo ya matlakala a makgolo a mabedi. Montaigne o bitša ditaodišosengwalo tše gore ke motswako wo o hlakahlakanego, seo go thwego ka Sefora go ya ka Dobrée (1946:26) ke ‘*des excréments d’un viel esprit*’, ke go re, ke mašaledi a moya wa bogologolo.

Mongwalelo wa Montaigne e be e le wa kgegeo, thaloko, tshwantšhišo, e bile wa go nona ka ditshwantšhokgopolo, godimo ga moo gape o tshotshoma ka bonolo, boleta le mabobo, gapegape le go hloka boikakanyetšo. Ge a tiiša seo Donald Frame (Epstein, 1997:24) o bolela gore mongwalelo woo o amana le ‘*a happy incapacity for expressing it other than concretely*’. Seo se gatelela gore le ge mafoko a gagwe o ka re ga a latelane gabotse, fela a na le ditlhalošo tše di kwagalago. O be a sa dume gore batho ba bolele gore mongwalelo wa gagwe ke wo mokaone. Go ka thwe, mongwalelo wa Montaigne ke wa mongwadi yo a tshepagalago. Ka go realo go ka gatelelwa gore mongwalelo wa Montaigne ke wa nnete le botshepegi

ge o bapetšwa le wa bangwadi ba paka ya gagwe. Go ka gatelelwa gore Montaigne o bolela le rena ka gobane a re bolelela.

Ge dikgoboketšo tša mathomo tše pedi go tšwa go tše tharo tša *Essays* (1600) di gatišwa ka 1580, di ile tša ratwa kudu mmarakeng, ke go re, di ile tša rekwa go feta tše dingwe. Mokgwa wa go diriša bokgoni bja borutegi, ga se seo Montaigne a bego a se diriša mo ditaodišosengwalo tša gagwe. Mabapi le go latelanya dikgopolo, ga se seo Montaigne a bego a se rata, ka gobane taba yeo ka nako e ka no thulana le kelelo ya dikgopolo.

Ge go balwa ditaodišosengwalo tša Montaigne, go tla lemogwa gore ke monna wa Modimo le ge e le gore go na le babadi ba bangwe ba ditaodišosengwalo tša gagwe, bao ba bolelago gore ge go balwa taodišosengwalo ya '*Apology for Raymond Sebond*, go tlo lemogwa gore o be a thulana le Sekriste. Se bohlokwa ke gore bogolo bja ditaodišosengwalo tša *Essays* (1600) bo tšweletša gore Montaigne ke motho wa tumelo ya bogologolo ya Kereke ya Katoliki ya Roma.

Ditaodišosengwalo tša Montaigne ke tša go ruta e sego tša go rera. O be a lemoga gore go na le mapheko ao a bonalago ge a ngwala ka tša bophelo bja gagwe. Ka lebaka leo, o be a diriša kgegeo ye e nepagetšego mo mabakeng a a nepagetšego. Go ya ka Montaigne, ke phošo go aroganya mmele, pelo le moya, ka gobane dilo tšeo di bopa

motho. Kgopolo yeo o e tšweletša gabotse mo ditaodišongsengwalo tša gagwe tše di fapafapanego.

3.4 KAKARETŠO

Go akaretša tša bongwadi bja Michael de Montaigne go ka no thwe, go fapana le bangwadi ba bangwe, Montaigne o be a sa tšhabe go ngwala ka mafokodi a gagwe. Godimo ga dilo tšeo ka moka, o be a kwešiša gore lefase ke lefelo la meragelo ya mathata moo bantlhoi ba kakago banthati. Ka go realo, go ka thwe, Montaigne o be a tsebega kudu historing ya dingwalo, gagolo tša ditaodišosengwalo, go tloga bogologolong go fihla lehono. Mediro ya gagwe ya ditaodišo sengwalo e be e mo laodiša bjalo ka mongwadi yo ditaodišosengwalo tša gagwe di fetoletšwego malemeng a a fapafapanego. Moloko wo mongwe le wo mongwe o ikhweleditše thuto go tšwa go ditaodišosengwalo tša *Essais* (1600). Montaigne o be a le mongwadi wa go rata bophelo le nnete. Go feta fao, ga go mongwadi yo a holofelago gore o ngwadile mo go tlalago seatla go feta Montaigne, ebile ga go mongwadi yo a ititiago sefega go phala Michael de Montaigne mabapi le mešomo ya ditaodišosengwalo.

4. KGAOLO YA BONE

4.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEISIMANE

4.2 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo lebeletwa kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Maisimane go ya ka fao di tšweleditšwego ke bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane le ka mokgwa woo di hueditšwego ke tša Mafora ka gona ge ba seno betla lereo le la taodišo. Ditaodišosengwalo di tla hlalošwa gomme gwa lebeletwa le mehutana yeo e gogilego šedi ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ge ba ngwala ditaodišosengwalo.

4.3 DITAODIŠOSENWALO TŠA SEISIMANE

Bjalo ka ge Montaigne a ile a thoma go diriša lereo le la taodišo mo mohuteng wo wa sengwalo, go yo lekolwa ka fao bangwadi ba taodišosengwalo ya Seisimane ba bilego le khuetšo mo kgaolong le tšwetšopeleng ya taodišosengwalo ka kakaretšo, gagologolo taodišosengwalo ya Seisimane.

Go ya ka Dobrée (1946:7) ditaodišosengwalo di thomile go ngwalwa go tloga bogologolo mo ngwagakgolong wa bobedi pele ga Kriste. Ditaodišosengwalo tšeo tša bogologolo ke tšeo di ngwadilwego ke

mongwadi wa ditaodišosengwalo wa mathomo, e lego Lucian. Mediro yeo ya Lucian e tšweditšwe pele ke Montaigne ge a gatiša ditaodišosengwalo tšeo a go di ngwala ka 1580. Ke yona nako yeo Montaigne a thomilego go diriša lereo le la taodišosengwalo gore ke *essai*. Ke ka fao mohuta wo wa sengwalo o sa bitšwago gore ke 'essay' le lehono.

Mediro ya Lucian e fetoletšwe polelong ya Seisimane ka tšhoganetšo. E tlile ya re ka 1600 ge William Cornwallis a gatiša a bile a phatlalatša kgoboketšo ya gagwe ya ditaodišosengwalo a tloge, a ipolela gore o itebantše le morero wa go nyakišiša ditaodišosengwalo. Dobrée (1946:8) ge a hlatsela polelo ya Cornwallis o re:

*I write therefore for myself, and myself
profits from my writing.*

Ka morago a lemoga gore ditaodišosengwalo tše a nyakago go ngwala ka ga tšona ke tša mohutana wa ditaodišokgopodišišo.

Bacon (1561-1626), yo a phetšego nakong ya boLord Verulam, e be e le rafilosofi wa go tuma gape ebile e le mokhanseliri, go feta moo a tumile kudu lefaseng ka bophara go feta ditaodišosengwalo tša gagwe. O be a ngwala ditaodišosengwalo tša batho fela ka kakaretšo. Ka ge a be a na le filosofi ditaodišosengwalo tša gagwe, go be go

foka kudu moya woo wa filosofi, le ge a be a leka ka maatla go di tswaka ka saense. Go tuma moo ga gagwe go dirile gore ditaodišosengwalo tšeo a di ngwadilego, di amogelwe bjalo ka tše di tumilego. Tumo ya ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe e be e napile e hlohleletšwa ke gore o be a sa ngwale ditaodišosengwalo tšeo di amago bophelo bja gagwe fela, eupša di be di efa seswantšho sa bophelo ka kakaretšo.

Ge Bacon a tšweletša kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša gagwe tša mathomo ka 1597, o tšweleditše phapano ye bohlokwa magareng ga ditaodišosengwalo tša bangwadi ba peleng le tša gagwe. O laeditše gore go na le ditabatabana tšeo a bego a dutše a di boloka bophelong bja gagwe, gomme a tswaka ka tša go tšwa Bibeleng. O ngwadile ka tlase ga khuetšo ya bangwadi ba Selatini boCicero, gagolo Seneca. Mo ditaodišosengwalo tšeo, boyena bja gagwe bo be bo sa tšwelele gabotse. Di bontšha a hlobaetšwa ke ditaba tšeo di amago motho yo mongwe e sego yena ka noši. O kgolwa seo a ngwalago ka sona. Mmadi ge a bala ditaodišosengwalo tšeo di kwagala e le tša filosofi, tšeo di nepišago tsebo ya dirutegi tša boitemogelo bjo bo nabilego ka tša bophelo ka kakaretšo. Ke moo go tšwelelago taodišokgopodišišo.

Kgoboketšo yeo ya gagwe ya mathomo, o tlile a e oketša kgoboketšong ya go e hlatlama ka 1612. Kgoboketšo ya gagwe ya mafelelo ya ditaodišosengwalo tše 58, e gatišitšwe ka 1625. Ge go

lekolwa ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka tshwanelo, go tla lemogwa gore di be di ama bophelo bja motho wa mehleng, ka gobane o be a bolela ka ga merero ya go kgahla motho wa mehleng. Nnete ke gore o be a ngwala ditaodišosengwalo tša filosofi, fela ka gare ga tšona, o be a di oketša le ka tebelelo ya saense ka go akaretša merero ya letšatši ka letšatši go akaretšwa le maikutlo a mehleng. Maikemišetšo a gagwe go ya ka Dobrée (1946:11) e be e le *'to pass from theological and philosophical truth of civil business'*. Ke go re, o be a ngwala ka se nna le wena re se dirago. Ka go realo, mongwalelo wa gagwe ke wo o nolofetšego. Go ka thwe, Bacon o be a ngwala ka ga boitemogelo bja gagwe ka go tšweletša maikutlo a gagwe ka ditaodišosengwalo tše a bego a di ngwala. Ditaodišosengwalo tšeo a bego a di ngwala, gagolo di be di theilwe godimo ga lehu, nnete, tumo le bohlae.

Mongwadi yo mongwe wa ditaodišosengwalo yo a ilego a kgahlwa ke ditaodišosengwalo tša Bacon ke Breton (1548-1625). Go dingwalo tšeo a di ngwadilego go bile ditaodišosengwalo tša go itiša go swana le ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Fantastics* (1626), tšeo di bego di hlaloša dihla tša ngwaga, dikgwedi le diiri tša letšatši. Go iša pele Breton, o be a sa ngwale diponagalo tšeo tša ngwaga ka go di arogantšha bjalo ka ge nke ga se selo se tee.

Go ya pele Breton o tšweleditše sebopego se sengwe gape se bohlokwa mo go ditaodišosengwalo tša Maisimane sa go bitšwa ‘*character*’. Sebopego seo se thomile go dirišwa mo historing ya dingwalo tša Maisimane ke Theophratus, yo a phetšego mengwaga ye makgolo a mararo pele ga Kriste. Mokgwa wo wa go ngwala wa go bitšwa ‘*character*’ o ile wa tuma kudu mo mathomong a ngwagakgolong wa bolesomešupa.

Mokgwa woo o be o sa dirišwe ke balaodiši fela, eupša le bareti le bangwadi ba diterama ba ile ba o diriša, mohlala, *Overbery, Characters*, (1614) ya go ngwalwa ke Overbery Webster le ba bangwe. Eupša kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya mohuta woo, ke ya go ngwalwa ke Earle (1601-1665). Morago ga moo Bišopo wa Worcester, yoo morago wa go ba wa Salisbury a gatiša ditaodišosengwalo tša mohuta wo tša go bitšwa ‘*Micro-cosmography, or a Piece of the World Discovered*’ ka 1628. Mokgwa wo wa go ngwala ditaodišosengwalo o ile wa tšwela pele go tuma kudu bongwading bja ditaodišosengwalo tša Maisimane.

Moragonyana mo seripagareng sa ngwagakgolo wa lesomešupa, go tšweletše dielemente tše dingwe tša sebopego se se phethagetšego sa taodišosengwalo se se lebanego le nolofatšo, mabobo, boleta le lerato le tlwaelego. Godimo ga moo mmimo le wona o kgathile tema ye bohlokwa thulaganyong ya taodišosengwalo, bjalo ka

ditaodišosengwalo tša Cowley (1618-1667) le tša Temple (1628-1699).

Cowley o ngwadile taodišosengwalo ya go bitšwa *Several Discourses by Way of Essays* ka 1668. Taodišosengwalo yeo ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tša kgale ya go ngwalwa ka ditemanatheto, le go rungwa ka theto. Ditaodišosengwalo tše tša Cowley di ile tša thoma go tuma gape go swana le tša Montaigne le tša Bacon. Ditaodišosengwalo tše di be di sa akanye ka gobane di amana le bomotho ka gore di bolela, go ya ka Dobrée (1946:15), ka ga *‘Essay of Myself’*. Ditaodišosengwalo tše tša gagwe di be di sa hlohle goba gona go ngangišana le mmadi eupša di be di goga kgahlego ya mmadi go dumelelana le yena Cowley (Dobrée, 1946:16).

Go tloga ka ngwagakgolo wa lesomešupa, ditaodišosengwalo di be di bonwa bjalo ka morero wa saekholotši, ka gobane motho o be a itekola le go ipona bjalo ka karolo ya lefase. Ka ngwagakgolo wa lesomeseswai motho a bona o ka re o kgonne go rarolla mathata a a lebanego le saekholotši, ka fao a thoma go ikamanya le merero ya sebopiwa sa leago. Ke go re, o ka re ditaodišosengwalo tša ngwagakgolo wa lesomeseswai di thoma go tšweletša diponagalo tša taodišosengwalo ya sebjale. Ke gona moo bangwadi ba ditaodišosengwalo ba paka yeo ba thomilego go fapana le ba paka ye

e fetilego. Ditaodišosengwalo tša bona di swana le tša rena tša lehono.

Mokgwa wo wa go ngwala ditaodišosengwalo o bile le khuetšo ye maatla go bangwadi ba go swana le Joseph Addison (1672-1719) le Richard Steele (1672-1729). Bangwadi ba ba ditaodišosengwalo ba ile ba kopanya dielemente ka moka tša ditaodišosengwalo, tšeo tša go tšweletšwa ke bangwadi ba peleng go bopa taodišosengwalo. Go iša pele, ba ile ba adima dipharologantšho tše dingwe tša ditaodišosengwalo tša go dirišwa ke bangwadi ba dijenale le dikuranta. Ka maitekelo a balaodiši ba, go lemogilwe maitshwaro a motho ka botlalo bjalo ka sebopiwa se se hlabologilego. Ke ka fao Dobrée (1946:22) a rego:

*And after all, the prose is first-rate
prose of its kind, the ideal a civilised
ideal-even a little too civilised: ...*

The Spectator (Dobrée, 1946:22) e tiiša taba ye e bolelwago ke Dobrée ka godimo ka go re:

*There are many more shining qualities
in the mind of man, but there is none so
useful as discretion; it is this indeed*

which gives value to all the rest, which sets them at work in their proper times and places, and turns them to the advantage of the person who is possessed of them. Without it learning is pedantry, and wit impertinence; the best parts only qualify a man to be sprightly in error, and active to his own prejudice.

Go ya ka Walker (1915:99) go tlo lemogwa gore Steele le Addison ba ithutile mokgwa wa go ngwala ditaodišosengwalo go tšwa go Daniel Defoe. Walker o iša pele ka go re Defoe (Walker, 1915:100) ke mongwadi wa dikuranta yo le yena a ngwadilego ditaodišosengwalo tša dikgatišobaka. Mediro ya gagwe e hlalošwa ka botlalo mo go ketapele ya volumu ya gagwe ya bošeswai ya *Review* (Dobrée, 1946:19).

I have gone through a life of wonders, and am the subject of a vast variety of providence; I have been fed more by miracle than Elija, when the ravens were his purveyors; I have sometimes ago summ'd up the scenes of my life in

*this distich: No man has tasted
differing fortunes more, And thirteen
times I have been rich and poor. In the
school of affliction I have learnt more
philosophy than at the academy, and
more divinity than from the pulpit:...*

Tše ka moka di hlaloša a mangwe a mathata a bophelo bja Defoe.
Minto (Walker, 1915:100-101) yena o mo hlaloša ka go re:

*(He) was a great, a truly great liar,
perhaps the greatest liar that ever
lived, ...*

O gatelela gore o hlaloša ditaodišosengwalo tša gagwe go phala le ka
fao a hlalošago kanegelophelo ya gagwe. Ka lehlakoreng le lengwe
Lee (1912:15) yena o hlaloša Defoe bjalo ka ‘... *most truly consistent
of English author*’ ka lehlakoreng la bongwadi bja ditaodišosengwalo.
Bongwadi bja gagwe bo sekametše ka lehlakoreng la politiki le la
dikuranta, bjalo ka sengwalo sa *Review of the Affairs of France*
(Walker, 1915:101). Go ya ka Lee (1912:24) Defoe o ngwadile
ditaodišosengwalo tša go tuma tše masomeseswai.

Mongwadi yo mongwe wa go tuma wa ditaodišosengwalo, wa ngwagakgolo wa bolesomesenyane, go ya ka Walker (1915:166-171), ke Leigh Hunt. Hunt o phetše mengwageng ya magareng ga 1784-1859. Nakong ya gagwe le yena o be a tumile kudu ka mediro ya bongwadi bja ditaodišosengwalo mo historing ya dingwalo tša Seisimane. O bile le tšhušumetšo ye kgolo kudu go bangwadi ba go mo latela. Dickens (Dobrée, 1946:29) go bonala a ile a ngwala ka ga gagwe ge a hlaloša moanegwa, Harrold Skimpole, le ge a gana gore o dirile bjalo. Eupša Macaulay (Walker, 1915:167) yo a bego a tseba bophelo bja Hunt gabotse, o makatšwa ke go gana fao ga Dickens. Go iša pele, Hunt, o ngwadile dikgatišobaka tše mmalwa mo go *'The New Monthly Magazine* (Dobrée, 1946:29). Ge go ka balwa *Men, Women and Books* (Walker, 1915::20) , *A Far of the Honey from Mount Hybla* (Walker, 1915:169) le *Imagination and Fantasy*' (Walker, 1915:169) go tlo lemogwa bokgoni bja Hunt.

Go ya ka Dobrée (1946:22), Johnson (1709-1784) ke mongwadi yo mongwe wa go tuma mo dingwalong tša Seisimane:

Dr Samuel Johnson (1709-1784) was, as we all know, a more portentous figure: he was the Grand Cham of literature, and he didn't persuade you; he just told me. There was no arguing

with him. But he did it in such a bluff way, appealing to you as the sensible fellow that you really are, that nobody could take offence. He is never the 'superior person' that Addison was: he never talks down to you.

Se se bolelwago ke Johnson ke gore le ge mmadi a sa kwane le se se laodišwago ke yena, fela o laodiša ditiragalo ka tsela ya go kgodiša. Ke ka fao a bonalago o ka re o bohlae go fetiša mmadi. O diriša mantšu le mafoko ka tsela yeo e dirago gore mmadi a hlohleletšege go amogela se a se bolelago. Ditaodišosengwalo tša kuranta tše kaonekaone tše a di ngwadilego ke *The Rambler, The Idler (1709-1784), Adventure* le *Gentleman's Magazine* (Dobrée, 1946:22)

Johnson o dirišitše mekgwa ya Addison ge a be a ngwala ditaodišosengwalo. Go tšwela pele o dirišitše melaetša ya ditaodišosengwalo tša Addison bjalo ka boitshwaro, sedumedi, tshekatsheko, bjalobjalo. Ga a rere kgotlelano le kwešišano, eupša o di tšweletša ka tsela ye e amogelegago ka ntle le go diriša tšhegišo.

Williams (1957:68) o hlaloša gore Oliver Goldsmith ke yo mongwe gape wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane. E be e le mogwera yo mogolo wa Johnson. O ngwadile ditaodišosengwalo ka

mongwalelo wa go fapana le wa Johnson. O ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši ka gare ga dikgatišobaka. Ditaodišosengwalo tše a di ngwadilego ke *The Bee*, (*British Magazine, October, November 1959*), *Public Ledger* ya go tšwelela mo go *Chinese Letters*, ya go gatišwa ka 1762 bjalo ka *The Citizen of the World*.

4.4 KAKARETŠO

Go sa na le bangwadi ba bangwe ba bantši ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba go swana le Swift (1667-1745), Lamb (1775-1834), Hazlitte (1778-1830), Lucas (1868-), bjalobjalo, ba ba kgathilego tema ye bohlokwa mo bongwading bja ditaodišosengwalo tša Seisimane. Maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go ngwala ka ga histori ya ditaodišosengwalo tša bangwadi bao ka moka ka gobane bao ba hlalošitšwego ba tlo emela bao ba bangwe. Nepokgolo ke go tšweletša khuetšo ya sebopego le mehutana ya ditaodišosengwalo tša Seisimane mo ditaodišongsengwalo tša Sepedi.

5 KGAOLO YA BOHLANO

5.1 MEHUTA YE MEVEDI YA DITAODIŠO

5.2 MATSENO

Karolwana ye ya nyakišišo e nepiša mehuta ye mebedi ya ditaodišo go ya le ka fao borateori ba bangwe ba di lekotšego ka gona. Abrams (1985:59) le Holman (1972:204) ba ruma taodišo ka go e arola ka mehuta ye mebedi ye megolo, e lego taodišosemolao '*formal essay*' le taodišosengwalo '*informal essay*', go ya ka fao go šetšego go ukametšwe ka gona mo tlhalošong ya taodišo.

Holman (1972:204) o re mehuta ye mebedi ye megolo yeo e sa le e hlalošwa ke Michael de Montaigne bogologolo ge a betla lereo le la taodišo. Go thwe lereo le o le tšere go lediri la Sefora e lego '*essayer*' leo le šupago gore maitekelo '*attemp*' gomme a dira le le rego '*essai*'. Ge le hlalošwa ke borateori ba mehleng yeo le be le šupa gore ke maitekelo a mongwadi a go ngwala dikgopolo tša gagwe gore di balwe. Le lehono lereo leo la taodišo le sa šomišwa ka yona tlhalošo yeo.

Godimo ga fao, Michael de Montaigne le yena ge a hlola lereo le la taodišo, o ile a napa a bontšha gore go na le mehuta ye mebedi ye megolo ya ditaodišo yeo e boletšwego ke borateori ba ka godimo. Ke

yona kgato ya mathomothomo ya go fapantšha taodišosemolao le taodišosengwalo. Taba yeo e bolela gore go ka no thwe Montaigne ke kgogotswadi ya ditaodišo.

Heilker (1996:34) o hlatsela ditaba tše tša malebana le go aroganywa ga taodišo ka mehuta ye mebedi ge a re:

It is a common conception that the essay splits into two distinct modes after Montaigne, one informal, personal, intimate, relaxed, conversational, and often humorous, and the other dogmatic, impersonal, systematic, and expository.

Ditaba tše di bolelwago ke rateori yo di bohlokwa gagolo ka gobane o hlaloša mehuta ye ya ditaodišo go ya ka diphapantšho tša yona. O napile a dira gore ditaba di be bonolo go babadi ba ditaodišo gore ba tsebe gabotse phapano gare ga taodišosemolao le taodišosengwalo.

Ge a hlaloša kgopolo ye ya mehuta ya ditaodišo, Cuddon (1998:286) o re:

Essay is a composition, ...which discusses, formally or informally, a topic or a variety of topics.

Bjale go yo lekolwa mehuta yeo ye mebedi ya taodišo go ya ka fao e hlalošwago ke borateori ba ka godimo ka gona.

5.3 TAODIŠOSEMOLAO

Holman (1972:232) o hlaloša taodišosemolao ka go re:

Formal essay is a serious, dignified, logically organized essay, written to inform or persuade.

Polelo ye ya Holman e bolela gore mohuta wo wa taodišo o lebane le tatelano ya ditaba go ya ka melao ye e rilego ebilego e lebane le melao yeo, gomme e ngwalwa go sedimoša mmadi ka mokgwa wa go mo šušumetša go amogela se se ngwadilwego. Ge a oketša kgopolo yeo, Emmanuel (1974:4) mo taodišwaneng ya gagwe ya go bitšwa ‘*Can Literature Convey Knowledge*’, o fo re:

In this respect, the formal essay which has no plot and no limit to its choice of topics, conveys conceptual information.

O hlaloša gore mohuta wo wa taodišo ga o na thulaganyo le sererwa tše di rilego go akaretšwa le magomo a a rilego a yona. Go tšwela pele o hlaloša gore mohuta wo wa sengwalo o fana ka tshedimošo ye e lebanego le seakanywa. Gape o gatelela gore taodišo ya mohuta wo e swanetše go ngwalwa ka tsela ye e lego gore e nolofetše, e sego ka mokgwa wa go kamaka ditaba. Ke ka lebaka leo a bolelago gore taodišosemolao e ngwalwa ka mokgwa wo o nolofetšego wa kgokagano ya tshedimošo mola e nangasetše ka gare ga bodiba bja teori.

Bjale ge go elwa hloko tlhalošo ya borateori ba mabapi le taodišosemolao, go tla elelwa gore ga ba tšweletše mehutana ya taodišo ye thwii, eupša ba kwagatša tšhišinyo ya gore go na le mehutana ye e welago ka tlase ga legoro la taodišosemolao. Ge kgopolo ye e latelwa gabotsebotse go laetša gore taodišosemolao e na le mehutana ye e latelago, e lego (a) lengwalonyakšišo, (b) pegonyakišišo, (c) taodišwana, (d) tesetheišene ye nnyane, (e) tesetheišene le thesese.

Yona mehutana ye ya taodišosemolao e tiišetšwa ke Holman (1972:232) ge a e hlaloša ka go re taodišo ye ke:

*...serious, dignified, logically
organized...*

Ge go kgonthišišwa tlhalošo ya rateori yo go tla lemogwa gore taodišosemolao e karabetše ka gare ga phampha ya melao le melawana yeo e e phaollago mahlakoreng ohle gore e se tlo tšwa tseleng ge e ngwalwa. E bokgobeng bja melao ya mmušo wo boima wa teori. Ge taodišo ya mohuta wo e ngwalwa, melao yeo e swanetše go latelwa ka kgang goba ka kgapeletšo, mongwadi a rata goba a sa rate.

Ge go ka balwa Emmanuel (1974:4) gona mo tlhalošong yeo, go tla lemogwa gore ga a no thekga fela kgopolo ya Holman eupša o gatela pele ka go re:

*...the formal essay which has no plot
and no limit to its choice of topics,
conveys conceptual information.*

Kgopolo ya rateori yo go laetša e gatelela gore taodišosemolao ga e na thulaganyo gape ga e ka tlase ga kgatelelo ya go kgethelwa sererwa, eupša e gamodišwa teori wa mpanapalega.

Holman (1972:204) o tswalela ditaba tšeo ka go re taodišosemolao e feta taodišosengwalo ka botelele le gona e laolwa gape le ke maikemišetšo a mongwadi. Le ge go le bjalo, e kgona go ba ye kopana gomme e nepišitše ditaodišwana tša dikgatišobaka, ditaba tša saense le tša thuto, dikakanyophelo go fihlela ge sengwalo sa gona se fetošwa kgoboketšo ya ditaodišo. Go ya ka Holman gona letlakaleng leo, ditaodišwana tšeo di logagantšwe go ya ka sebopego se se itšego.

Go ka akaretšwa ka gore gare ga mehuta ye mebedi ye ya ditaodišo, nyakišišo e kgethile go lebelela ka botlalo taodišosengwalo ka gore ke wona mohuta wo bangwadi ba ditaodišo tša Sepedi ka bontšinyana ba ngwadilego ka ga wona. Taba ye e bolela gore ditaodišo ka bontši tše di ngwadilwego polelong ya Sepedi go fihla lebakeng la nyakišišo ye, ke tša mohuta wa taodišosengwalo. Ke ka lebaka leo nyakišišo ye e kgethilego go itebanya le mohuta wa taodišosengwalo fela.

Go ya ka tlhalošo ya taodišosemolao, maikemišetšo a nyakišišo ye ga se go tsinkela mohuta wo wa sengwalo ka gobane ga o nepiše tharollo ya mathata a nyakišišo. Go yo lekolwa tharollo yeo ka go hlaloša seo taodišosengwalo e lego sona. Go tšwela pele go tlo hlokomelwa

mehutana ya ditaodišo yeo e welago ka tlase ga mohuta wa taodišosengwalo. Nyakišišo e kgethile go šala morago mohuta wa taodišosengwalo ka gobane ke wona mohuta woo bangwadi ba ditaodišo tša Sepedi ba itemogelago mathata ge ba ngwala mehutana ya ditaodišosengwalo tšeo di welago ka fase ga wona.

5.4 TAODIŠOSENWALO

Go ya ka Holman (1972:204) mohuta wo wa taodišo o akaretša dingwalo tše kopana, tšeo di lebanego le nnete ya ditaba. Maikemišetšo a tšona ke go bolela mmakgonthe a seo se bolelwago goba seo go ngwalwago mabapi le sona. E akaretša le dingwalo tšeo di laolwago ke mabaka ao a itšego (*‘periodical essays’*) le dingwalo tšeo di amanago le boyena bja mongwadi (*‘personal essays’*).

Yelland (1983:62) o tlaleletša polelo ye ya Holman ka go re taodišosengwalo ke yeo go ka thwego ke yona taodišo ya nnete go ya ka lereo le la *‘essai’*, ka gore e lebane le maitekelo a mongwadi thwii. Mongwadi o leka go tšweletša dikgopolo tša gagwe ka mokgwa wo a bonago go le maleba ka gona. Ge a gatelela kgopolo yeo, Yelland o tšwela pele gona mo letlakaleng la 62, o re taodišo ya mohuta wo e na le tshwantšhokgopolo, gape ebile e lebane le boyena bja mongwadi mola mongwadi le yena a itlemagantše nayo.

Go ya ka Yelland gape gona mo letlakaleng leo, tlemaganyo yeo e lego gona magareng ga taodišosengwalo le mongwadi, ke yona karolo ye kgolo ya taodišo ya mohuta wo. O re taodišo ye ga e tsenelele ka gare ga dinyakišišo tša saense bjalo ka sengwalo sa ‘triti’ eupša e leka go tliša ditšhišinyo tšeo di lego ka gare ga yona go khuduego ya mmadi gore mmadi yoo a tšwele pele ka go latišiša ditaba tšeo. Fowler (1991:78) o re:

...the play of the mind in free associations around a given topic is what count. Essays are therefore not debates, but dialogues with an assumed reader; but in the finest examples of the art, ...

Se se gatelelwago mo ke gore taodišo ya mohuta wo e dumelela mongwadi gore a elele ka dikgopolo tša gagwe a sa thibelwe ke selo. Go thwe ditaodišosengwalo ga di swane le dingangišano, eupša di ka no tšewa bjalo ka dipoledišano magareng ga molaodiši le mmadi. Se se šupa gore mongwadi wa taodišosengwalo o ngwala a eleletša mmadi, a le pele ga gagwe a mo theeditše ge a bolela.

Go ya ka tlhalošo ya borateori ba, go ka hlokolwa dinyakwa tša taodišosengwalo gomme tša akaretšwa ka tsela ye:

- E tlemagane le mongwadi goba molaodiši.
- E lebane le mongwadi ge a leka go tšweletša nnete ya dikgopolo tša gagwe.
- E nepiša thwi lereo le la ‘*essai*’ la go betlwa ke Montaigne.
- E amana le maikutlo a mongwadi.
- E lebane le boitemogelo bja mongwadi.
- Ga e na saense ka gare ga yona.
- Ga e tsenelele ka gare ga dinyakišišo.
- E tliša ditšhišinyo tšeo di lego ka gare ga saense go hlohla khuduego ya mmadi gore yena mmadi yoo a tšwele pele go latišiša ditaba tšeo di laodišwago.
- E dumelela mongwadi gore a elele ka dikgopolo tša gagwe a sa thibelwe ke selo.
- Mongwadi wa yona o ngwala a eleletša mmadi a mo theeleditše ge a laodiša, gomme o swanetše go leka ka maatla gore mmadi yoo a mo kwešiše a be a mo kgolwe.
- E lebane le ditaba tše di hlalošwago ka mokgwa wa go hloka therešo.

Abrams (1985:59) le yena o tlaleletša seo se bolelwago ke borateori ba ba ka godimo gore taodišosengwalo e ngwalelwa babadi ka kakaretšo, e sego legoro le le itšego la babadi. O bolela gape le go re go na le mehutana ye e fapafapanego ya taodišosengwalo. Bjale go yo

hlokomelwa mehutana yeo, gomme go tlo thongwa ka taodišopaka, e lego ye nngwe ya mehutana ya ditaodišosengwalo tšeo di welago ka fase ga taodišosengwalo.

5.4.1 Taodišopaka

Holman (1972:207) ge a hlaloša dinyakwa tša sengwalo se o re, ka go tšweletša seemo se sefsa sa taodišosengwalo, go tšweletše taodišopaka. Ke seemo se sefsa ge se bapetšwa le ditaodišosengwalo tšeo di bego di ngwalwa peleng. Taodišosengwalo ya mohuta wo e tantše kgahlego ya bangwadi ba ditaodišosengwalo ba mehleng yeo. Go be go ngwalwa dingwalo tše kopana tša boithabišo le tša go laya le go sola batho. Ditaodišosengwalo di be di lebane le go eletša setšhaba gagolo ditabeng tša bošaedi tša go leša dihlong. Sengwalo sa mohuta wo, (a) ke se sekopana, (b) ga se na bonoši (*'less individualistic'*), (c) ga se na tlemagano le mongwadi (*'less intimate'*), (d) ga se dule godimo ga mmakgonthe a ditaba (*'less aphoristic'*), (e) ga se latišiše boitaodišo (*'less personal'*) le (f) ga se na boinyakišišo (*'less introspective'*).

Go ya ka Holman (1972) gona mo letlakaleng leo, mohutana wo wa taodišosengwalo o nkgaga moya wa bolokologi kudu mabapi le setaele seo mongwadi a se šomišago ge a ngwala, gomme o bile o kgona go laodiša ditaba tša metlae le tša kodutlo ntle le ditšhitišo. Se sengwe

gape go thwe, mohutana wo o akaretša direrwa tše mmalwa. Go iša pele, o re maikemišetšo a bangwadi ba ditaodišosengwalo tša mohuta wo ke go fa bangwadi sebaka sa go ngwala ka mmakgonthe a ditaba, tlhompho le go roriša, e lego dilo tšeo go thwego ke tše dingwe tša dinyakwa tše bohlokwa tša motheo wa bophelo bjo bokaone. Mo sengwalong se go ngwalwa ka ditaba tša go nepiša lehu, lenyalo, thuto, segwera le ditaba tša boithabišo. Go ka tswalelwa dikgoro tša taodišopaka ka gore legatong le le latelago nyakišišo e ya go tsinkela dinyakwa tša taodišoboitaodišo.

5.4.2 Taodišoboitaodišo

Holman (1972:208) o bolela gore mohutana wo wa taodišosengwalo o thakgotšwe ke go gola ga ditaodišopaka tšeo di tšweleditšego dinyakwa tše mpsha ka gare ga taodišopaka. Go laetša gore seo ke sona se se hlotšego legae la mohutana wo wa sengwalo ka tlase ga taodišosengwalo. Bangwadi ba babjalo ka Lamb, Hazlitt, Hunt le De Quincey ba godišitše dikgatišopaka tša mehleng yeo ka go hlokomela dinyakwa tša sengwalo seo gomme ba ba ba phetha ka go ngwala dingwalo tša sona ka boati. Dingwalo tša bona di be di nepiša segwera, taodišophelo (*‘biography*), ditaodišosengwalo tša metlae le tša boithabišo.

Birch (1993:9) yena ge a hlaloša mohutana wo wa taodišosengwalo o bolela gore nepišo ya yona ke:

...to make a point in an entertaining or challenging way, by giving examples from personal experience.

Ge go ka elwa hloko tlhalošo ye ya Birch o ka re e gatelela taba ya gore maikemišetšomagolo a mohutana wo wa taodišosengwalo ke go laodiša ditaba ka mokgwa wa metlae le go hlohleletša mantsikinyane go mmadi gammogo le go mo hlohla dikgopolo ka mokgwa wo o rilego. Molaodiši o fa mehlala ya ditaba tšeo a di laodišago malebana le boitemogelo bja gagwe bophelong.

Polelo ye e šomišwago mohutaneng wo wa taodišosengwalo e nepiša poledišano (*'conversation'*) yeo e sa laolwego ke melawana ye e rilego ya polelo. E ka no šomiša mašala a motho wa pele ka botee goba bontši bjalo ka, nna goba rena.

Godimo ga fao, babadi ba taodišosengwalo ye ke babadi ka kakaretšo bao ba tsebago ba bile ba kwešiša polelo yeo ya molaodiši. Gape babadi e ka ba baahlodi bao ba ahlolago diphadišano malebana le go ngwalwa ga ditaodišosengwalo tša mohutana wo. Dobrée (1946:25) o thekga ditaba tšeo ka go ba molomo wa lehlabula le borateori ba ge a

tiišetša gore babadi ke ba kakaretšo go sa kgethe go ya ka tsebo ye e rilego ya bona.

Herbert (1999:7) o hlaloša gore taodišoboitaodišo ga e amane selo le nyakišišo, poledišano goba bokamafuri bja ditaba tše dingwe tše di rilego, gomme o ntšha sa mafahleng a gagwe ka go re:

After all, in a personal essay there is no plot, no characterization. There is no research - what you don't know, you omit.

Le ge Herbert a bolela gore mo go taodišoboitaodišo ga go na thulaganyo, fela mo nyakišišong ye go dumelwa gore ge mongwadi a ngwala ka ga se sengwe le se sengwe o a se rulaganya. Ka go realo taodišoboitaodišo e na le thulaganyo ye e rilego. Le ge mohutana wo wa taodišosengwalo o hlaloša ka ga merero ye e amago motho, ke maikarabelo a mongwadi go rulaganya merero yeo malebana le maikemišetšo a gagwe. Ge a gatelela taba yeo, Michael (1999:33) o re:

The easiest way to write a personal essay is to use the standard form taught in composition 101: an introductory

paragraph followed by three paragraphs outlining three main points and a final summary paragraph.

Se se bolelwago fa ke gore thulaganyo ya taodišoboitaodišo e na le matseno, mmele le thumo.

Lenger (1998:23-24) o hlaloša taodišoboitaodišo ka go re ge molaodiši a ngwala taodišoboitaodišo o swanetše go botega, godimo ga moo a ngwale ditaba thwii e sego ka go rarela. Ge a kgonthiša seo se boletšwego ke Lenger, Abercrombie (2003:30) o bolela gore ge mongwadi a ngwala taodišoboitaodišo a lemoge gore e fapana le taodišosemolao ka gobane yona e theilwe godimo ga boitemogelo le maikutlo, gomme gape e tšweletšwa ka morero e sego thesese. Bjale go tlo lebelelwa taodišotlhaloši.

5.4.3 Taodišotlhaloši

Alexander (1965:29) ge a hlaloša taodišotlhaloši o bolela gore:

In descriptive essay...there is no underlying story to hold your composition together so it is necessary

*to think of a central idea to which
everything you describe can be related*

Tlhalošo ye ya Alexander ge e ka tsinkelwa ka tshwanelo go bonala o ka re o gatelela gore mo mohutaneng wo wa taodišosengwalo ga go na le ditaba tšeo molaodiši a ngwalago ka tšona. Molaodiši o ikgethela kgopolo e tee ye kgolo gomme a laodiša ka ga yona. O ikepela ka go hlaloša kgopolo yeo a bile a tšama a šitlela ka mabaka le dikgopolwana mo le mola gore a kgone go tanya šedi ya mmadi. Yena molaodiši yoo o tloga a tekiša kgopolo gore e be sethihi.

Mminele (1995:4) yena o šitlela ditaba tšeo ka go re:

Taodišo ya mohuta wo e fela e eba le
mohlodi ge moithuti a ka ikgethela ka
tlhokomelo moya wo a nyakago go e
tsena ka wona.

Ge eba mohlomongwe go bolelwa ka lefelo la borekišetšo le borekelo bja dilwanalwana tša mehutahutana moo o hwetšago go tletše batho ka bontši ka meraferafe ya bona, molaodiši o tla kgetha seo a bonago se ka tanya kgahlego ya mmadi. Mohlomongwe gona mo tabeng ye kgopolo ye kgolo e ka no ba mehlobohlobo ya batho mmarakeng.

Taodišotlhaloši e fapana le taodišokanegelo ka gobane yona (taodišokanegelo) e laodiša ditaba tšeo di lego gona, gomme sa molaodiši e no ba go di beakanya ka mokgwa wa gore mmadi a kgone go di kwešiša ka tshwanelo. Kwešišo yeo ya ditaba e lebane le kgahlego ya mmadi. Go dira gore taodišo ye e kgahliše go laolwa ke ditabatabana tšeo di tšamago di tsenywa ke molaodiši ka boyena ge a e noka letswai go e natefiša.

Go ka rungwa ka go re go ya ka borateori taodišotlhaloši e tšea sebopego sa go ba le matseno, tšwetšopele ya ditaba le thumo. Se bohlokwa mo mohutaneng wo wa taodišosengwalo, ke gore, ga e na ditiragalo tšeo di ka hlolago phego go mmadi. Bjale go tloga mo go yo hlokomelwa taodišokanegelo.

5.4.4 Taodišokanegelo

Alexander (1965:22) ge a hlaloša taodišokanegelo o re:

When telling a story it is always best to relate events in the order in which they happened.

Go ya ka polelo ya rateori yo go bonala gabotse gore molaodiši o swanetše go tseba le go kwešiša ditiragalo tšeo a di laodišago, gomme

a tle a lemoge bohlokwa bja go di anega ka mokgwa wo di diragetšego kgato ka kgato ka wona. Seo ke sona se gapeletšago mmadi, gore a šale ditaba tšeo morago. Scholes (1969:9) ge a thekga ditaba tšeo o fo re:

By noting the stages in the movement of the plot, and by observing the functions of description, dialogue, and commentary in this movement, we arrive analytically at an understanding of narrative essay.

Taodišosengwalo ya mohutana wo e laolwa ke kokwane e tee ye kgolo, e lego ditaba tšeo di anegwago. Tšona ditaba tšeo di na le ditiragalo tšeo mongwadi a di latelanyago ka mokgwa wa gagwe wo o tlogo goga kganyogo ya mmadi. Ka gare ga kanegelo go na le baboledišwa bao ba tswalanago le ditiragalo. Se sengwe gape se bohlokwa ke gore moanegi o šomiša phego ya go tanya šedi ya mmadi. Ditiragalo tšeo, gammogo le yona phego yeo, di bopa motheo wa tšhušumetšo go mmadi, ka gobane di beakantšwe ka tatelano go ba go fihla sehloeng le khunollong ya lehuto.

Selo se bohlokwa mo taodišwaneng ya mohuta wo ke go hlola maatlakgogedi. Temana ya mathomo ya taodišosengwalo e kgatha

tema ye bohlokwa kudu ya go goga kgahlego ya mmadi. Tiragalo ye e swerego sehloa e swanetše go kgethwa, e beelwe go ya mafelelong a taodišosengwalo e le yona thekniki ya go hlohleletša mmadi go balela pele le pele go fihlela a fetša taodišosengwalo yeo. Ge molaodiši a ka thelelwa a tlišitše tiragalo ye bohlokwa mathomong, gona o tla be a bolaile moko wa taodišosengwalo yeo ya gagwe. Mminele (1995:5) o ruma ditaba tša borateori ba ka go re:

Go anega mo go be bjalo ka ge mohlatswi wa diaparo a anega mašela a gagwe gore yo mongwe le yo mongwe a ikgotsofatše ka go a bona. Mmadi a ikhwetše a na le seswantšhokgopolo se se hlwekilego sa seo se anegwago.

Bjale ka ge Mminele a tswaletše dikgoro ka mantšu a ka mo godimo, gona nyakišišo e ya go itebanya le taodišokgopodišišo. Taodišokgopodišišo ke mohutana wo mongwe wa mehutana yeo e gogilego šedi ya bangwadi ba Maisimane. Go iša pele ke wo mongwe wa mehutana ya ditaodišosengwalo wo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba itekilego bongwadi bja ditaodišosengwalo ka wona.

5.4.5 Taodišokgopodišišo

Alexander (1965:81) o hlaloša taodišokgopodišišo ka go re:

*A reflective essay is an exercise in
contemplation on any given topic.*

Segolothata se se hlalošwago mo, ke taba ya go akanya ka taba goba hlogo efe goba efe yeo e filwego. Nepišo ya taodišosengwalo ya mohuta wo, ke go hlohla bokgoni bja go gopodišiša le go hlaloša ka maikemišetšo a go hlohla monagano le boitemogelo bjo molaodiši a nago nabjo gammogo le mmadi go akaretša le go eleletša le go šomiša tsebo ka kakaretšo. Mafelelong molaodiši o tšweletša bokgoni bja go nagana le go hlaloša dikgopolo mabapi le se a lebanwego ke go se hlalošetša mmadi.

Le ge go se bonolo go hlopha ditaodišosengwalo tša mohuta wo, fela go šetše go hwetšagetše gore go na le tše ntši tšeo di ka hlopšhago ka tlase ga magoro a mabedi ao a latelago, e lego legoro la ditaodišosengwalo tšeo di ithekgilego kudu ka tlhalošo ka botlotla le kgopodišišo tšeo mohlomongwe di ka nogo bitšwa ditaodišo-tlhalošokgopodišišo; le tšeo mo go tšona go gatelelwago boikgopodišišo kudu go feta tlhalošo, tšeo mohlomongwe di ka bitšwago tša kgopodišišo. Bjale go tla lebeledišišwa mehutana yeo ye

mebedi ka boripana go hlokomedišišwa pharologano ya tšona ka tsela ye e latelago:

5.4.6 Taodišotlhalošokgopodišišo

Ke taba ya setlwaedi gore hlogo ya taodišosengwalo ya mohuta wo e hlangwe ka lentšu le tee. Lentšu leo e ka no ba lentšu le bjalo ka ‘Bosenyi’ goba ‘Botagwa’. Molaodiši o ntšha dikgopolo tša gagwe ge a leka go hlalošetša mmadi gore lona lentšwana leo le šupa eng. O hlaloša seo a se gopolago ka go se eleletša. O akanya kudu ka ga seo a kilego a se bona goba a itemogela sona gomme a nepišetše gore mmadi a eme le yena ka ga seo a se laodišago. Mongwadi wa taodišosengwalo ye o ikeme kudu ka go hlaloša le go akanya go fetiša go fa dikgopolo tše dingwe tše mpsha.

5.4.7 Taodišoboikgopodišišo

Le wona mohutana wo wa taodišosengwalo o kgona go tšea lentšwana le tee ya ba hlogo ya taba.

Ditaodišosengwalo tša mohuta wo di ithekgile kudu ka monagano wa mongwadi. Bokgoni bja go ikgopodišiša ke bjona bo kgathago tema ye kgolo go feta go hlaloša maikutlo mabapi le seo mongwadi a se bonago goba a se tsebago. Mohutana wo wa taodišosengwalo ga o

napile o itshamile kudu ka go akanya, ka gobane mongwadi o tshepa kudu bokgoni bja gagwe mabapi le go tšweletša dikgopolo tše mpsha gore selo goba maemo ao a a hlalošago a tšwelele ka sebopego se sefsa. Ke yona thuto yeo e lebanego le seemo se sefsa yeo molaodiši a ratago go e abelana le mmadi.

Ge a ruma dikgopolo tše tša Alexander, Scheideman (1994:7-8) o hlaloša gore taodišoboikgopodišišo e bolela kgopolo (hlogo) go feta maikutlo (pelo). Taba ye e hlaloša gore mohutana wo wa taodišosengwalo o emela bohlale go feta maikutlo. Bohlale bjoo bo lebane le bokgoni bja mongwadi. Ke ka lebaka leo a rumago ka go re *'social balance between mind and heart, brain and soul, are significant indicators of cultural values'*. Ke ka fao go thwego mohutana wo wa taodišosengwalo o theilwe godimo ga dikokwane tše bohlokwa tša bophelo. Gona mo lebakeng le nyakišišo e kgopela sefata go taodišoboikgopodišišo gomme e re madume go taodišotšhušumetšo.

5.4.8 Taodišotšhušumetšo

Scholes (1969:8) ge a bea mantšu ka taodišotšhušumetšo o re:

The persuasive essay has the simplest of literary terms: a point to be established and some support for the point.

Ge polelo ye ya Scholes e ka tsinkelwa ka tshwanelo go tla lemogwa gore o hlaloša gore taodišotšhušumetšo e nepiša go ala taba, gomme ya ba ya šitlelwa ka mabaka gore mmadi a gapeletšege go kgolwa seo se laodišwago. Mmadi o kgodišwa ke mabaka ao a fahlelago ditaba le tšhušumetšo ya go tšwa go molaodiši. Ka nako ye nngwe ntlha ye e šitlelwago e ka tlišwa pele ga ge go ka bewa mabaka goba ya fo logagantšhwa le dikgopolo tšeo di e thekgago. Molaodiši ge a fahlela ditaba ka mabaka ao a fapafapanego o fela a šIELA mmadi sebakana sa go tsena ditabeng gore le yena a šitlele ka a gagwe mabaka, gomme a ikhwetše le yena a kgatha lehwiti mo go diteng tšeo di laodišwago.

Go dira gore mmadi a be le seabe ditabeng, ke mokgwa wo mokaone wa go mo šušumetša gore a amogele seo se bolelwago ntle le tsholo gomme a kgone le go iphetlekela ditaba tšeo ka noši. Mmadi ge a fetlekolla ditaba tšeo o napa a di bea pepeneneng ka moo a kgonago

gore le yena a kgone go di thekga ka tshwanelo, a bile a di kgolwa. Go fetleka moo go amana le go utolla dintlhana tše mpsha tšeo di lego mabapi le tabakgolo yeo e fetlekwago. Ka lebaka leo mmadi o hlahloba seo se mo gogago gore a ipshine ka taodišosengwalo yeo.

O kgona go thekga kgopolo ya gagwe go semelo sa molaodiši, le ka mokgwa wo a lekago go šušumetša babadi ka wona. O tla leka go hlokola tšeo a di eleletšago ka molaodiši gore a tle a kgone go amogela dikgopolo tša gagwe: yena molaodiši, gammogo le mabaka ao a šitlelago ka ona. Mmadi ka boyena o swanelwa ke go tliša maitemogelo a gagwe mabapi le seo se bolelwago. Taba yeo e gatelela gore mmadi o swanetše go ba le tsebo le šedi ka ga dingwalo tša taodišotšhušumetšo ya go ngwalwa, kudukudu go e fetleka. Scholes (1969) gona mo letlakaleng leo o gatelela ditaba tšeo ka go re:

...he must pay close attention to the principal formal device of the persuasive literary essay.

Phetleko yeo e ukangwago mo ke wona motheo wa mohutana wo wa taodišosengwalo. Ke sona seo go thwego, mmadi o swanelwa ke go se ela hloko.

Mehutana ye mengwe ya ditaodišotšhušumetšo e nepiša bohlatse bja dipalopalo, bohlatse bja bakgoni goba tšona ditsebi, le tše dingwe tšeo e sego tša go ngwalwa. Empa ge e le taodišotšhušumetšo ya go ngwalwa yona e ithekgile ka go goketša le go hlohleletša mmadi gore a itemogele dintlha tšeo di bewago, gagolo ka mokgwa wa go di fetleka le go di sekaseka a nepišitše seo se sekasekwago, gomme a se bapetša le tše dingwe tšeo di nyalelanago le yona.

Go iša pele, Scholes (1969) gona mo letlakaleng leo, o ruma ditaba tša gagwe ka go re:

*A crucial factor in literary persuasion
is the appropriateness of the analogies
introduced, combined with the fact with
which they are employed.*

O gatelela nepagalo ya ditaba tšeo di tšweletšwago go ya ka tirišo ya tšona.

Birch (1993:12) o thekga dikgopolo tše tša ka godimo malebana le taodišotšhušumetšo ka go tšweletša dinyakwa tše tharo tše bohlokwa tša yona, e lego babadi, nepišo le polelo. Ge a bea polelo ka babadi, o hlaloša gore babadi ke ba kakaretšo. Bontši bja bona ke bao ba nago le dikgopolo tša go fapana le tša molaodiši. Mathata ao molaodiši a

lebanego nao, ke a go ba le bokgoni bja go hlohla babadi bao le go leka ka maatla le bokgoni bja go fetola megopolo ya bona, gore ba tle ba kwane le yena. Go tloga mo mohutaneng wo go ilo šetšwa mohutana wa taodišomaikutlo.

5.4.9 Taodišomaikutlo

Ge Scholes (1969:9) a bolela ka taodišomaikutlo o re:

In reading a meditative essay our attention must shift from structure to texture.

Mantšu a rateori yo ge a ka latišišwa gabotse ka tshwanelo, go tlo lemogwa gore o gatelela taba ya maikutlo kudu go feta ya sebopego. Molaodiši o beakanya ditaba tša gagwe gore di kgone go ama maikutlo a mmadi. Ge e le thulaganyo ya yona, le ka mokgwa wo e hlangwago ka wona, ga di nape di lebelelwa bjalo ka dilo tše bohlokwa mo tabeng ye. Ke ka fao a hlalošago gore šedi ya mmadi e swanetše go šutha go tšwa go sebopego e sekamele go maikutlo.

Kgoketšo ya go dira gore mmadi a amogele ditaba tšeo di laodišwago, e nepiša maikutlo ka bophara. Gona mo letlakaleng leo, Scholes (1969) o tšweletša gore mo go taodišosengwalo ya maikutlo go na le

dikokwane tšeo di swanago le tša taodišokanegelo. Godimo ga moo, e na le ditiragalo tšeo di golelago godimo go iša sehloeng go fihlela go khunollo ya lehuto goba yona tharollo ya ditaba. Go dira seo mongwadi wa taodišosengwalo ya mohuta wo o kgetha mantšu ka bokgwari le mafokwana a go tanya mmadi.

Go iša pele ke gore peakanyo ya ditaba tšeo di laodišwago e swanetše go hlokomelwa gore dintlha tše kgolo di se ke tša tlišwa pele ga nako empa di bewe mafelelong. Mongwadi o thoma ka ntlha ye e sego maatla kudu gomme a latela ka yeo e e fetago ka maatla a šoma ka maikutlo a mmadi go fihlela a tsenya mmadi mafulong ao yena mongwadi a lego go ona. Go iša pele nyakišišo e tla lebelela dintlha tše bohlokwa tša taodišodikgopolo.

5.4.10 Taodišodikgopolo

Alexander (1965:103) o hlaloša mohutana wo wa taodišosengwalo ka go re:

An argumentative essay in many ways is similar to an abstract one in that it is concerned almost entirely with ideas.

Tabakgolo mo taodišongsengwalo ya dikgopolo, go kwagala o ka re se bohlokwa kudu mo go yona, ke go ithekga ga yona ka dikgopolo go feta ditaba tše dingwe tšeo mongwadi a ngwalago ka ga tšona. Phapano ye kgolo magareng ga yona le tše dingwe tšeo di nošanago meetse le yona, ke go re taodišosengwalo ya dikgopolo e laodiša kgopolo ye e rilego, gape ya ba ya nepiša mathata a a rilego. Molaodiši le yena ga a nape a lokologile mo e lego gore a ka kgona go hlatholla taba goba kgopolo ka mokgwa wo yena a ratago ka wona.

Bokgoni bja go šomiša monagano le go beakanya dikgopolo ka bothakga le tatelano ya maleba, ke tšona dikokwane tše bohlokwa mohutaneng wo wa taodišosengwalo.

Molaodiši o swanetše go tšama a tlaleletša ka tsebokakaretšo ye ntši go ya le ka boitemogelo bja gagwe. Seo molaodiši a se tsebago se bohlokwa kudu ge a laodiša ditaba tša gagwe ke gore a tšame a fahlela ka mabaka ao a amanago le tsebo yeo ya gagwe. Go ka tiišetšwa ka go fo re tsebokakaretšo ya molaodiši e tšea maemo a pele go na le seo a inaganelago sona goba a se bonago. Dobrée (1946:32) o ruma ditaba tše tša taodišosengwalo ya dikgopolo ka go re ke: *'The essay of ideas'*. Bjale nyakišišo e tla lekodišiša dintlha tše bohlokwa tša taodišotshekatsheko.

5.4.11 Taodišotshekatsheko

Alexander (1965:58) ge a hlaloša taodišotshekatsheko o re:

*...literary essay presupposes a
detailed knowledge of certain texts.*

Tabakgolo mo ke gore go nyakega tsebo ye e nabilego go sekaseka sengwalo goba dingwalo tša mohuta wo o rilego. Molaodiši gotee le mmadi ba swanetše go ba le tsebo ya maleba mabapi le dingwalo tše di sekasekwago ka gobane mongwadi o ikgethela sengwalo seo a ratago go tšweletša dikgopolo tša gagwe go sona gomme a ngwala ka ga sona ka maitekelo a go ntšha sa mafahleng a gagwe.

Birch (1993:14) yena o hlaloša taodišotshekatsheko go ya ka dikarolwana tše tharo, e lego babadi, nepo le polelo. Ge a hlaloša ditaba malebana le babadi o re babadi e ka no ba morutiši wa molaodiši goba baithutikayena ba molaodiši. Ka tshwanelo babadi bao ba tla be ba šetše ba badile dingwalo goba sengwalo seo, gomme go feta fao ba na le tsebo ka ga seo mongwadi a ngwadilego ka sona. Taba yeo e dira gore babadi ba kgone go ba le kwešišo ye e tseneletšego le go tšweletša kwešišo ye mpsha ka seo se fetlekwago. Mabapi le nepo Birch gona mo letlakaleng leo o re taodišosengwalo ya mohuta wo e lebane le go laetša gore mongwadi o naganne ka ga

mehuta ye e fapafapanego ya dingwalo gomme a ba a rerišana le bangwekayena gore a di kwešiše gabotse, go bontšha kamano, phapantšho goba bobedi bja tšona magareng ga dingwalo tša go fapafapana, le go bapetša lefase la dingwalo le bophelo bja nnete bjo bo phelwago ka tlwaelo. Birch o ruma ditaba tšeo ka gore polelo ye e šomišwago e swanetše go ba ye e amogelegago go babadi ka bophara.

Bjale go ka akaretšwa ka go tšweletša dinyakwa tša mehutana ya ditaodišosengwalo go ya ka moo borateori ba di bonago ka gona. Go ya ka Holman (1972:204) ba re taodišosengwalo e ka lemogwa ka dinyakwa tše di latelago, e lego, (a) go laodiša ditaba tša metlae, (b) go laodiša ditaba tše di lego mabapi le kgaogelo, (c) ke ditaodišosengwalo tšeo gantši di hlametšwego lethabo, (d) ke ditaodišosengwalo tše di lebanego le ditlwaelo tša bophelo, (e) ke ditaodišosengwalo tše di tšweletšago seemo se sefsa ditabeng, (f) ke ditaodišosengwalo tšeo di lokologilego le (g) gomme gantši ke ditaodišosengwalo tša direrwa tša go se felelele.

5.5 THUMO

Kgaolo ye, e hlalošitše mehuta ye mebedi ya ditaodišo, e lego taodišosemolao le taodišosengwalo. Godimo ga moo go gateletšwe phapano magareng ga mehuta ye mebedi ye ya ditaodišo. Mehuteng ye mebedi ye nyakišišo e kgethile go hlaloša mohuta wa

taodišosengwalo go feta taodišosemolao ka lebaka la gore taodišosengwalo e lebane le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Taodišosengwalo, yona e arotšwe ka mehutana ye lesometee, e lego taodišopaka, taodišoboitaodišo, taodišotlhaloši, taodišokanegelo, taodišokgopodišišo, taodišotlhalošokgopodišišo, taodišoboikgopodišišo, taodišotshušetšo, taodišomaikutlo, taodišodikgopolo le taodišotshekatsheko. Tlhalošo ya mehutana ye ya ditaodišongsewalo e bohlokwa ka gobane e lebane thwi le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi le bona ba ngwadile go ya ka mehutana ye.

6 KGAOLO YA BOSELELA

6.1 KGOLO LE TŠWETŠOPELE YA DITAODIŠO-SENGWALO TŠA SEPEDI

6.2 MATSENO

Go šetše go boletšwe mo mathomong a nyakišišo ye gore mo lebakeng la ge go dirwa nyakišišo ye, go na le dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tše lesometlhano fela tše di šetšego di ngwadilwe go tlogela ka ngwaga wa 1943 go fihlela ka wa 1996. Dikgoboketšo tše tšona ke *Mengwalô (Essays) Puku II* (Matlala, 1943), *Ditaodišo* (Masemola, 1967), *Di sa re šaletše monaganong* (Mahapa, 1968), *Dithuto lapeng le sekolong* (Mojapelo, 1969), *Sehlabeng* (Mabitje, 1976), *Moremogolo* (Tlooke, 1987), *Lekomane la bjoko* (Tlooke, 1987), *Bohwabogolo* (Tlooke, 1990), *Di mading a bona* (Mangokoane, 1991), *Mankutukutu o tima mollo* (Tlooke, 1992), *Lewa La Rabadia* (Tlooke, 1993), *Moletesekuba* (Selwalekgwadi, 1994), *Setšwagodimo se a ikgethela* (Makopo, 1995), *Mphatlalatšane* (Phala, 1995) le *Ditlhapetsane* (Chupyane, 1996).

Bjalo ka ge mo lenaneong la ditaodišosengwalo go ipontšha gore *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943) ke ya mathomo, go yo hlokomelwa yona pele ka ge e le pulamadibogo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka go realo nyakišišo e ya go hlaloša kgolo le tšwetšopele

ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka mokgwa wo di gatišitšwego ka gona le go ya ka tatelano ya mengwaga gomme ge, go tla latelwa lenaneo le:

- Ditaodišosengwalo tša Matlala
- Ditaodišosengwalo tša Masemola
- Ditaodišosengwalo tša Mahapa
- Datodišosengwalo tša Mojapelo
- Ditaodišosengwalo tša Mabitje
- Ditaodišosengwalo tša Tlooke
- Ditaodišosengwalo tša Mangokoane
- Ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi
- Ditaodišosengwalo tša Makopo
- Ditaodišosengwalo tša Phala
- Ditaodišosengwalo tša Chupyane

6.3 DITAODIŠOSENWALO TŠA MATLALA

Matlala o ngwadile ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* gomme tša gatišwa ka ngwaga wa 1943 ke bagatiši ba Yunibesithi ya Fort Hare. Ka go realo, go ka thwe, kgoboketšo ye ya ditaodišosengwalo e bohlokwahlokwa mo polelong ye ya Sepedi. Ge go hlokomelwa kgoboketšo ye ya ditaodišosengwalo tše tša Matlala gona mo pukung ye, go lemogwa gore e arotšwe ka dikarolo

tše di selego, e lego, ‘Matseno’, ‘Nômô’, ‘Lexae’, ‘Fsika-tshipi la Ramosweu’, ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ le ‘Sakeng la Bophelo’. Bjale mo kgaolong ye gona, go ya go hlalošwa dikarolo tše di lebanego le thulaganyo ya taodišosengwalo ka boripana.

6.3.1 ‘Lexae’

Go lemogilwe gore taodišosengwalo ya ‘Lexae’ e rulagantšwe ka matlakala a lesomenne le seripa. ‘Lexae’ ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše telele ge e bapetšwa le ditaodišosengwalo tše dingwe tše tharo mo go kgoboketšo ya *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), le ge e le gore ka botelele e sa fetwa ke ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’.

‘Lexae’ e hlaloša legae la mahlako, ke go re, go bolelwa ka ditiragalo le bophelo le ditlwaelo tša setšo tše di bonwago legaeng la dinagamagae. Taba yeo e bolela gore Matlala o hlaloša ka ga bophelo bja setšo sa Bapedi dinagamagaeng. Ge a tiišetša taba yeo o re:

Ka xabô motho xa xona bosêhla; empa
lexae labô motho le xe le bile le le ka
paala xôna ka mouwe bosehlang xoba
manongonongong, le xôna ka ntlê ka

morakxora tša motse wabô xo dia
lexae...

Ge taodišosengwalo ye e hlokomedišišwa gabotse, go lemogwa gore Matlala o diriša thekniki ya molaodiši go tšweletša ditiragalo tša 'Lexae'. Ge a hlaloša thekniki, Groenewald (1993:17) o re:

Thekniki ke mokgwa wo mongwadi a
tšwetšago moko wa ditaba pele ka
wona.

Kgopolo ye ya Groenewald e thekgwa ke Marggraff (1946:168) ge a hlaloša gore dithekniki tša mongwalelo tšeo di bontšhago kamano magareng ga dilo tše pedi goba go feta mo sengwalong di na le kamano le sengwalo ka bosona.

Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gape gore Matlala o iša pele go diriša le thekniki ya sereto go hlaloša ditiragalo tše dingwe tša taodišosengwalo ya 'Lexae'. Ge a hlaloša ditiragalo tše ka go reta o fo re:

Thabeng tša xešo re raloka teng
Xo na le mahlatswa le ka ditlôrô,

Le diperekisi le ka mabilô,

Re ntše re raloka teng,

Tlhalošo ya Matlala ya 'Lexae' e tswakilwe ka kanegelo le metara (polelo ya theto) go tloga mathomong go fihla mafelelong a taodišosengwalo ye. Ka go realo, go ka thwe, o diriša dithekniki tše pedi tše bohlokwa mo taodišongsengwalo ya 'Lexae', e lego thekniki ya taodišo/ kanegelo le ya metara/ theto. Dithekniki tše o di diriša ka katlego mo thulaganyong ya taodišosengwalo ye.

Ka lehlakoreng le lengwe go lemogwa gore mongwalelo wa Matlala mo taodišongsengwalo ye o lebane le mongwalo le mopeleto wa kgale. Ke go re, o diriša mongwalo le mopeleto wa 1910 le 1929/30, le ge e le gore ga a latele mengwalo yeo ka botlalo.

Go ya ka tlhalošo ya ka godimo, le ge Matlala a diriša dithekniki tše pedi tše kgolo, fela nyakišišo e ka hlopha mohutana wo wa taodišosengwalo legorong la taodišotlhaloši, ka gobane go hlalošwa legae ka tsela ya go laodiša. Ke legae leo le lego dinagamagaeng. Ke yona taba ye go thwego ke sererwa sa taodišosengwalo ya 'Lexae', ka gobane ditiragalo tša diteng tša taodišosengwalo ye di theilwe godimo ga ditaba tše di diregago legaeng la setšo.

Ka taodišosengwalo ya ‘Lexae’, Matlala o ruta mmadi wa yona ka ga bohlokwa bja bophelo bja setšo sa Mopedi. Taba yeo e bolela gore legae le a rerago ka lona mo go diteng le fetoga lefelo (Bopedi) moo Mopedi a ikakolago ka merero ya setšo. Ka go realo, go ka thwe, moko wa ditaba wa taodišosengwalo ye o bolela bohlokwa bja lefelo leo Mopedi a phelago go lona. O tiiša taba ye ka go re:

Puô ye e reng ‘*lexae labô motho lethêbê-phaswa*’ e rwele sehlora sa nnete e le ntlheng ya thaba mmê, le xe matšubutšubu a ka tšwêla ka kae le ka kae, xo tla hwetšwa xore e xwatellane le ôna e swere nnete ya dinnete.

Lefokwana le le ngwadilwego ka moseka mo setsopolweng, mosekaseki o le tšweletša go gatelela kgopolo ye e rilego. ‘Lexae labô motho lethêbê-phaswa’ ke kgopolo ye e tlemaganyago motho le legae la gabo mo a belegetšwego, a ba a golela gona. Taba ye e bolela gore motho ga a kgone go lebala mo a tswaletšwego a ba a golela gona. Ke gae ga gabo ga mahlako. Ke yona thutokgolo ye Matlala a ratago go e abelana le mmadi, ye e mo hlohleleditšego go ngwala taodišosengwalo ye ya ‘Lexae’. Bjale go yo lebelelwa taodišosengwalo ye e latelago ya go ngwalwa ke Matlala, e lego ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’.

6.3.2 ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’

Go ya ka tatelano ya thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Matlala mo kgoboketšong ya go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’ ke taodišosengwalo ya bobedi mo kgoboketšong ye. Matlala o rulagantše taodišosengwalo ye ka matlakala a mane.

Mo taodišongsengwalo ye Matlala o sekaseka sereto sa go ngwalwa ke M.J. Madiba sa go bitšwa ‘Fsika-Tshipi la Ramosweu’. Tsinkelo ya gagwe e thoma ka go hlaloša selo sa Madiba mabapi le go nyaka tšhelete ga Bathobaso, bao ba gogilwego ke mokgoši wo o ba gogetšego metsesetoropong go yo tsoma yona tšhelete ka gore a re Madiba o re:

Bo-rra-bana ba ó kxeregetše

Le mathari bana a lahlile

Matlala o bolela gore selo se sa Madiba ke sa bofora ka gobane o tlogela nnete ya taba, e lego kgakanego le tlhakahlakano ye e hlotšwego ke Makgowa ka ge ba amogile Bathobaso lefase la bona. Ge a sola mongwadi mo seretong seo o re:

Mona mongwadi llong saxwe ó bonagala a beya molato xo maAfrika xo kxerexela mokxoši wa ‘fsika-thsipi la Ramosweu’, mme nna Matlala ke xanana naye; xobá bakeng sa xore a nyatše mekxwa e mebe ya makxoa ya xo tšeêla batho ba xešo mafase le naxa tša bôna, bakeng sa xore a hlabê yôna pelo ya taba ye e diang xore batho ba xešo ba phele ‘mojanong’ - mokxwa ó mobe wa makxoa wa xo konketša batho baxešo thšelete ka puó ya maaka ya go re ‘e tla re xe ba ekwa bohloko ba boêla xae’ etšwa ba tseba xore xa ba na xae xobá moraxo mo ba tšwang ba ba tšeeťše naxa (le xe ba phela mo ba phelang ba phela ka kxôrôhlanô ba sa phale nku tše di tsenywang ka moineng wa tipe) - xa die byalo.

Tlhalošo ya Madiba malebana le swikatshipi la Ramošweu, Matlala o e amanya le tlhalošo ya Lenin mo go *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943:23) ge a re:

Our object is to achieve the Socialist system of society, which, by abolishing the division of mankind into classes, by abolishing all exploitation of man by man, and of one nation by another nations, will inevitably abolish all possibility of war.

Ka go dira bjalo Matlala o tšweletša tsholo ye bogale go Madiba ka go tsopola polelo ya Lenin ye e lebanego le politiki. Ke ka tsela yeo go ka thwego ka sereto se sa Madiba, Matlala o lemoša mmadi kgatelelo ya Makgowa go Bathobaso nakong ya mmušo wa kgethollo. O tiiša taba yeo ka go re:

Ke ka bile xe ke dutše ke bonthša bobe bya konketšo ya thšêlete, ka bokêbêka baneng ba ba xolang ditlôropong. Bo bakwa keng? Mušô bakeng sa xore ó xapeletše thutó byalôka xe ó dia baneng ba Bašou xa ó byalo.

Matlala o gatelela gore tshepetšo ya thuto ya Bathobaso e swanetše go swana le ya Makgowa. Ka go realo o šupa kgethollo go ya ka merafe ka monwana.

Ge go hlokomedišišwa mohutana wa taodišosengwalo ye, go lemogwa gore Matlala o ngwadile taodišotshekatsheko ye e theilwego godimo ga politiki. Fela le ge mohutana wo wa taodišosengwalo o lebane le tshekatsheko ya sereto se se lego mabapi le politiki, go pepeneneng gore ge go tlo lekolwa boteng bja mohutana wo wa taodišosengwalo, mongwadi o diriša ditiragalo go kgokaganya diteng tša setšo sa Bapedi, e lego bophelo bjo bo šwalalantšwego ke melao ya mmušo wa kgethollo bja dinagamagaeng. Mohutana wo wa taodišosengwalo o wela ka legorwaneng la taodišotshekatsheko. Bjale nyakišišo e tlo tsinkelatsinkela taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’.

6.3.3 ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’

Taodišosengwalo ye ya ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’, Matlala o e rulagantše ka matlakala a masomepediseswai. Ka go realo, ke taodišosengwalo ye telele go feta ditaodišosengwalo tše dingwe tše tharo tšeo Matlala a di kgobokeditšego mo go *Mengwalô (Essays Puku II)* (1943). Bjalo ka ditaodišosengwalo tše dingwe, Matlala o rulagantše ditiragalo tša diteng tša yona ka tsela ya go anega le go reta.

Ge go ka hlokomelwa ditiragalo tše bohlokwa tša diteng tša taodišosengwalo ye, go tlo lemogwa gore di theilwe ka ditiragalo tše kgolo le gona tše bohlokwa tša mabapi le tshepedišo ya lenyalo la setšo, e lego (a) batswadi ba kgopelela morwa wa bona sego sa meetse ka ga bokgarebe, (b) batswadi ba kgarebe ba amogela tswalano yeo, (c) ba bolesogana ba romela motseta a gapa dikgomo tše di seelago tša go thoma lenyalo, (d) batswadi ba kgarebe ba galala dikgomo tše, (e) banyadi ba di oketša ka dikgomo tše pedi gomme e ba tše seswai, (f) batswadi ba kgarebe ba a di amogela gomme ba kgopela tše dingwe gape tše pedi go fetša lenyalo gomme palomoka ya dikgomo e ba tše lesome, (g) go tloga moo batswadi ba kgarebe ba kgopela dikgomo tše pedi gape, e lego kgomo ya go bipediša le kgomo ya go hlatšiša mphaka yeo bakgonyana ba hlabišwago ka yona.

Kgomo ye ya mphaka e bohlokwa kudu ka gobane go ka thwe ke mollwane wa go laetša gore bjale dikgomo ga e sa le tša bolesogana eupša ke tša bogwe. Kgomo ge e hlabilwe bakgonyana ba a e rwala gomme ba tlogela:

- Leumo la mmagongwana.
- Mohlobolo wa bagwe.
- Mohlana goba mokokotlo wa bakgonyana.

Ka morago ga tiragalo ye, bakgonyana ba laelwa go tla le kgomo ye nngwe gape ye e bitšwago kgomo ya timadibešo ya go lokolla ngwetši go ya bogadi.

Ge ditiragalo tša taodišosengwalo ye di ka badišišwa gabotse go tla lemogwa gore Matlala o di rulagantše go ya ka mokgwa wa go tshepediša lenyalo la setšo. Matlala o anega ditiragalo tša lenyalo la setšo kgato ka kgato, go tloga ka ya go kgopela sego sa meetse go ba go fihla ka ya mafelelo, e lego ya go goroša ngwetši. Ka lebaka leo go ka rungwa ka gore mohutana wo wa taodišosengwalo ke taodišokanegelo. Bjale go yo lekodišišwa taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Sakeng la Bophelo’

6.3.4 ‘Sakeng la Bophelo’

‘Sakeng la bophelo’ ke taodišosengwalo ya mafelelo ya kgoboketšo ya *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943). Ke ye nngwe ya ditaodišosengwalo tše kopana ya go rulaganywa ka matlakala a senyane.

Taodišosengwalo ye e bolela ka bophelo bja motho ka kakaretšo go tloga bjaneng go fihla botšofading. Ditiragalo tša gona di ka akaretšwa ka go re:

- Ngwana o a belegwa.
- O tsena šakeng la bophelo (motseng); ge a thoma go tšwa mahlalagading a tsenwa le ke malwetšana a bana gomme a alafiwa ka methušo ya setšo.
- O a gola o bile o bapala bjalo ka digotlane tše dingwe; a bina ‘mantlapulele ke tla ja maraka’ gare ga dipula di ena.
- O tšwela pele go hlwa le diputšane go fihlela a thoma go diša dipudi go ya ka bophelo bja setšo.
- O išwa komeng gomme a thoma tša bophelo bja motho yo a godilego go fihla botšofading bja gagwe.

Ge taodišosengwalo ye e tsinkelwa gabotse go tla lemogwa gore gabotse ga e na le ditaba tšeo di laodišwago ntle le yona tlhalošo ya ditaba tšeo tša bophelo bja motho ka setšo. Fela le ge di hlalošwa ka yona tsela yeo, mongwadi o laodiša seo a se gopodišišago se direga mabapi le tša ka šakeng la bophelo. Mongwadi o nagantšhiša bophelo bja motho wa setšo go tloga bjaneng go fihla botšofading. Se sengwe gape ke gore Matlala o rulagantše ditiragalo tše ka mokgwa wa go reta gomme go ka thwe o ngwadile taodišomaikutlo. Seo se tšwelelago go monyakišiši mabapi le taodišosengwalo ye ke gore e rulagantšwe ka ditematheto. Nyakišišo e dumela gore Matlala o hueditšwe ke mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Seisimane, e lego Cowley ka gore Cowley ke yena motho wa go ngwala ka tsela yeo.

Ge go akaretšwa ditaodišosengwalo tše tša Matlala go ka thwe ditaodišosengwalo tše nne tseo tša gagwe, e lego ‘Lexae’, ‘Fsika-tshipi la ramosweu’, ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ le ‘Sakeng la Bophelo’, di theilwe godimo ga taodišosengwalo yeo ya mathomo, e lego ‘Lexae’. Ke go re, legae la go nepiša setšo le bophelo bja Mothomoso wa setšo. Le ge taodišosengwalo ya bobedi, e lego ‘Fsika-tshipi la Ramosweu’ go bonala o ka re ga e amane le setšo ka gobane e bolela ka sebjalebja (tšhelete), fela ge e ka hlokomedišišwa gabotse go lemogwa gore e hlaloša ka ga masetlapelo le bodiidi bjo bo hlolwago ke go amogwa ga naga (lefase/legae) ga Mosotho ke Mothomošweu (*apartheid*). Ka go realo le yona taodišosengwalo ye e tlemagane le taodišosengwalo ya mathomo (Lexae) ka ge e tšweletša sello sa Mothomoso ge a llela legae la gagwe leo go thwego le ‘thebe-phaswa’. Ka go sekaseka sereto seo Matlala o tšweleditše tlemagano ye bohlokwa ditaodišosengwalo tše pedi tše.

Ge go lekolwa taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Tato ya Monnyana ke Lesoxana’ go lemogwa gore le yona e nyalelana le taodišosengwalo ya ‘Lexae’ ka gobane e bolela ka tshepedišo ya lenyalo la setšo yeo e phethagatšwago ka legaeng la setšo, mola ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Sakeng la Bophelo’ e tšeelana mollo le taodišosengwalo ya ‘Lexae’ ka gore e

bolela ka bophelo bja setšo bja Mothomoso (go akaretšwa kgodišo ya gagwe) go tloga bjaneng go fihla botšofading. Ka go realo go ka thwe Matlala o hlaloša dintlha tše nne tša bophelo tša Mothomoso yo motala (wa kgale), e lego lerato la legae (naga ya gabo), go amogwa legae leo la gagwe ke Makgowa, tshepedišo ya lenyalo la setšo le bophelo bja Mothomoso nageng ya gabo (legaeng la gabo/bowelakalana)

Kgopolo ya Matlala ya dintlha tše nne tša bophelo e tiba ka mošito o tee le ya Mabitje ya dihla tše nne tša ngwaga mo go *Sehlabeng* (1976). Ge go ka lebelelwa mekgwa ye Mabitje le Matlala ba e dirišitšego thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša bona go tlo lemogwa gore e na le khuetšo ya mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Maisimane, Breton ka gobane Breton ke mongwaladitaodišosengwalo wa mathomo wa go rulaganya ditaodišosengwalo ka tsela ya dikarolo tša ngwaga, e lego diiri, matšatši, dibeke le dikgwedi le dihla tše nne tša ngwaga.

Go ka rungwa ka go re bobedi bjo, Matlala le Mabitje ba ngwala ka ga bophelo bja motho. Mabitje o ngwala ka dika le go swantšha, mola Matlala yena a itia taba serokaphatla. Go tla re ge go hlalošwa ditaodišosengwalo tša Mabitje gwa kgonthišwa taba ye e bolelwago mo. Go tšwela pele mo ditabeng tša ditaodišosengwalo tša Sepedi go

ya go tsinkelwa pukwana yeo e hlatlamago *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), e lego *Ditaodišo* (1967) ya go ngwalwa ke Masemola.

6.4 DITAODIŠOSENWALO TŠA MASEMOLA

John Joel Rangwakwane Masemola o ngwadile kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Ditaodišo* (1967) ya go gatišwa le ba Bona Press Ltd ka 1967. Ditaodišosengwalo tša Masemola di rulagantšwe ke G.P. Mojapelo.

Mo matsenong a *Ditaodišo* (1967) Masemola o hlaloša sebopego sa ditaodišosengwalo tša gagwe le ka fao di nago le maatlakgogedi ka gona mahlong a mmadi. Go iša pele o bolela gore puku ye ya *Ditaodišo* (1967) e bopilwe ka kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tše masomepedi tša go hlaloša mahlakore a mangwe a bophelo bja sebjale, kudu bja Bathobaso. O tiiša gore ditaodišosengwalo tše a ngwalago ka tšona di amana le maitemogelo a gagwe bjalo ka mongwadi wa tšona. Ge a kopantšha taba yeo o fo re:

Ditaba tše di bolelwago ka mo ke tšeo
mongwadi a di tsebago ka boyena,
goba ka batho ba bangwe; feela di
diregile. Ka lebaka leo, maina a nnete a
batho ga se a šomišwa. Babadi ba

bangwe ba tla tseba, goba ba gopola, ba
kile ba kwa ditaba tše dingwe tša tšona
tše. Go ka se makatše ... (matseno)

Masemola o gatelela gore ditaodišosengwalo tše tša gagwe di lebane le tshekatsheko ‘ka gobane ditaodišosengwalo tše ke tša go sekaseka, babadi ba ka ba le tša bona dikgopolo tša go fapana le tše tša ka mo mabapi le bophelo bja sebjale’ (matseno). Le ge Masemola a bolela gore ditaodišosengwalo tše ke tša mohutana wa taodišotshekatsheko, fela ge mmadi a di badišiša o lemoga gore ke tša mohutana wa taodišokanegelo, ka gobane o anega ka ga ditiragalo tše di diragaletšego batho bophelong. Ke ka fao a rego ‘babadi ba bangwe ba tla tseba, goba ba gopola ba kile ba kwa ditaba tše dingwe tša tšona tše’ (matseno). Ka go realo nyakišišo ye e thulana le kgopolo ya Masemola ya gore ditaodišosengwalo tša gagwe ke tša tshekatsheko.

Go tšwela pele nyakišišo e lemogile gore Masemola o ngwala ka ga ditiragalo tša bophelo bja sebjale bja Bathobaso. Ka go realo go ka thwe Masemola o tšweletša molaetša wa bophelo bja Bathobaso bja sebjale. Ka lebaka leo go ka no thwe o arogane le Matlala ka tsela ya go laodiša ditaba tša bophelo bja setšo. Mo matsenong, Masemola o ruma matsenyagae ao a gagwe ka go hlohleletša mmadi go bala ditaodišosengwalo tše tša gagwe.

Ge go ka balwa ditaodišosengwalo tše tša Masemola ka tlhokomedišišo, go tla lemogwa gore mongwadi yo o di rulagantše go ya ka mehutana ye mebedi ya taodišosengwalo, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši.

Bjale go ya go lekolwa kakaretšo ya ditiragalo tša ditaodišosengwalo tše a ngwadilego ka ga tšona. Nyakišišo ga e yo akaretša ditaodišosengwalo tše go ya ka tatelano ya tšona, eupša e ya go di hlopha go ya ka direrwa, melaetša le mehutana ya tšona.

6.4.1 Ditaodišokanegelo

Mo go ditaodišosengwalo tše masomepeditee tše Masemola a di rulagantšego go lemogwa ditaodišokanegelo tše senyane, e lego ‘Mona le Mošomo’, ‘Bohlale bja Borakgwebo’, ‘Bophelo le Mekgwa ya Dingaka’, ‘(A) Mošomo wa Ramelao’, ‘(B) Mošomo wa Ramelao’, ‘Lehodu la kgale le Hwa le Swere Tsela’, ‘Moloto le Kotsi: Baditi ba Sekolo’, ‘Morutiši Thomo le Hlogo ya Sekolo’, ‘O a TŠONA Mofundisi’.

Mo go tšona ditaodišosengwalo tše, tše seswai di bolela ka direrwa tše di fapanego mola tše pedi di bolela ka sererwa se tee.

Ka lehlakoreng le lengwe ge go tsinkelwa melaetša ya ditaodišosengwalo tše di welago ka fase ga mohutana wo wa taodišokanegelo, go lemogwa gore ditaodišosengwalo tše tharo ('Mona le Mošomo', 'Moloto le Kotsi: Baditi ba Sekolo', 'Morutiši Thomo le Hlogo ya Sekolo') di bolela ka mona, tše tharo ('Bohlale bja Borakgwebo', 'Bophelo le Mekgwa ya Dingaka', 'Lehodu la Kgale le Hwa le Swere Tsela') di bolela ka boradia le mathaitshai, tše pedi ('(A) Mošomo wa Ramelao', '(B) Mošomo wa Ramelao') di bolela ka bohlale, e tee ('O a TŠHONA Mofundisi') e bolela ka maitshwaro a mabe. Bjale go tla lebelelwa legorwana la ditaodišotlhaloši.

6.4.2 Ditaodišotlhaloši

Mo mohutaneng wo wa ditaodišosengwalo Masemola o rulagantše ditaodišosengwalo tše lesomepedi, e lego 'Botshepegi', 'Kgopolo ya ngwana', 'Go lebala', 'Boipušo le Tokologo', 'Bophelo bja Mopolotiki', 'Magoši a Rena', 'Botse bja Boikobo', 'Tsebo ga e na le Mellwane', 'Mahlakori a Mabedi', 'Lerato la go se Fele', 'Bophelo bja Setagwa' le 'Go loka go a Thuša'. Nyakišišo e lemoga gore ditaodišosengwalo tše di rulagantšwe go ya ka direrwa tše di fapanego tše di amago bophelo ka kakaretšo.

Ge go tsinkelwa melaetša ya ditaodišosengwalo tše, go lemoga gore Masemola o arotše melaetša ya tšona ka dikarolo tše di seelago. E tee ('Botshepegi') e bolela ka botshepegi bja motho, e tee ('Kgopolo ya Ngwana') e bolela ka bohlokwa bja kgodišo ya ngwana, tše tharo ('Go lebala', 'Tsebo ga e na Mellwane', 'Mahlakori a Mabedi') di bolela ka bohlole, tše tharo ('Boipušo le Tokologo', 'Bophelo bja Mopolotiki', 'Magoši a Rena') di bolela ka politiki, e tee ('Bophelo bja Setagwa') e bolela ka maitshwaro a a sa amogelegego, tše pedi ('Botse bja Boikobo', 'Go loka go a Thuša') di bolela ka maitshwaro a mabotse le e tee ('Lerato la go se Fele') yeo e bolelago ka leratorato.

Nyakišišo e ukama gore Masemola ge a ngwala ditaodišosengwalo tše o bile le khuetšo ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane bjalo ka Richard Steele. Taba ye e kgonthišwa ke ka fao a ngwadilego ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka mehutana ya ditaodišokanegelo le ditaodištlhaloši go ya ka fao bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba bego ba ngwala ka gona le ge e le gore o tšame a hlakahlakanya ditaba.

6.5 DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA

Ditaodišosengwalo tša Mahapa di kile tša gašwa lenaneong la Radio Bantu pele di ka gatišwa ka ngwaga wa 1968. Ke gona moo kgašong mo di thomilego go goga kgahlego ya batheeletši ka bontši. Godimo

ga moo pukwana ye ya Mahapa ya ba ya thopa sefoka sa Radio Bantu ka ngwaga wa 1967. Go tloga moo di gatišitšwe bjalo ka puku ke ba Educum ka 1968

Mahapa o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago tša go ba le direrwa tše di fapafapanego. Ge a tiiša taba yeo Groenewald (1993:15) o re Mahapa o ngwadile ditaodišosengwalo ka ga dithaba tše di seelago le noka e tee. Go iša pele, Groenewald (1987:7) o hlatholla taba yeo ya Mahapa ka gore Mahapa o fapana le bangwadi ba bangwe ba ditaodišosengwalo tša Sepedi le ge e ka ba bangwadi ba dingwalo tše dingwe go swana le Matsepe, Phatudi, Maditsi, bjalobjalo. Phapano ya Mahapa le bangwadi bao e bonala ka tirišo ya thekniki ya mohlahli mo thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Go tšwela pele, Mahapa o šomiša le dithekniki tše dingwe tša go swana le phapantšho, sekai le tlhalošo.

Groenewald (1992:10) o hlaloša gore ditaodišosengwalo tše di di šupago tša Mahapa, di tšweletša moko wa ditaba wo o bolelago gore dithaba le noka di emela histori ya bogologolo le gore batswadi ba rute bana ditaola ba se ye natšo badimong. Ge a iša pele mo letlakaleng la lesome, o bolela gore go na le ditsela tše Mahapa a di dirišago go godiša maatlakgogedi ka go šomiša dithekniki tše di rilego mo ditaodišongsengwalo tša gagwe. Groenewald (1991:37) o ruma ka go re thulaganyo ya ditaodišosengsewalo tša *Di sa re šaletše*

monaganong (1968)' e lebane le (a) matseno: taba ye e bolelwago (thulano), (b) tšwetsopele le (c) sehloa le pheletšo.

Bjalo ka Groenewald, Mohlala mo theseseng ya gagwe ya go bitšwa *Tshekatsheko ya Di sa re šaletše monaganong* (1994) le yena o sekasekile ditaodišosengwalo tša Mahapa. Bogolo bja tshekatsheko ya gagwe bo sekametše ka lehlakoreng la sebopego sa taodišosengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Mo go diteng, Mohlala o gatelela bohlokwa bja direrwa mo ditaodišongsengwalo tša Mahapa. O tšwela pele go hlaloša ditaba tša ditaodišosengwalo tšeo tša Mahapa ka go di akaretša ka dintlha tše nne, e lego mafelo, mekgwa, histori le badudi.

Malebana le thulaganyo, Mohlala o tšweletša dielemente tšeo Mahapa a di dirišitšego ka go di lebanya le moko wa ditaba, gomme dikarolwana tšeo ke:

- Go kgetha ditaba tše di itšego tša histori.
- Go oketša ditaba ka tše dingwe.
- Go latelanya ditaba ka tshwanelo.
- Go hlakahlakanya ditaba.

Go tšwela pele ge Mohlala a sekaseka thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Mahapa o hlokometše:

- Popego ya taodišosengwalo.
- Dithekniki tšeo di šomišitšwego.
- Tshkatsheko ya taodišo e tee, e lego ‘Tubatse’.

Go iša pele, Mohlala o tsinketše letlalo la boraro la sengwalo, e lego mongwalelo. Ge a sekaseka mongwalelo wa taodišosengwalo ya ‘Tubatse’ o latetše lenaneo le le latelago:

- Tsopolo ye e lebanego ya kgetho.
- Tsopolo yeo e swanetšego go tiišetšwa ge e kgethilwe.
- Kakaretšo ya kgopolo yeo ka gare ga yona go swanetšego go ntšhwa maikutlo.
- Kgetho ya diphapantšho tša mongwalelo.
- Tlhalošo ya diphapantšho tšeo tša mongwalelo.

Ge go lekodišišwa mohutana wa ditaodišosengwalo tšeo Mahapa a di ngwadilego, go lemogwa gore di wela legorong la taodišotlhalošokgopodišišo.

Mokgwa wa Mahapa wa go laodiša o nyalelana le wa Matlala. Ka go realo go ka thwe ka ge Matlala a ngwadile ditaodišo tša gagwe pele ga Mahapa, gona Mahapa a ka no be a hueditšwe ke Matlala. Khuetšo

ye bjalo e lebane le mokgwa wa go hlaloša ka motswako wa go laodiša le go reta.

6.6 DITAODIŠOSENWALO TŠA MOJAPELO

Mojapelo o ngwadile puku ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Dithuto lapeng le sekolong* (1969) yeo mo go yona a kgobokeditšego ditaodišosengwalo tše di seelago, e lego ‘Kgodišo ya ngwana’, ‘Tshepedišo ya lapa’, ‘Thuto bathong’, ‘Sehlola sa dihlola’, ‘Bohloki le bohumi’ le ‘Go lokile mang?’. Bjale di tla lekolwa ka boripana ka tatelano ya tšona bjalo ka ge mongwadi a di beakantše ka mo pukung ya gagwe.

6.6.1 ‘Kgodišo ya ngwana’

Mojapelo o rulagantše taodišosengwalo ya mathomo mo pukung ye, e lego ‘Kgodišo ya ngwana’ ka matlakala a lesometshela le seripa. Ge go badišišwa taodišo ye go lemogwa gore e laodiša ka ga ditiragalo tša go godiša ngwana go tloga ka gae go ya setšhabeng (motseng le sekolong). Mongwadi o hlaloša bophelo bja ngwana go tloga bjaneng go fihlela ge a kgona go itirela (motho yo mogolo wa maikarabelo).

Mo tseleng ya go gola ga ngwana go na le bakgathi ba tema ba bohlokwa, bao ba swanetšego go sokolla le go phetlolla bophelo bja ngwana gore a tle a amogelege setšhabeng bjalo ka motho wa mmakgonthe, e lego motswadi (ka gae), morutiši (ka sekolong) le

setšhabeng (motseng). Go iša pele, Mojapelo o gatelela bakgathatema bao ba swanetšego go ba batho ba maikarabelo gore ngwana yo a rutwago mekgwa ya bophelo a tle a be moagi wa maikarabelo.

Go ka thwe Mojapelo o gatelela molaetša wa gore mohlare o obja e sa le wo monanana wa omelela o a thokgega. Ka go realo go thwe mohutana wo wa taodišo ye ya Mojapelo o lebane le go hlaloša dikgopolo. Ke go re, ke mohutana wa taodišo ya go bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.2 ‘Tshepedišo ya lapa’

Ge mmadi a bala taodišosengwalo ye ‘Tshepedišo ya lapa’, e lego taodišosengwalo ya bobedi ya Mojapelo mo pukwaneng ye, o lemoga gore yona e rulagantšwe ka matlakala a lesomeseswai le seripa. Ge go tsinkelwa ditiragalo tša taodišosengwalo ye go lemogwa ge e theilwe ka ditiragalo tše di latelago, tšeo di lebanego le tshepedišo ya merero ya lapeng la sebjale:

- Kopano ya monna le mosadi ka lenyalo (bommogo).
- Pelego ya bana (go oketša setšhaba lefaseng).
- Maikarabelo a batswadi kgodišong ya bana ba bona ‘lapa ke motheo wa dinoka tše dintši tše re di bonago mo lefaseng’ (letl.19).

- Ditho tše kgolo tša lapa, e lego monna le mosadi di lebane le maikarabelo a sebjale, e lego go šomela lapa (bana).
- Go šoma ga monna le mosadi go na le mathata a kgodišo ya bana, ke ka fao go tšwelelago setho se sengwe seo e sego sa lapa go tla go godiša bana bao, e lego mofepi. Lefelo leo (legae) la kgodišo ya bana le fetoga marobalo a batswadi ba bana fela.

Taodišo ye ga e na le ditiragalo tšeo di bopago goba di agago kanegelo. Ke ditiragalo fela tšeo di hlalošwago tšeo di lego mabapi le tshepedišo ya lapa. Ka go realo go ka thwe mohutana wo wa taodišosengwalo le wona o bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.3 ‘Thuto bathong’

‘Thuto bathong’ ke taodišosengwalo ya boraro ya Mojapelo mo kgoboketšong ye, gomme le yona, e rulagantšwe ka matlakala a lesomeseswai le seripa.

Mojapelo o theile ditiragalo tša yona godimo ga bohlokwa bja polelo malebana le merero le tšwetšopele ya thuto setšhabeng ka gore ka molomo wa gagwe o re:

Polelo ke selo se segolo mo thutong.

Gore re tle re e hwetše; gore re tle re e

boloke; gore re tle re e gaše lefaseng ka
moka; gore re e šomiše, re e tšweletše
pele; re tshephile polelo (letl.41).

Mojapelo o gatelela gore thuto ke masenyaalokiša:

Selo se thuto se re senyeditše lefase
(letl.38).

le

Se sengwe le se sengwe seo re ka rego
ge re se dira sa hlabolla megopolo ya
rena, sa tiiša maikutlo a rena, ao a išago
tseleng ya go loka, sa re fa boitiišo le
boitshwaro bjo bo lokilego, se tla ba e
le ge se re fa thuto (letl.37).

Ka go realo Mojapelo o gatelela gore thuto e fetola setšhaba ka
mekgwa ye e fapafanego ya go phela. Ka fao thuto e bohlokwa kudu
ka gore e fahlolla setšhaba.

Le mo go taodišosengwalo ye ya ‘Thuto bathong’, Mojapelo o sa
tšwela pele ka go hlaloša dikgopolo go swana le ditaodišongsengwalo

tše pedi tša mathomo. Ka lebaka leo taodišosengwalo ye le yona e wela mo mohutaneng wa go bitšwa taodišotlhaloši.

6.6.4 ‘Sehlola sa dihlola’

‘Sehlola sa dihlola’ ke taodišosengwalo ya bone mo go ditaodišosengwalo tša Mojapelo gomme yona e beakantšwe ka matlakala a seswai le seripa. Ka go realo ke ye nngwe ye kopanakopana ya ditaodišosengwalo tša kgoboketšo ye.

Ditiragalo tša taodišosengwalo ye di theilwe godimo ga boikgodišo bja motho. Ke ka fao go thwego sererwa sa taodišosengwalo ye se lebane le sehlola sa dihlola (boikgodišo mothong). Mo mongwadi o rera ditaba tše di lebanego le gore ge motho a ikgodiša gona go ka thwe ke sehlola ka gobane o arogile tseleng. Boikgodišo ke bofofu ka gore motho ga a bone nnete.

Go iša pele Mojapelo o tšweletša mahlakore a mabedi a bophelo, e lego (a) boikgodišo le (b) boikokobetšo. O bapetša mahlakore a mabedi ao, e lego boikgodišo le boikokobetšo. O kgetha lehlakore la go loka, boikokobetšo gomme o nyatša lehlakore le lebe leo, boikgodišo, ka gobane boikgodišo ke bohloa setšhabeng. Mongwadi o hlaloša boikgodišo ka go tšama a tsopola ditiragalonyana tša mehutahutana go hlaloša kgopolo ya boikgodišo:

E rile ge ba dutše ba ngangišana mo tabeng ye, Hlogo ya ema ka bogale, ya re: “Ge e ka ba le kwa bohloko ge ke beilwe morutiši yo mogolo mo sekolong se, ga le na le seo le ka se dirago. Nna ke tla no ba morena wa lena go ya go ile (letl.64).

Taodišosengwalo ye le yona e wela ka fase ga mohutana wa taodišotlhaloši ka gobane Mojapelo o hlaloša dikgopolo tše di nepišago boikgodišo.

6.6.5 ‘Bohloki le bohumi’

Taodišosengwalo ye ya ‘Bohloki le bohumi’ ke taodišosengwalo ya bohloko yeo Mojapelo a e rulagantšego ka matlakala a lesome le seripa. Sererwa sa taodišosengwalo ye se lebane le bohloki le bohumi. Ditiragalo tša taodišosengwalo ye di ka akaretšwa ka dintlha tše tlhano, e lego:

- Bahumi ba širela ka bohloki go ntše go se bjalo.
- Gantši bahloki ba bohlale go feta bahumi.
- Bahumi ba na le go nyatša dikgopolo tša baetapele.

- Bohloki bo tliša mathata a mantši bophelong bja batho.
- Bohumi ke monwana le lenala le boikgodišo.

Molaetša wo mogolo wa Mojapelo mo taodišongsengwalo ye ke go kgalemela bahumi setšhabeng mabapi le boitshwaro bja bona. Tabakgolo ke gore, bohumi gantši bo tliša boikgodišo le boikgogomošo. Ka tsela yeo go ka thwe mohutana wo wa taodišosengwalo le wona o lebane le taodišotlhaloši ka gobane mongwadi o hlaloša dikgopolo tše di theilwego godimo ga go sola bohumi bjo bo dirišwago bošaedi.

6.6.6 ‘Go lokile mang’

Mojapelo o rulagantše ditiragalo tša taodišosengwalo ya mafelelo, ‘Go lokile mang’, ka matlakala a lesometharo le seripa. Ka taodišosengwalo ye Mojapelo o bolela gore motho yo mongwe le yo mongwe o lokile goba ga se a loka. Mongwadi o tšwela pele go tiiša kgopolo yeo ka mohlala wa gore yo e lego lehodu o lokile gare ga mahodu mola a sa loka gare ga bao e sego mahodu. Ka molomo wa gagwe o re:

Taba ye kgolokgolo mo lefaseng ke
gore batho ba swanetše go itseba moo
go kgotsofatšago. Ke gore batho ba

swanetše go ba le nnete yeo e tletšego,
ya moo mefokolo ya bona e letšego
gona. Ba swanetše gore ba se ke ba
iphora ka lefeela, le ka go kwa dipolelo
tša bagwera ba bona. Ge batho ba ka
itseba, gona ba tla kgona go latela nnete
... gore ba loke. Ba swanetše go lemoga
gore nako ye botse ya go reta motho ke
ge a hwile; ge a sa phela ba ka ba ba mo
senya. Go lokile mang? Go lokile yo a
phethago seo ka tlhago a bopetšwego
gore a se phethe (letl.91).

Thuto ya Mojapelo malebana le taodišosengwalo ye, e nepiša gore
mo bophelong ga go motho yo a lokilego ka gobane go na le
mahlakore a mabedi a bophelo, e lego botse le bobbe. Mahlakore ao ke
ona a theilego bophelo bja motho ka gore ga se bo phethege. Ge go
tsinkelwa mohutana wa taodišosengwalo ye, go lemogwa gore le
yona ke taodišotlhaloši ka gobane ke taodišosengwalo ye e hlalošago
dikgopolo tše di lebanego le botse le bobbe tšeo di bopago karolo ya
bophelo bja motho wa lefase le.

Go akaretša ditaba tše go ka thwe nyakišišo ge e bapetša
ditaodišosengwalo tša Mojapelo le tša Matlala e lemoga gore

ditikologo tša bona di a fapana ka gobane Matlala o bolela ka tikologo ya setšo mola Mojapelo yena a hlaloša tikologo ya sebjale. Le ge go le phapano ye bjalo, fela go na le kwano magareng ga ditaodišo tša balaodiši ba ka gobane bobedi bja bona, ba theile ditaodišosengwalo tšeo tša bona godimo ga legae (motse). Ke go re, ditaodišosengwalo tšeo di hlaloša bophelo bja Mothomoso, le ge e le yo motala le wa sebjale.

Nyakišišo e lemogile gape gore Mojapelo o rulagantše thaetlele (leina la puku) ya ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka sererwa se se rilego. Ditaodišosengwalo tša Mojapelo ke tša thuto. Ke go re o laodiša ka go gatelela dilo tše di lokilego le tše di sego tša loka. Bothata bjo bogolo bja go tšweletša molaetša wo, bo lebane le thero. O na le mokgwa wa go rata go bolela se se lokilego le se se sego sa loka. Ka go realo, o ka re o nyatša mogopolo wa mmadi ka gobane mmadi ka boyena o be a swanetše go inyakela seo se lokilego le seo se sego sa loka ntle le go botšwa ke motho yo mongwe:

Ka moka re bina kalakaswa. Bophelo
ke botshela-ka-tswati moloi a wela. E
no ba sepipimpi se pipa molomo, se
pipile Mmakwele mphayeng.
Tabakgolo ke gore ge o hwetša
mathata o lwe le ona, o a fenyee; o se ke

wa a tšhaba. Ge o ka a lwantšha, le ona a tla go tšhaba. Ge o a tšhaba a tla gola, a go fenya, a ba a go buša, mola e swanetše go ba wena yo o a bušago. Bophelo bja lapa ke bjo bothatathata bo nyaka monnanna le mosadisadi, e sego mošimanyana le ngwanenyana: Mahuto a bophelo bja lapa ga a bonolo gore motho a a hunolle. Ka fao lapa le nyaka gore o se ke wa lapa ('Tshepedišo ya lapa', letl.36).

6.7 DITAODIŠOSENWALO TŠA MABITJE

Mabitje o arotše ditaodišosengwalo tša gagwe ka diripa tše tlhano, e lego 'Mmoto wa sehlabeng', 'Seruthwane', 'Selemo', 'Lehlabula', le 'Marega'.

Mabapi le seripa sa pele, e lego sa 'Mmoto wa sehlabeng', Mabitje o ngwadile taodišosengwalo e tee ye e laodišago tša mmoto wa sehlabeng. Seripa sa bobedi, e lego 'Seruthwane' sona o se laodiša ka ditaodišosengwalo tše tharo, e lego 'Lefase le Emere Botala le Bophelo', 'La Motsomi le Hlabile' le 'Baeng ba Tšwago Yuropa'. Ge a iša pele go hlaloša seripa sa boraro, e lego 'Selemo', o se lebanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego 'Se a Lemologa Selemo', 'Batho

ga re Lekane’, ‘Koša ga e Bone ye Nngwe, ‘Sehlabeng-Naga ya Dikenywa’, le ‘Le Teile Legadima’.

Ge a tšwela pele Mabitje o hlatholla seripa sa bone, e lego ‘Lehlabula’ ka go se amanya le ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego ‘Pula e Khudile’, ‘Basadi ba Goletšwe ke Mohlagolo’, ‘Go Dišwa go Hlokofetšwe’, ‘Kgwedi ke Semphe-ke-Khoše’, le ‘Letšatši ga se la Ema’. O ruma ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka kgaolo ya bohloko, e lego ‘Marega’ gomme ona o a hlaloša ka ditaodišosengwalo tše tlhano, e lego ‘Naka e Tšhumile’, ‘Go Buna Mang le Mang le ba Mošate’, ‘Go sa Bunwa’, ‘Lerotse le Bolabotše’ le ‘Bana ba ‘Tadi ba Tsebana ka Mereto’.

Go ka akaretšwa ka gore Mabitje o ngwadile ditaodišosengwalo tša *Sehlabeng* (1976) tšeo di emelago dihla tše nne tša ngwaga, e lego seruthwane, selemo, lehlabula le marega. Ke ka fao Groenewald (1993:20) a tiišago ditaba tše ka go re Mabitje o na le go laodiša ka mekgwa ye meraro, e lego mokgwa wa go laodiša thwii bjalo ka ‘Lefase le emere botala le boima’, ‘Se a lemologa selemo’, ‘Batho ga re lekane’, ‘Sehlabeng-Naga ya dikenywa’, ‘Le Teile Legadima’, ‘Basadi ba goletšwe ke mohlagolo’, ‘Go Dišwa go Hlokofetšwe’, ‘Kgwedi ke semphe ke Khoše’, mokgwa wa go laodiša a tswaka ka sereto bjalo ka ‘La Motsomi le hlabile’, ‘Koša ga e bone ye nngwe’, ‘Letšatši ga se la ema’, ‘Lerotse le Bolabotše’, le ‘Bana ba Tadi ba

tsebana ka mereto' le mokgwa wa go laodiša a tšama a tswaka ka dikošana bjalo ka 'Mmoto wa Sehlabeng', 'Baeng ba tšwago Yuropa', 'Pula e Khudile' le 'Naka e Tšhumile. Go lemogwa gore o ngwadile ditaodišotlhaloši le ditaodišotlhalošokgopodišišo.

Go ka akaretšwa ka go re ge go badišišwa ditaodišosengwalo tša Mabitje go lemogwa gore o hueditšwe ke balaodiši ba bararo ba ditaodišosengwalo tša Seisimane, e lego, Breton, Cowley le Temple bao ba ngwadilego ditaodišosengwalo tša go tswakwa ka theto le košana. Breton o ngwadile ditaodišosengwalo ka diiri, dibeke le dihla tša ngwaga gomme Mabitje le yena o ngwadile mehutana ya ditaodišosengwalo tša *Sehlabeng* (1976) ka yona tsela yeo. Go tloga mo go ya go hlokomelwa mešomo ya Tlooke.

6.8 DITAODIŠOSENWALO TŠA TLOOKE

Tlooke ke yo mongwe wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi. O ngwadile dipuku tše tlhano, e lego *Lekomane la bjoko* (1987), *Moremogolo* (1987), *Bohwabogolo* (1990), *Mankutukutu o tima mollo* (1992) le *Lewa la rabadia* (1993). Dipuku tšeo o di rulagantše ka ditaodišosengwalo tše masometlhanotharo gomme a di gatiša le ba Educum (dipuku tše pedi tša mathomo), J.L van Schaik, Via Afrika le ba Centaur. Palomoka ya ditaodišosengwalo tša gagwe e šupa gore o ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši go feta bangwadi ka moka ba ditaodišosengwalo tša Sepedi go fihla ka nako ya nyakišišo ye.

Le ge Tlooke a ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši go feta bangwadi ba bangwe ba ditaodišo tša Sepedi go tloga ka 1943 go fihla ka 1996, fela go lemogwa mathata a a lebanego le thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Bjale nyakišišo e ya go leka go lekola mapheko ao. Go iša pele nyakišišo e lemogile gape gore dipuku tše pedi tša mathomo di gatišitšwe ka ngwaga o tee le gona ke mogatiši o tee, ka morago gwa latela tše tharo ka mengwaga ye e latelago tša ba tša gatišwa ke bagatiši ba bararo ba go fapana. Gape go bile go na le mathata a kgatišo mo pukung ya *Lekomane la bjoko* 1987 ka gobane matlakala a mangwe a yona ga a ngwalwa selo, ka go realo ditaba tša yona ga se tša felela. Nyakišišo e bone gore le ge go le bjalo, go tla ba kaone gore dipuku tše di hlalošwe mmogo ka gobane di na le mathata a go swana. Bjale go ya go lekolwa mafokodi ao go ya ka lenaneo le le latelago, e lego thaetlele, matseno, mmele le thumo.

6.8.1 Thaetlele

Dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Tlooke di kgethilwe gabotse, di a kwešišega gape di goketša mmadi gore a be le kganyogo ya go rata go bala ditaodišosengwalo tše. Bothata ke gore dithaetlele tše ga di nyalelane le matseno a ditaodišosengwalo tša gagwe. Go tiiša taba ye, go ka lebelelwa taodišosengwalo ya 'Lehumo le tšwa tšhemong' mo

pukung ya *Lekomane la bjoko* (1987). Ge a bula dikgoro gona mo taodišongsengwalo ya ka godimo o fo re:

Bophelo ke komatona, e re e le
komatona gape bo sa tsoma go
hlabanelwa le go hlakelelwa ka
dikeleketlanakeleketlana tše boima le
tše bofefo go di phetha. (1987:1)

Lefoko le lebjalo ka le ga le iše felo ka thaetlele ya taodišosengwalo ye. Mmadi o rata go bala lefoko leo le amanago le thaetlele ye e kgethilwego thwi ntle le go rarela. Mohlala wo mogwe go tšwa kgoboketšong ya go bitšwa *Bohwabogolo* (1990) mo taodišongsengwalo ya ‘Ditlougadi tša lehono’ Tlooke o re:

Mehla le mabaka di fetogile ka
mokgwa wo o makatšago goba wo o
tšhošago. Tša re di fetogile bjalo, tša ba
tša gapa le bjona bophelo gore motho a
bo bone e ka bo fetogile, go se bjalo
goba go le bjalo fela.

Le gona mo e sa le bjona bothata bjola bja go šitwa ke go tswalanya thaetlele le lefoko la mathomo. Bjale ge, yona tharelo yeo ya gagwe e

hlola mathata ka gobane e lahla mmadi ka sethokgweng sa ditaba tseo di se nago ntlha le thito gomme ka go realo, mmadi o lahlegelwa ke kgahlego ya go bala taodišosengwalo yeo go ya pele. Ditaodišosengwalo tša mongwadi yo ga di na bolepa bja go tanya mmadi gore a se tlogelane le tšona pele a fetša go di bala. Seo se šupa gore ditaodišosengwalo tša gagwe ka lebaka la thulaganyo ye e sa hlamegago ya thaetlele ga di na maatlakgogedi.

6.8.2 Matseno

Bontši bja dithaetlele tša Tlooke di nepiša kanegelo, ke go re, mmadi ge a bala thaetlele o gopola go bala taodišokanegelo. Matseno a tswalwa ke yona thaetlele yeo ge mongwadi a thoma go e hlaloša ka mantšu a mathomo a taodišosengwalo. Matseno a kanegelo a swanetše go tšweletša mathata ao a lebanego le ditiragalo tseo di amanago le molaodiši. Ge go senkwa ditaodišosengwalo tša Tlooke go lemogwa gore matseno a tšona ga a sepelelane le dithaetlele tša gagwe ka gobane ge thaetlele e nepiša taodišotlhaloši, yena o no thoma ka kanegelo, gomme ka go realo, o šišinya gore o ngwala taodišokanegelo ka tlase ga taodišotlhaloši.

Ge go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Thuto ya bogologolo’ mo go *Lekomane la bjoko* (1987), Tlooke o thoma ka go re:

Ge go bolelwa ka thuto go bolelwa ka tsebo yeo motho goba batho ba ka bago nayo. Tsebo tša batho ga di napile di swana le ge di fela di swana. Thuto ya batho gantši gore e swane e dirwa ke gona go fela go etelanwa le go fela go rutanwa yona. Seo se hwetšwago mo mehlobong ye mengwe se hlokega mehlobong ye mengwe yona mehlobo yeo e se hlokago ge e se tšea e le thuto ya setšhaba se sengwe ke gona go oketša thuto yeo se nago nayo ka ya setšhaba se sengwe. Thuto go batho e tla ka mekgwa ye mentši ka go fapana. Batho ba bantši ba tla makala, ke a kgolwa, ge ba bona hlogwana ye ya taodišo e re, ‘Thuto ya bogologolo’ ka gore ba bangwe thuto ba tseba e be e se gona mehleng yela. Ba dikgopolo tše bjalo re ka re ga ba phošo, eupša nna ke tšea gore ke fao ba timelago gona gona fao. Seo se swanetšego go tsebja goba se lemogwe ke yo mongwe le yo mongwe ke gore motho ge a belegwa o

belegwa le thuto ye e itšego gobane ge nkabe go se bjalo bona batho bale ba mehleng yela nkabe ba be ba sa tsebe botse le bobbe, ešita le ba go belegwa pele ga bao. Mola motho a kgonago go tseba botse le bobbe bja tšeo a phelago ka gare ga tšona, ke gona go ba le thuto. Megopolo ya bona batho bale ba bogologolo ge e gopolwa gore ba rwale marumo ba ye go lwa le ditšhaba tše dingwe ke ka lebaka la go ba le tsebo ya gore ba se dire bjalo e tla ba bona ba go hlwela go thopša le go bolawa ba ipona, mahu a bona a sa le kgole – ge ba be ba iphemela ke gona go ba le thuto ya go tseba tšeo. Taba ye nngwe ye bohlokwa ke gore motho ke sebatana se bohlale go diphedi tšohle tšeo di lego lefaseng ka moka ešita le tša ka gare ga meetse. Motho o belegwa a feleletše ka marumo a bophelo, sa gagwe ke gore a tle a a šomiše gabotse mola a fahlogelwago, gobane ge a a šomiša ka bošaedi

bophelo bo ka tla bja mo thelela, a fetša
a lomile lefase ka meno, ya napa ya ba
gona ge a wetše phogwana. Thuto e
laetša batho bophelo le ditsela tša bjona
mo lefaseng. (1987:32)

Ka ntle le go se šetše botelele bja matseno, go bonala Tlooke a sa
šitwa ke go amanya matseno a taodišosengwalo ya gagwe le sererwa.
Mo taodišong ya go bitšwa ‘Mahu le menyanya matšatši a di širigela
mohlako’, o fo re:

Motho o hlotšwe kgale ke Modimo ka
seswantšho sa gagwe le bohlale bja
gagwe. O ratile motho ka morago ga go
mo hlola a ba a mo direla molekani
gore a se lewe ke bodutu, ge a be a
phela botseng bja tšhemo yeo a bego a
mmeile go yona ya Edene. Bokgopo
bja batho bo rile go se sa kgahla yena
Mmopi a ba raka ka tšhemong ya
gagwe gore ba yo hlaka ba itirele ka a
bona matsogo. O ba laile fela ka la go
re: “Le tla ja mphufutšo wa diphatla tša
lena”. (1987:20)

Ge go tsinkelwa ditsopolwa tša ditaodišosengwalo tše tša ka godimo malebana le matseno, go tlo lemogwa gore matseno ke a matelele, ga a na maatlakgogedi, gape a bile a hlakahlakane ka gobane mongwadi o tlogela sererwa seo a se kgethilego gomme a thoma ditaba tše dingwe fela tše di sa išego felo ka sererwa seo. Mo ditaodišongsengwalo tše, mongwadi o tšweleditše dintlha ka moka le ditiragalo tše bohlokwa a sa le gona mo matsenong gomme ka go realo taodišosengwalo ya kwagala e fihlile mafelelong. Sona seo le sona se bolaya kganyogo ya mmadi go balela taodišosengwalo yeo pele ka gore ditaba di fihlile mafelelong.

6.8.3 Mmele

Mo mmeleng wa taodišosengwalo mongwadi o tšama a anega a bile a boa a hlaloše ditiragalo tša kgale. Ge a anega ditaba tše tša gagwe le gona ga a di anege kgato ka kgato gore di be le mohlodi le tatelano ya maleba. Ga a na phego ka gore ga a kgethe ditiragalo goba dintlha tše bohlokwa a di beakanya, empa o no ingwalela seo a se gopolago gomme ka go realo ya be e le gona ge a bolaile phišegelo ya taodišosengwalo yeo. Ge a etla pele o fela a tliša tlhalošo ye botse mo a bilego a konketša mmadi go bala taodišotlhaloši, fela a tloge a e kgotlele ka dikanelwana tša bosenyi. Mohlala go ka tšewa

taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Bogoši’, moo mongwadi a thomago ka go hlaloša bogoši ge a re:

Bogoši ga se taba ye mpsha mo bophelong bja batho, ke kgale kudu dikgoši di bewa, di ipea, di tlošwa, di hlokofala ka malwetši a go fapana, goba di thenolwa ditulong tša bogoši ka go hlogohlwa ka marumo ka go tsenelwa, goba thwii efela bahlami ba mo latela. (1987:10)

Ge a fihla gare ga letlakala leo le latelago leo gona mo taodišong-sengwalo ya ‘Bogoši’, Tlooke o re:

Bogoši bja kgale bo be bo hwetšwa ka ditsela tše di fapanego, ka mabaka a a fapanego, ka mabaka a mantši ge re sa bolele ka bja go tswalelwa. Motho ge a be a le bogale e le mogale o be a kgona go emela ditaba tša gagwe. O be a kgona go bolaya kgoši ka lerumo gomme a ipee kgoši a nape a phethagatše la Moswana la gore poo go

bewa ya kgomo, ya motho e a ipea.
(1987:11)

Tlooke o kgona go tšweletša dikgopolo tše kaone gagolo ge go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Bogoši’ mo go *Lekomane la bjoko* (1987). Fela bofokodi bja gagwe ke gona gore o re mola a le gare ga taodišosengwalo a thome go anega ditaba tša histori bjalo ka ge a dira mo taodišosengwalo ye le yona yeo ya ‘Ditlougadi tša lehono’ mo go *Bohwabogolo* (1990).

Mo mmeleng wa taodišosengwalo mongwadi ga a swanela go lebala mohutana wa taodišosengwalo yeo a kgethilego go ngwala ka ga yona. Bjo ke bjo bongwe bja mathata a Tlooke ka gore o no ngwala mo nkego ga a tsebe mohutana wo a ngwalago ka ga wona go akaretšwa gape le dinyakwa tša wona. Mohlala go ka lebelelwa taodišosengwalo ya ‘Lenyalo la go nkgā mekgatho’ gona mo pukung ya *Bohwabogolo* (1990) mo mongwadi a thomilego gabotse ka tlhalošo ye botse ya lenyalo a bile a le swantšha le lerala leo le tlemaganyago baratani bophelong. Go iša pele, o hlaloša bohlokwa bja lenyalo go ya le ka moo le hlotšwego ke Modimo, gomme a lebala lenyalo lela la go nkgā mekgatho a le tshepišitšego mmadi ge a thoma taodišosengwalo ye.

6.8.4 Thumo

Go ya ka teori ya morumo wa taodišosengwalo, thumo e swanetše go lebana le dintlha tše bohlokwa tšeo mongwadi a di tšweleditšego mmeleng wa taodišosengwalo yeo. Bjale mo taodišongsengwalo ya ‘Go bala ke lehumo’ go tšwa pukung ya *Bohwabogolo* (1990), mongwadi o šitilwe ke go ela ntlha ye hloko ka gobane mafelelo a taodišosengwalo yeo ga a na kamano le gannyane le dikgopolo tšeo di tšweleditšwego mmeleng wa taodišosengwalo. Tlooke o ruma taodišosengwalo yeo ka go re:

Go bala go fedišitše maeto ale a matelele ao a bego a fetša dinao tša batho, e le ge ba be ba re ba iša melaetša mafelong a a fapanego, ka ge ba tla be ba palelwa ke go bala le go ngwala. Matšatši a sa kgonego go bala le go ngwala ga a yo a sa balwa mo mokatong wa bophelo ebile ke yena yo a tla diilago ka ge go anegelwa e le go tingwa. Yo mongwe le yo mongwe o a ipalela. Go bala ke lehumo. La go hlabela o le orele ka gobane gosasa le hlabela ba bangwe. (1990:54)

Morumong wa taodišosengwalo ya ‘Mogasela le modupi’ mo go *Moremogolo* (1987), mongwadi o thoma ditaba mola di fela, ke go re, o tšweletša dintlha tše mpsha mafelelong a taodišosengwalo yeo. Gona mo ntlheng yeo o no re:

Mogašela le modupi di hloletše lapa la batho manyami mola ba be ba thabile e bile ba letile go tlo keteka monyanya wa motswala le rena. Gosasa le ge ba ka iketla bjang goba bjang, ba tla no fela ba gopola gore etse mokgalabje wa ka fao o hlokafetše ka go pipša ke leboto la ngwako, go babja gona a sa babje e le ka lebaka la go na ga mogašela le modupi fela. E khutše mahloko a šetše.

Go ka akaretšwa ka gore ditaodišosengwalo tše tša Tlooke di nepiša dikanegelo le ditlhalošo gomme ka fao o be a swanetše go itlhama ka tsebo ye e nepagetšego gore a kgone go di ngwala le go di ruma ka maleba. Go realo ke gore mongwadi o be a swanetše go be a ngwadile ditaodišokanegelo le ditaodišotlhaloši tše kaone empa o itiretše motswako, ya ba magweregwere ditaodišongsengwalo tša gagwe.

Ditaodišosengwalo tšeo di hlokišitšwe magoro ao di a swanetšego. Ke mathata ao mmadi a kopanago le ona ditaodišongsengwalo tša Tlooke.

6.9 DITAODIŠOSENHWALO TŠA MANGOKWANE

Mangokoane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di seelago tša go bitšwa *Di mading a bona* (1991) tša go gatišwa ke ba Out of Afrika ka 1991. O gatelela gore ditaodišosengwalo tšeo di amana le merero ya setšo, e lego seila, nyalo, bongaka, borapedi le lehu. Ka lebaka la gore dithaetlele tša gagwe e le lentšu le tee, go ka thwe di šišinya gore o ngwadile ditaodišosengwalo tša mohutana wa taodišotlhaloši fela. Bothata bjo nyakišišo e kopanago nabjo ke gore taodišo ya mathomo, e lego ‘Seila’ e beakantšwe go ya ka dinyakwa tša mohutana wa taodišokanegelo.

Mo taodišongsengwalo ye o tlogetše go hlaloša dikgopolo tša gagwe mabapi le seila gomme a thoma ka go anega ditiragalo kgato ka kgato malebana le tiragalo ye e kilego ya direga felo tsoko lenyalong mola go tsebja gabotse gore go dira taba ya mohuta woo ke seila go ya ka setšo sa Bapedi. Ditiragalo tšeo o di latelantše gabotse go tloga ka ye nnyane go fihla ka ye kgolo ya go di feta ka moka. Ka go realo go ka thwe o ngwala ka ga mohutana wa taodišokanegelo mola thaetlele yona e šišinya gore o be a swanetše go be a ngwala ka mohutana wa taodišotlhaloši. Ke ka fao go ka thwego o tswakanya mehutana ye

mebedi ya taodišosengwalo go bopa e tee gomme ka go realo o gakantšha mmadi.

Ditaodišongsengwalo tše dingwe tše tlhano tše di latelago, e lego 'Nyalo', 'Bongaka', 'Boloji', 'Borapedi' le 'Lehu' le tšona o thoma gabotse ka go anega le go hlaloša dikgopolo tša gagwe gomme a senya ka go tšama a šebetša ka go hlaloša ditiragalo. Seo se tiiša gore le tšona di sa ganetše madibeng di šitilwe ke go tswalwa. Nyakišišo e utolotše mafokodi a a tšweleditšwego ka mo godimo bjalo ka lepheko mo bongwading bja ditaodišosengwalo tša mongwadi yo. Mafokodi a Mangokoane a go kgona go kgetha thaetlele ye e swanetšego gomme a se kgone go ngwala ka ga yona a swana le ale a utolotšwego ditaodišongsengwalo tša Tlooke.

6.10 DITAODIŠOSENWALO TŠA SELWALEKGWADI

Selwalekgwadi o ngwadile ditaodišosengwalo tše tlhano tša go bitšwa *Moletesekuba* (1994) gomme tša gatišwa ke ba Actua Press ka 1994. Thaetlele ya ditaodišosengwalo tše e rulagantšwe ka mmolelwana wo o sego wa mehleng, e lego moletesekuba ka namane ya gore le gore goba moletesekuba bakgalabje, bjalobjalo. Ka go realo go ka thwe mongwadi o dirišitše tlogelo tirišong ya thaetlele ya pukwana ye.

Go bontšha gore mongwadi o badile ka ga teori ya ditaodišosengwalo ka gobane mo matsenong o re;

Re rata go ka swayaswaya ka ga teori ya taodišo (*essai*). *Essai* ke lentšu la Sefora la go hlaloša taodišo (matseno:1).

Taba yeo e bolela gore mongwadi o tseba ka ga tlohego ya taodišosengwalo le ge go kwagala gore o šupa taodišosengwalo go ya le ka mokgwa wo a tšweleditšego ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona. Go iša pele, mongwadi o tšweletša dintlha tše bohlokwa tšeo taodišo e ithekgilwego ka tšona. O akaretša dintlha tšeo ka go re:

- Taodišosengwalo ke sengwalo sa botelele bjo bo lekanetšego.
- Ditiragalo tša taodišosengwalo di lebane le ditaba tša go ama bolo, boleta, mabobo, bonolo le phišego.
- Taodišo e na le sererwa se tee sa go hlaloša kakaretšo ya maikutlo, boitemogelo le maitekelo.
- Taodišosengwalo ke polelo ya kanegelo ye kopana ya go ngwalwa matlakaleng a magareng ga a lesome le lesometlhano.
- Taodišosengwalo e bolela ditaba tša mehutahuta
- Taodišosengwalo e tšea sebopego se sengwe le se sengwe go ya ka moo ditaba di lebantšwego le maikemišetšo a molaodiši.

- Polelo ya taodišosengwalo ke ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ya go nokwa ka bokgabo, ye e nonnego le ye e hlolago phišegelo.
- Taodišosengwalo e anega ditaba ka go nepagala, ka go realo e na le mongwalelo wa go kgahliša.
- Matseno a taodišosengwalo a rwele maatlakgogedi.

Selwalekgwadi o gatelela gore taodišosengwalo e na le mehuta ye mene, e lego (a) mohuta wa tshekatsheko, (b) mohuta wa go bega/tšweletša ditaba, (c) mohuta wa filosofi (taodišoboikgopolelo) le (d) mohuta wa go gegea. Go iša pele, o tšweletša maina a ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo di šetšego di ngwadilwe go tloga ka 1969 go fihla ka 1991.

Ge a tšwela pele, Selwalekgwadi o bontšha merero ye mene yeo a theilego ditaodišosengwalo tša gagwe godimo ga yona. Melaetša yeo e logagantšwe ka kgopolo ya tshepedišo ya merero ya bophelo setšhabeng ka gobane morerong wo mongwe le wo mongwe o tšweletša kgopolo ya bohlokwa bja tshepedišo ka mererong ya bophelo bja mogologolo. Ka go realo go ka thwe ditaodišosengwalo tša Selwalekgwadi di theilwe mererong ya setšo. Bjale go tla latela ditaodišosengwalo tša *Moletesekuba* (1994).

Mo taodišongsengwalo ya ‘Mammalane’, Selwalekgwadi o tšweletša molaetša wo bohlokwa wa tshepedišo ya ditaba tša tlhalo (lenyalo). Taodišosengwalo ya bobedi le ya bone, e lego ‘Sebatakgomo’ le ‘Lediba’ gona Selwalekgwadi o ruta mmadi wa gagwe bohlokwa bja tshepedišo ya go neša pula. Ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya boraro, e lego ‘Moletesekuba’, go yona thuto ye kgolo e lebane le bohlokwa bja tshepedišo ya go nyala (lenyalo). Molaetša wa taodišosengwalo ya mafelelo, e lego ‘Lefata’ molaetša o nepiša bohlokwa bja tshepedišo ya go hloma motse wa kgoši/ mošate.

Nyakišišo e lemogile gore Selwalekgwadi o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka dinyakwa tša mehutana ye mebedi ya ditaodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši (‘Mammalane’, le ‘Lefata’) le taodišotlhalošokgopodišišo (‘Sebatakgomo’, ‘Moletesekuba’, le ‘Lefata’).

Go ka akaretšwa ka gore go thoma ka thaetlele ya ditaodišo tše tša *Selwalekgwadi* (1994) go lemogwa gore polelo ye e dirišitšwego e nonne kudu gape e nepiša merero ye a laodišago ka ga yona. Ke go re, mongwadi o re go mmadi, ke laodišitše fela ga se ka fetša, ke sa šišitše: Moletesekuba bakgalabje. Ye ke polelo ye e kgethegilego ye e dirišwago gantši mererong ya manyalo a setšo ge bakgonyana ba phophelwa. Tlhalošo ya ditiragalo ka polelo ye e nonnego ya

makgethe ya mongwadi, ke kgwaletšo ye e hlohlago maikutlo, phišegelo le tlhologelo gomme seo se tiiša maatlakgogedi go mmadi.

Molaodiši o kgethile ditiragalo tša ditaodišosengwalo tše tlhano tša *Moletsekuba* (1994) go ya ka tikologo le maemo a ditaba gomme a di apeša ka polelo ye e nonnego ye e nyalelanago le ditaba tše di hlalošwago. Se sengwe gape ke gore molaodiši o laodiša ditaba tše a di tsebago gomme a di hlaloša bjalo ka ge a di lebeletše di direga. Ka mokgwa wo bjalo o šušumetša mmadi gore a be le yena mmogo moo tikologong yeo gore bobedi ba bone, ba kwe ba be ba kwešiše ditiragalo tše.

6.11 DITAODIŠOSENWALO TŠA MAKOPO

Makopo o gatišitše ditaodišosengwalo tša gagwe tše lesome le bagatiši ba Malopo ka 1995. Mo kgoboketsong ya ditaodišosengwalo tša gagwe ya go bitšwa *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), o tšweleditše mathata a a lebanego le mohutangwalo wo ge a re:

Mohuta wa dingwalo wo o lego ka mo pukung ye, ke mohuta wo o tshwenyago kudu go o hlaloša. Wona o bitšwa *essay* dipolelong tša Sekgowa (letl.1).

Makopo o gatelela gore mohutangwalo wo o thomile kgale bogologolo ke bangwadi ba Magerike le Baroma pele lereo le la ‘*essai*’ le ka utollwa gomme, le ge go le bjalo, le lehono o sa bonala o ka re ke lepheko mo dingwalong tša Sepedi. Ge a tšwela pele gona mo letlakaleng la mathomo o sa tšweletša kgakanego ye e kuelelago bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go re:

Ka ntle le fao, go sa na le kgakanego ye kgolo mabapi le wona. Ge go bolelwa ka taodišo ga go bolelwe ka yeo bana le baithuti ba e ngwalago ka sekolong. Yeo e no ba taodišo, e sego *essay* bjalo

ka ge e tsebega e le mohuta wo o itšego
wa dingwalo.

Le ge Makopo a bolela bjalo, fela nyakišišo ye ga e amogele kgopolo ya gore ge go bolelwa ka taodišosengwalo ga go bolelwe ka yeo bana le baithuti ba e ngwalago ka sekolong. ‘Yeo e no ba taodišo, e sego ‘*essay*’ bjalo ka ge e tsebega e le mohuta wo o itšego wa dingwalo’. Nyakišišo e gatelela gore taodišosengwalo ke taodišosengwalo go sa kgathalege gore ke ya bana le baithuti goba batho ba bagolo. Seo se bolela gore Makopo o hlakahlakanya kgopolo ya taodišo le ya ‘*essay*’. Dikgopolo tše pedi tše di a swana: ke kgopolo e tee ye e hlalošwago ka polelo ya Sepedi, e lego taodišo le ya Seisimane, e lego ‘*essay*’ goba ka Sefora, e lego ‘*essai*’.

Le ge go le bjalo Makopo o tšweletša kgopolo ye bohlokwa ya balaodiši ba ditaodišosengwalo tša Sepedi yeo e laetšago gabotse gore ga ba kwešiše mohutangwalo wo. Mapheko ao a ditaodišosengwalo tša Sepedi a a tšweletšwago a lebane le:

- Go se lemoge phapano magareng ga taodišosengwalo le kanegelokopana.
- Ka taodišosengwalo mongwadi o lokolla mogopolo wa gagwe gore o itaole ka hlogo ye e itšego ya taba.
- Taodišosengwalo e hlaloša dinnete tša filosofi.

- Taodišosengwalo ga se ngangišano ke therišano goba poledišano magareng ga mongwadi le maikgopolelo a gagwe.
- Taodišosengwalo e ka ngwalwa ka tsela ya kanegelo le ge e ka no tswakwa ka theto goba koša.

Ge go ka badišišwa tshwaotshwao ya teori ya taodišosengwalo ya Makopo go tla lemogwa gore ge a ngwala ditaodišosengwalo tše tša gagwe mo go *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), o be a šetše a badile ka ga mešomo ya ditaodišosengwalo tša Michael de Montaigne, Francis Bacon, Joseph Addison, Richard Steele, T.S. Eliot le ba bangwe. Ka go realo, nyakišišo e amogela gore Makopo o bile le khuetšo ye e rilego ya bongwadi bja ditaodišosengwalo, gagolo tša Magerike, Baroma, Mafora, Maisimane le Maamerika go ya ka fao a hlalošago ka gona.

Bjale go yo tsonywa therešo ya seo se bolelwago ke Makopo go ya le ka fao a ngwadilego ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona. Le ge go le bjalo, mo go yo akaretšwa ditaodišosengwalo tše a di ngwadilego go ya ka mehutana ya tšona.

Go ka akaretšwa ka go re Makopo o laodiša ka ga bophelo bja sebjale ge a ngwala ditaodišosengwalo tše tša gagwe. Taba yeo o e tšweletša ditaodišosengwalo tša gagwe ka moka. Gape go ka thwe godimo ga moo Makopo o na le thuto ye a ratago go e ruta mmadi ka

ditaodišosengwalo tše tša gagwe. Mo taodišongsengwalo ya ‘Mphufutšo wa phatla’, Makopo o gatelela bohlokwa bja mošomo bophelong bja motho. Taodišosengwalo ya ‘Go itshepa’ o lebanya molaetša le taba ya gore go itirela go bohlokwa kudu bophelong. Ka taodišosengwalo ya ‘Matrase’ o hlaloša gore lehu le gona gomme ga se la swanela go hlola kgakanego le ditshele tša mehutahuta. Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Lenyalo’ go lemogwa gore thuto ya gona e lebane le gore lenyalo ke bophelo empa ka gare ga bophelo bja lenyalo go na le mathata. Taodišosengwalo ya ‘Baledi’ yona e ruta mmadi gore mo bophelong bja sebjale mošomo wa baledi o bohlokwa le ge o tliša mathata a a rilego.

Ka lehlakoreng le lengwe taodišosengwalo ya ‘Pene le thae’ e nepiša bohlokwa bja thuto bophelong. Mo taodišongsengwalo ya ‘Tokologo le boikarabelo’ gona Makopo o ruta mmadi gore bophelo bja sebjale bo ithekgile ka tokologo ya maikarabelo setšhabeng. Ge go hlokomelwa taodišosengwalo ya ‘Nako ya Seafrika’ go lemogwa gore Makopo o ruta mmadi ka bohlokwa bja go hlompha nako bophelong matšatšing a lehono. Thuto ya taodišosengwalo ya ‘Ke mang?’ e nepiša mathata a go fana mešomo ka setswalle mehleng ya lehono. Ge go badišišwa taodišosengwalo ya ‘Ga go mohlopi o sa nego’ go lemogwa gore mongwadi o tšweletša thuto ya gore bophelo bja sehono bo tswalane le mathata.

Ge a ruma melaetša ya ditaodišosengwalo tše tša gagwe, Makopo o tšweletša molaetša wo mogolo ge a ngwala taodišosengwalo ya ‘Modiro o tšhaba diatla’ wa gore tšhomišano e bohlokwa bophelong bja sebjalebja. Ka molaetša wo o rokaganya ditaodišosengwalo tša gagwe tše lesome ka tlhale ye thata ya thuto go mmadi.

Go ka no akaretšwa ka gore le ge Makopo a bontšha gore o na le khuetšo ya ditaodišosengwalo tša balaodiši ba bogologolo bjalo ka Magerike, Baroma, Mafora, Maisimane le Maamerika, fela khuetšo yeo ya gagwe e thaletšwe mellwane ka gobane go bontšha a hueditšwe fela ke dingwalo tša ditaodišosengwalo tša Cowley, Temple le Lamb ka gobane o latela meragelo ya bona ge a ngwala mohutangwalo wo.

Se sengwe seo nyakišišo e se lemogago ge go balwa ditaodišosengwalo tša go ngwalwa ke Makopo mo go *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995), ke gore mo gontši ditaodišosengwalo tše di kwana le ditaodišosengwalo tša Mabitje tša go laodišwa mo pukung ya ditaodišosengwalo ya *Sehlabeng* (1976) ka wona mokgwa wo wa go tswaka go laodiša ka košana le ge mo le mola go tšama go rotoga phapano ye e rilago. Kwano ye e tšwelelago ditaodišosengwalo tša Makopo le tša Mabitje e lebane le mehutana ya ditaodišo. Makopo o dirišitše mekgwa ye mebedi ya go laodiša ditaodišosengwalo ka go hlaloša bjalo ka ‘Mphufutšo wa phatla’, ‘Matrase’, ‘Baledi’,

‘Tokologo le boikarabelo’, ‘Nako ya Seafrika’ le ‘Modiro o tšhaba diatla, e lego ditaodišotlhaloši gomme a tšwela pele a ngwala ka mokgwa wa go laodiša a opela bjalo ka ‘Go itshepa’, ‘Lenyalo’, le ‘Pene le thae’. Ye ke ye nngwe ya diponagalo tša ditaodišosengwalo tša Makopo ye e tšeelanago mello le ditaodišosengwalo tša Mabitje.

6.12 DITAODIŠOSENWALO TŠA PHALA

Mphatlalatšane (1995) e rulagantšwe ke Phala, gomme ya gatišwa le bagatiši ba Kagiso ka 1995. Go ya ka ketapele sengwalo se se rulagantšwe ka dikarolo tše pedi. Karolo ya mathomo e lebane le ditaodišosengwalo mola ya bobedi e nepiša dikanegelokopana. Nepokgolo ya karoganyo ye e dirilwe ka maikemišetšo a gore babadi, gagolo barutwana dikolong tše di phagamego, ba lemoge phapano magareng ga taodišosengwalo le kanegelokopana.

Ka ge nyakišišo ye e lebane le go fatišiša ditaodišosengwalo, ga go yo šalwa morago karolo ya bobedi ya pukwana ye, e lego ya kanegelokopana. Ka go realo go yo hlokomelwa teori yeo e ngwadilwego mo pukwaneng ye, yeo e lebanego le taodišosengwalo.

Malebana le taodišosengwalo Phala o hlaloša gore:

Taodišo ke sengwalwa seo mo go sona mongwadi a tlišago dikgopolo tša gagwe ka ga taba ye e itšego. Mongwadi a ka dira bjalo ka go fa tshekatsheko, tshedimošo, phapantšho ya dikgopolo goba ngangišano ka ga taba yeo. Se se tla lemogwago ke gore taodišo ga e na le moanegwathwadi bjalo ka mehuta ye mengwe ya dingwalo, ebile ka baka la bokopana bja yona, mongwadi ga a kgone go fa tlhalošo ye e tletšego ya sererwa sa gagwe. Godimo ga fao go tla lemogwa le gore taodišo ga e na popego ye e itšego (letl. 1).

Taba ye e gatelela gore ka taodišosengwalo mongwadi o tšweletša dikgopolo tša gagwe ka bolokologi. Sa bobedi ke gore taodišosengwalo ga e na le moanegwathwadi le gore mongwadi wa yona ga a hlaloše sererwa sa gagwe ka botlalo. Sa mafelelo seo Phala a se tšweletšago ke gore taodišosengwalo ga e na sebopego se se rilego. Godimo ga moo teori ya pukwana ye e feleletša ka go tšweletša dintlha tše nne tše bohlokwa malebana le thulaganyo ya taodišosengwalo, e lego matseno, mmele, polelo le mafelelo.

Bjale go yo lebelelwa ditaodišosengwalo tša *Mphatlalatšane* (1995) ka boripana. Pukwana ye e na le ditaodišosengwalo tše tshela, e lego ‘Bafsa ba tšhuma baloi’, ‘Mathata dikolong’, le ‘Tšarakano ya setšhaba’ tša go ngwalwa ke Mabitje S.J.I gammogo le ‘Baloi le boloi’, ‘Motho ke sera’ le ‘Poloko ditoropong’ tša go ngwalwa ke Phala N.I. Ka go realo go ka thwe ditaodišosengwalo tša *Mphatlalatšane* (1995) di bolela ka direrwa tša go fapafapana le ge go ka thwe ditaodišosengwalo tša mathomo tša Mabitje le Phala, e lego ‘Bafsa ba tšhuma baloi’ le ‘Baloi le boloi’ di nyakile go tšeelana mello. Fela ge ditaodišosengwalo tše ka moka di ka lebeledišišwa gabotse go tla lemogwa gore di bolela ka ditaba tša sebjalebja.

Gape nyakišišo e lemogile gore ge go ka tsinkelwa ditaodišosengwalo tše tša *Mphatlalatšane* (1995) go tla lemogwa gore di arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši, go ya le ka moo di ngwadilwego ka gona. Ke go re ditaodišosengwalo tše tharo tša mathomo tša Mabitje ke ditaodišokanegelo, mola tše tharo tša mafelelo tša Phala e le ditaodišotlhaloši.

Le ge Mabitje le Phala ba ngwadile ditaodišosengwalo tša bona ka direrwa tše di fapanego, fela melaetša ya bona yona e a kwana. Bjale go lekodišišwa kwano yeo. Ge go badišišwa taodišosengwalo ya mathomo ya Mabitje le ya mathomo ya Phala go lemogwa gore

melaetša ya tšona e a kwana ka gobane e gatelela gore boloi bo gona. Ditaodišosengwalo tša bona ka bobedi tše di latelago tše, e lego ‘Mathata dikolong’ le ‘Motho ke sera’ le tšona go na le mo di kopanago gona ka melaetša ka gobane molaetša wa bona ke o tee wa gore motho o tagwa ke maemo. Ditaodišosengwalo tše pedi tša mafelelo, e lego ‘Tšharakano ya setšhaba’ (Mabitje) le ‘Poloko ditoropong’ (Phala) le tšona di tšweletša thuto e tee ya go swana, e lego bophelo bja lehono le tšharakano ke monwana le lenala.

Bjale go ya go lebelelwa ditaodišosengwalo tše di ngwadilwego ke Chupyane ka 1996.

6.13 DITAODIŠOSENWALO TŠA CHUPYANE

Chupyane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago tša go bitšwa *Ditlhapetsane* (1996) gomme tša gatišwa ke bagatiši ba Thandi Press ka 1996. Ditaodišosengwalo tše di šupago tše di laodiša ka ga sererwa se tee, e lego setšo, le gore, godimo ga fao ditaba tše tša setšo di nepiša merero ya basadi ba bogologolo fela. Taba yeo e bolela gore thaetlele ya ditaodišosengwalo tše tša Chupyane e lebane le sererwa sa ditaodišosengwalo tše, e lego ditlhapetsane, seo se bolela gore, go ya ka Chupyane ke go re ‘*traditional women’s ornaments*’.

Ge ditaodišosengwalo tše di balwa ka hloko go lemogwa gore tše dingwe tša tšona di wela ka fase ga mohutana wa taodišokanegelo ka

gobane (a) mongwadi o anega ditiragalo tše di rilego go ya ka tatelano ya tšona, (b) o thoma ka tiragalo ye nnyane gomme a feleletša ka tiragalo ye kgolo le (c) o diriša balaodiši (molaodiši) bao ba lebanego le ditiragalo tšeo. Godimo ga fao Chupyane o diriša le thekniki ya bolaodiši go tloga mathomong a taodišosengwalo ya pele go fihla mafelelong a yona go akaretšwa le taodišosengwalo ya mafelelo.

Ge go tsinkelwa mongwalelo wa gagwe go lemogwa gore o diriša mafoko a makopana le a mateletšana bjalo ka matseno a ditaodišosengwalo tša mathomo mo ditaodišosengwalo tša ‘Bobotlana’, ‘Selaiwakgale’, ‘Mala a basadi’, le ‘Diagametse’. Morumo wa ditaodišosengwalo tša gagwe o gata ka mošito o tee le matseno a tšona. Bjale go tlo lebelelwa ka kakaretšo dintlha tše di tšweleditšwego ke nyakišišo mo karolong ye.

6.14 KAKARETŠO

Nyakišišo e utolotše gore Matlala o bohlokwa mo ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gobane ke thagaletswalo mo mohutangwalong wo. Ditaodišosengwalo tše tša gagwe ke leswika la motheo wa ditaodišosengwalo tša Sepedi la go thewa ka 1943. Go realo go ra gore o beile bongwadi bja ditaodišosengwalo tša polelo ye malekelekeng. Le ge a ngwadile ditaodišosengwalo tše nne fela,

nyakišišo e lemogile gore ditaodišosengwalo tše nne tše di emela mehutana ye mene ya ditaodišosengwalo.

Masemola o latetše Matlala bongwading bja ditaodišosengwalo tše tša Sepedi ka morago ga mengwaga ye masomepedinne gomme a ngwala ditaodišosengwalo tše masomepedinne pukwaneng ya go bitšwa *Ditaodišo* ka ngwaga wa 1967. Ditaodišosengwalo tše tša Masemola ga di nepiše mohuta wo o rilego.

Ngwageng wo o latelago woo Mahapa o tšweleditše kgoboketšo ya go bitšwa *Di sa re šaletše monaganong* ka ngwaga wa 1968. Kgoboketšo ye e theilwe ka ditaodišosengwalo tša ditaba tša bogologolo le tša sebjalebjae ka mehutana ye mebedi, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo. Ka ngwaga wa 1969 Mojapelo a latela Mahapa ka go tšweletša ditaodišosengwalo pukwaneng ya go bitšwa *Dithuto lapeng le sekolong* (1969) a nepišitše ditaodišotlhaloši fela le ge a hlotše tlhakatlakano mešomong yeo ya gagwe.

Ka morago ga mengwaga ye e šupago, Mabitje o ngwadile ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Sehlabeng* (1976) tše di swanago le tša Mahapa go ya ka mehutana ya tšona. Go fetile lebaka la mengwaga ye lesometee ya ba gona Tlooke a tšweletšago dipukwana tša gagwe tše pedi tša mathomo, *Lekomane la bjoko* le *Moremogolo*

ka ngwaga wa 1987, ka morago ga ge Mabitje a ngwadile ditadišosengwalo tša gagwe. Ka morago ga mengwaga ye mebedi Tlooke a ngwala gape kgoboketšo ya ditaodišosengwalo ya go bitšwa *Bohwabogolo* ka ngwaga wa 1990. Mo ngwageng wo o latelago woo Mangokoane a ngwala kgoboketšo ya go bitšwa *Di mading a bona* ka ngwaga wa 1991. Go iša pele Tlooke o boile gape mengwageng ye mebedi ya go latelana a ngwala dipukwana tše pedi, *Mankutukutu o tima mollo* (1992) le *Lewa la rabadia* (1993) ka go hlatlamana.

Eile ngwageng wo o latelago wa 1993 Selwalekgwadi a ngwala kgoboketšo ya go bitšwa *Moletesekuba* (1994). Ka 1995 Makopo le Phala ba tšweletša dipuku tša bona mongwe le mongwe, e lego *Setšwagodimo se a ikgethela* le *Mphatlalatšane*. Chupyane o lomile Makopo le Phala dietse ka go ngwala *Ditlhapetsane* ka ngwaga wa 1996.

Go ruma ditaba tše, nyakišišo e lemogile gore go tšere lebaka le letelele (mengwaga ye masomepedinne) la tlala le mohlako wa ditaodišosengwalo tša Sepedi morago ga ge Matlala a seno ngwala ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943). Ka morago ga fao go bontšhitše kgahlego ka gobane bangwadi ba bararo ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego Masemola, Mahapa le Mojapelo ba ngwadile dipuku tše tharo tša ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go latelana.

Morago ga fao go bile le lesehla la bongwadi bja ditaodišosengwalo lebaka la mengwaga ye e šupago go fihla ge Mabitje a neša kgogolamooka ya ditaodišosengwalo tša go bitšwa *Sehlabeng* ka ngwaga wa 1976. Go tloga moo go bile le tlala ya mohlopi bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi lebaka la mengwaga ye lesometee go fihlela ge Tlooke a rotoga ka mesarasarane ya mehuhwane ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego *Lekomane la bjoko, Moremogolo le Bohwabogolo* ka ngwaga wa 1987 (tše pedi tša mathomo) le wa 1990. Mangokoane o latetše Tlooke ka lefokameetse la ditaodišosengwalo tša Sepedi, *Di mading a bona* ngwageng wo o latelago wa 1991. Tlooke o boile gape ka mphofolela wa ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego *Mankutukutu o tima mollo le Lewa la rabadia* ka ngwaga wa 1992 le wa 1993.

Erile ka ngwaga wa 1994 Selwalekgwadi a tšwelela ka pula ya matlakadibe le sefako ya ditaodišosengwalo tša Sepedi ya go bitšwa *Moletesekuba*. Ngwageng wa 1995 Makopo le Phala ba lokolla ditsheola ka *Setšwagodimo se a ikgethela* le *Mphatlalatšane*. Eile ka 1996 Chupyane a tšwelela ka leru la mmamohlake la go tomola mehlare le go rutlolla mengwako la go feleletša ka modupi wa motšhaotšhele wa ditaodišo tša Sepedi tša go bitšwa *Ditlhapetsane*.

Bjale go ya go tšwetšwa pele ka go lekola kgolo le tšwetšopele bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi ka go nepiša tlhopho go ya ka bokgoni bja bongwadi bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

7 KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 TLHOPHO YA DITAODIŠOSENWALO TŠA SEPEDI

7.2 MATSENO

Go ya ka fao go šetšego go hlalošitšwe ka gona mo kgaolong ya bohloano, bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba hlophile ditaodišosengwalo tšeo tša bona go ya ka mehutana ye e fapafapanego bjalo ka taodišopaka, taodišomaikutlo, taodišokgopodišišo, bjalobjalo, le ge ba se ba gatelela tlhopho ya mohuta woo. Nyakišišo e ya go tšwetša pele tlhopho ya mohuta woo mo ditaodišosengwalo tša Sepedi

Matlala o rile go ngwala ditaodišosengwalo tša Sepedi a di bea mankalakaleng. Ka tsela yeo mmadi o be a letile gore balatedi ba gagwe ba go ngwala ditaodišosengwalo tša Sepedi ba tšwetše pele bokgoni bjoo bja gagwe. Taba ye e bolela gore mmadi o be a letetše gore balatedi bao ba bontšhe kwešišo ye e tseneletšego mabapi le go ngwalwa ga ditaodišosengwalo, go akaretšwa gape le thulaganyo ya mehutana ya ditaodišo tšeo ba ngwalago ka tšona. Ge ditaodišosengwalo tše tša Sepedi, ka kakaretšo di ka hlopšha go ya ka fao kgaolo ya boselela ya nyakišišo ye e bolelago ka gona go ya ka tatelano ya mengwaga, gona go tla ba bothata go fihlelela katlego ya kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, ka gobane

tatelano ye bjalo ya mengwaga ya kgatišo ya kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi, ga e rarolle mathata a a lebanego le nyakišišo ye.

Ka tsela yeo, maikemišetšo a nyakišišo ye, ke go tsoma tharollo ye e kgodišago ya kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka go realo nyakišišo ye e ya go hlopha ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka magoro (ditlhopho) a mararo, e lego (a) ditaodišosengwalo tša pulamadibogo, (b) ditaodišosengwalo tša maitekelo le (c) ditaodišosengwalo tša bokgoni. Ka lebaka la magomo a boahlamo bja nyakišišo ye, magoro a mararo ao a ya go akaretšwa go feta go hlalošwa ka botlalo.

7.3 DITAODIŠOSENWALO TŠA PULAMADIBOGO

Ditaodišosengwalo tša pulamadibogo di lebane le ditaodišosengwalo tša go ngwalwa ke Matlala. Ka go realo go ka thwe Matlala ke pulamadibogo wa ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gobane o ngwadile ditaodišosengwalo tša thagaletswalo mo kgoboketšong ya go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* ka ngwaga wa 1943. Godimo ga fao, ge go lekodišišwa ditaodišosengwalo tše tša go ngwalwa ke Matlala di nyalelane le bokgoni. Nyakišišo e gatelela gore Matlala ke mongwadi wa ditaodišosengwalo wa go atlega mo polelong ya Sepedi. Bjale go yo tsongwa therešo ya taba yeo.

Mongwadi yo wa ditaodišo o ithutile tša bongwadi bja ditaodišo tša gagwe go tšwa go bangwadi ba ditaodišo tša Seisimane. Thuto goba khuetšo yeo e tšwelela gabotse mo ditaodišong tše nne tšeo a di ngwadilego mo go laetšago gore o latetše dikati tša bona.

Godimo ga moo Matlala ga se a ithuta meragelo ya bangwadi bao ba ditaodišosengwalo tša Seisimane fela, ka gobane ge go badišišwa mo go Nômô, go lemogwa gape gore o na le khuetšo ya mongwadi wa go tuma wa ditaodišosengwalo tša Sefora, e lego Michael de Montaigne; ka lebaka la gore ka molomo wa gagwe o re maitekelo a gagwe a lebane le lentšu ‘la Sekxoa la maitekelo’ (Matlala, 1943:3). Yeo ke yona taba ye kgolo ye e bego e gatelelwa ke Michael de Montaigne. O iša pele go bolela gore lereo la maitekelo le hlaloša taodišosengwalo, gomme le bile le thomile go dirišwa ke Michael de Montaigne mengwageng ye mentši ya go feta.

7.3.1 Bokgoni bja Matlala

Mo karolong ya matseno mongwadi, Matlala, o thoma ka go itumiša ka tsela ya go itheta bjalo ka monngwadi wa ditaodišosengwalo tša *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943). O re:

Sepakapaka marung tauma ka xodimo

A tšohle –*Soars above all!*

Mongwadi Ke

E.K.K Matlala,

Nthšu se hlaba dithamaxa, Nong la
Thaba

Ya Moxoši!

Puku yé makxethe hlare sa madi le
môya,

E fela e xo nathiša byaloka bôya!

Mongwadi.

Go iša pele, Matlala o hlaloša ka fao Mopedi a swanetšego go thoma go itirela ka gona malebana le thuto. Ke go re, setšhaba sa Bathobaso se swanetše go ikemela ka maoto mererong ya thuto, ka ge peleng se be se hlahlwa ke Makgowa. O tsopola mantšu a *Sentor the Rt. Hon. F.S. Malan, L.L.D* ge a re:

The European can up to a certain stage give guidance, but if the Bantu people are going to rise to their possibilities in this country as they go along and get more developed, it must be by the

*individual efforts of the leaders of the
Bantu people themselves.*

O tiiša taba ya gore baetapele ba setšhaba sa Bathobaso ba ikemaemele mererong ya bona ka go tsopola ye nngwe ya dikošana tša kgale tša Maisimane ka go re:

A jollie goode booke whereon to looke.

Is better to me than golde.

Old English Song.

O akaretša polelo ya gagwe ka go tsopola mantšu a Richard de Bury gona mo go *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943:2) ge a bolela gore motho yo bohlale o swanetše go rata go bala dipuku ka go re:

*Whoever therefore acknowledges
himself to be a zealous follower of
truth, of happiness, of wisdom, of
science, or even of the faith, must of
necessity make himself a lover of
books.*

Matlala o ruma matseno a gagwe ka go bolela gore yena ke mongwadi wa puku ya go bitšwa *Thšukudu* (1958).

- **Nômô**

Nômô ye Matlala a bolelago ka yona fa, nyakišišo e dumela gore e lebane le ketapele. Mo go ketapele Matlala o leka go tšweletša kgakanego ya lereo la taodišo. Ke go re, Matlala ga a tsebe gore taodišo ye ka Seisimane e bitšwago ‘*essay*’ goba ‘*essai*’ ka Sefora, e bitšwe mengwalo goba taodišo. Kgakanego ya Matlala e bonala gabotse ge a ntšha sa mafahleng a gagwe mabapi le taodišosengwalo ka go re:

Ba a mpeang molato wa bolelekêla-
hloxong ke na le yôna thsêpô ya xore
ba re na mateng ana a ka bitšwa
‘Mengwalô’ byang a sa bitšwe
‘ditaodišo’; - A ke re a be a thswanetše
xo bitšwa ditaodišo?

Polelo ya Matlala e gatelela gore basekaseki le/goba bangwadi ba sola ge Matlala a bitša ‘*essay*’/ ‘*essai*’ mongwalo. Ge a šireletša tlhalošo yeo ya gagwe o re:

Mongwalô ke ya dumêla xore ba sehlophana ba tla dumêllana le nna xore pele e bolêla môkxwa wó motho a ngwalang ka ôna, la bobedi e bolêla boitekêlo (*'an essay'*). Dingwalô, xo sa nyake xo belaetša ba ba ngatana ba tla dumêla xore ké taba tša puku tše di ngwadilweng mme di se di xatišwe; - ké xore *'manuscripts'*. Empa xe re tliło tsêna xo lentswe la 'Mengwalo' bangwe ba tla thšoxa ba xwatallana le nna ba sa dumele xore lentswe lena le ka lekanywa le la Sekxoa la maitekêlo (*'essays'*).

Matlala o tšweletša mathata a mongwalo a paka ya gagwe, gagologolo ge go lebeletwše mohlala wa mongwalo. Ke ka fao a lekago go fapanya mongwalo le taodišosengwalo ka gona. O re:

... ke hweditše xo thswanela xore lentswe le 'Mengwalô' le bitšwe *'Essays'*. Ba ba ka reng *'essay'* e bitšwe 'taodišo', ke xanana nabô ke re na *'history'* yôna ba e bitše eng?

Xo ferekanya mexopolo ya babaswa le yôna ké tsela yé re thswanetseng re e thšabe kudu. Xore taba ya rena e tle e êmê nneteng taodišo xa e êmêlê ‘*history*’, ‘mongwalô’ o êmêlê ‘*essays*’.

Ka tsela ye, go ka gatelelwa gore go ya ka Matlala, mantšu a mabedi ao, mengwalo le taodišo a a fapana, ka gobane mengwalo ke ditaodišo mola taodišo yona e le histori. Le ge go le bjalo nyakišišo ye e amogela gore ‘*essay*’/ ‘*essai*’ ke taodišo ga se mongwalo go ya ka fao lereo le le amogetšwego ka gona bjalo ka mopeleto wa semolao.

Go tšwela pele, Matlala o leboga batho ba mmalwa bao ba mo šušumeditšego go ngwala kgoboketšo ya ditaodišo ya go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), bjalo ka Mohlomphegi W.B. Ramothse Ngakane le mohumagadi wa gagwe Nosisi Ngakane, Ngaka J.S. Moroka, Profesa D.D.T Jabavu, Mohumagadi M.J.S. Moroka le ba bangwe.

Dikarolo tše nne tše di latelago tše pedi tše tša mathomo, tšona di lebane le ditaodišosengwalo. Taba ye e bolela gore Matlala o ngwadile ditaodišosengwalo tše nne mo kgoboketšong ya

ditaodišosengwalo tša ‘*Mengwalô (Essays) Puku II (1943)*’. Bjale go ya go hlokomelwa ka fao a ngwadilego ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe ka gona. Ge go ka hlokomelwa thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša gagwe go tla lemogwa gore o na le khuetšo ya ditaodišosengwalo tša Seisimane. Ga go makatše ka gobane, o bonala a badile ditaodišosengwalo tša bangwadi ba go swana le boRichard Steele le ba bangwe. Taba ye e bonala gabotse ge a leboga Mohumagadi M.J.S. Moroka ka gore magareng ga tše dingwe, o re:

...boxwabô byó bo loxilweng ka bohlale le matsétséléko a xo kxona xo betla puô, byó bó tletšeng malebiša a kakanyô ya sé le sé le kxopolo, moo o beng ó xopole mantswe a *Richard Steele* xe a re ka Mohumaxadi (Lady) *Elizabeth Hastings*, ‘xo mo tseba é bé é lé thuto é batsi’. (*‘to know her was a liberal education’*).

Go kgonthiša bokgoni bja Matlala bja ditaodišosengwalo tša Sepedi, go yo latelwa lenaneo la tshekatsheko ya ditaodišosengwalo ka kakaretšo, e lego;

- Thaetlele ya taodišosengwalo.

- Matseno a taodišosengwalo.
- Mmele wa taodišosengwalo.
- Morumo wa taodišosengwalo.
- Mohutana wa taodišosengwalo.

7.3.1.1 Thaetlele ya taodišosengwalo

Thaetlele ya taodišosengwalo ka ge e le hlogo ya ditaba tšeo go ngwalwago ka tšona le tšona ditaba tšeo ka botšona, ke yona e alago ditaba pepeneneng gore di kwešišege ka gobane e amana le sererwa, diteng le thulaganyo. Ke go re thaetlele e ka lebana le molaetša goba ya nepiša sererwa. Go tšwela pele go ka thwe thaetlele e utolla seo se ngwadilwego taodišosengwalo. Go bohlokwa gore mantšu goba lentšu leo le bopago thaetlele le kgethwe ka šedi ye kgolo. Taba yeo e bolela gore ge hlogo ya taodišosengwalo e ka se kwagale gabotse go ka hlolwa kgakanego go ngwala ka ga yona. Bjale go ya go lekolwa ka fao Matlala a rulagantšego dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša gagwe ka gona.

Matlala o rulaganya thaetlele ya taodišosengwalo ya mathomo ka lentšu le tee fela, e lego 'Lexae'. Thaetlele ye ya 'Lexae' e nyalana le ditiragalo tša diteng tša taodišosengwalo ye. Ka go realo go ka thwe e ala ditaba tša taodišosengwalo ye pepeneneng gore mmadi a kgone go di logaganya le sererwa ka tsela ye e kwešišegago. Ka mantšu a

mangwe go ka thwe ka thaetlele ya 'Lexae' Matlala o utolla ditaba tše di rerwago mo taodišongsengwalo ye, e lego bohlokwa bja legae la Mothomoso wa bogologolo. Ka go realo go ka thwe thaetlele ya gagwe e lebane thwi le taodišosengwalo ya 'Lexae'.

Ge go balwa taodišosengwalo ya 'Fsika-thsipi la Ramosweu', go lemogwa gore Matlala o tswalanya thaetlele ya taodišosengwalo ye le molaetša wa yona. Ka fao Matlala o fapana le ka fao Madiba a dirišitšego thaetlele ya sereto se sa 'Fsika-thsipi la Ramosweu' ka gona ka gobane thaetlele ya sereto se e lebane le sererwa ka gore Madiba o rera ka ga bohlokwa le maatla a tšhelete.

Ka lehlahoreng le lengwe ka thaetlele ye, Matlala o tšweletša molaetša wo o rego: Bathobaso ba amogilwe ke Makgowa legae (naga ya) la bona ka lebaka la tšhelete. Ke go re Bathobaso ba ikhweditše ba šomela tšhelete ka lebaka la gore ba amogilwe dinaga (mafase a) tša bona. Makgowa a hweditše Basotho ba iphediša ka maamušo a dinaga tša bona gomme ba ba amoga dinaga tše go gore ba gapeletšege go šomela tšhelete yeo e ba beilego ka tlase ga kgatelelo ye kgolo le bodiidi. Ka go realo thaetlele ya 'Fsika-thsipi la Ramosweu' e emela kgatelelo godimo ga Bathobaso, go fapana le bohlokwa le mathata a tšhelete (Madiba).

Borateori ba ditaodišosengwalo ge ba nepiša bohlokwa bja thaetlele mo ditaodišongsengwalo ba gatelela gore, mantšu a a bopago thaetlele a swanetše go kgethwa ka šedi ye kgolo. Taba yeo e bohlokwa ka gobane hlogo ya taodišosengwalo e swanetše go kwagala gabotse gore e se hlakahlakantšhe mmadi wa yona. Ge a ngwala dithaetlele tše pedi tša mafelelo tša ditaodišosengwalo tša gagwe, e lego ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’ le ‘Sakeng la bophelo’, Matlala o tšweletša kgopolo yeo (ya thaetlele) ka bokgoni bjo bo makatšago.

Ge go ka lebeletwa thaetlele ye ya ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’, go lemogwa gore thaetlele ye e hlaloša tshepedišo ya ditaba ka botlalo ge lesogana le nyala kgarebe. Ka lehlakoreng le lengwe go bjalo le ge go balwa thaetlele ya ‘Sakeng la bophelo’. Matlala, ka thaetlele ye, o tšweletša bophelo bja motho mo lefaseng (legaeng) la bogologolo. O ka re ka taodišosengwalo ye ya mafelelo ya ‘Sakeng la bophelo’ o tlemaganya mathomo le mafelelo a ditaodišosengwalo tša gagwe. Taodišo ye ya ‘Sakeng la bophelo’ e bitša taodišosengwalo ya ‘Lexae’ (matseno a nyalanywa le morumo wa ditaodišosengwalo tša gagwe).

Thulaganyo ye bjalo ya kgetho ya tirišo ya mantšu a a lebanego le dithaetlele ke thekniki (bjalo ka ge go šetšego go hlalošitšwe ka godimo. Groenewald, 1993:17, o re thekniki ke mokgwa wo

mongwadi a o dirišago ge a laodiša ditaba) ye Matlala a e dirišago go tšweletša katlego le bokgoni ditaodišosengwalo tša gagwe. Ke ka fao e lego gore ge mmadi a bala dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Matlala a bonago kwešišo le katlego thulaganyong ya mohutangwalo wo.

7.3.1.2 Matseno a taodišosengwalo

Matseno ke elemente ye bohlokwa ya go thoma go laodiša ditaba. Mo matsenong mongwadi o tšweletša ditiragalo tše a yago go ngwala ka tšona. Ditiragalo goba ditaba tše di tšweletšwago di hlalošwa ka mokgwa wa thulano goba wa tlhohlo. Go ka no thwe karolwana ye ya mathomo ya taodišosengwalo ke kalotaba. Matseno a swanetše go tšweletša tlhohlo goba thulano ya dikgopolo ka tatelano le kgokagano ya go tanya kgahlego ya mmadi gore a balele pele le pele taodišosengwalo yeo. Ka go realo go ka thwe matseno ke sekgonyo sa go bula mojako wa taodišosengwalo gomme a lebane le maatlakgogedi. Go hlola maatlakgogedi ao, mongwadi o swanetše go kgetha mantšu a bolepa a go kgona go tanya mmadi wa taodišosengwalo ye. Taba ye e bolela gore mo matsenong go hlalošwa seo se tlogo bolelwa.

Bjale ka ge go gatelelwa gore matseno ke karolwana ye bohlokwa ya taodišosengwalo ya go thoma go laodiša ditaba, go ka lekolwa ka fao

Matlala a dirišitšego matseno ditaodišongsengwalo tša gagwe. Ge a tšweletša matsenyagae a ditaba tša taodišosengwalo ya 'Lexae', Matlala o fo re:

Xare xa makhura ohle a Monngadi a a nonthšang nama le kxopolo ya motho, a a nômêlêlang kobong ya môya, a a e fang boswana goba bohwinana bja nnete (ôna mmala ó e tšwang naô badimong babô yôna), ana ke eng se ka fetang lexae? Xa se xo (letl.8).

Le ge Matlala o ka re o fokotša maatla a phišegelo ye e lebanego le go goketša mmadi mo matsenong ka go tšweletša karabo ya potšišoritoriki ye e bego e swanetše go arabja ke mmadi, fela ga go bjalo ka gobane yona karabo yeo e tšweletša thulaganyo ya ditiragalo tše mo matsenong ka tsela ya go gatelela karabo ye e tsebegago. Ka go realo o tšweletša ditiragalo tše a yago go ngwala ka tšona. Tšona ditiragalo tše o di ngwala ka mokgwa wa go hlohla mmadi ka gore o tliša thulano. Thulano yeo e lebane le dilo tše botse le tše mpe tše di ka lebatšago motho legae la gabo. Go rarolla thulano ye, Matlala o gatelela gore le ge Mosotho a ka gokwa ke menate ya lefase ka lebaka la go ba kgole le gae, a ka se kgone go lebala mo a tswaletšwego le tikologo ye a goletšego go yona.

Le ge maikemišetšo a nyakišišo ye e se go fa mehlala go tšwa ditaodišongsengwalo ka moka tša Matlala, fela go yo topša mohlala wo mongwe go kgonthiša bokgoni bja Matlala mo karolong ye ya matseno. Mo go ‘Fsika-thsipi la Ramosweu’ Matlala o tsena taodišosengwalo ye ka go re:

‘Reto sena se ngwadilwe ké Morêna
M.J. Madiba, B.A., ó mongwe wa
Bahlahlobi ba melotwana ya
Polokwane. Mona mongwadi ó a lla ó
letšwa ké batho ba kxerexetše mokxoši
wa “fsika-thsipi la Ramosou” mme
“thak’a ‘thsoxana, ‘thak’a “nnyana le”
bôna “Bo-rra-bana ba ó kxerexetše, Le
mathari bana a lahlile” (letl.23).

Mo Matlala o hlohla dikgopolo tša mmadi ka tatelano le ka kgokagano ya go tanya šedi le kgahlego ya mmadi gore a rate go balela taodišosengwalo ye pele le pele. Se se bolela gore matseno a mohuta wo a na le maatlakgogedi. Mmadi o rata go bala ka ga go se kgotsofale ga Matlala mabapi le Bathobaso ge ba tlogela magae ka lebaka la go nyaka tšhelete. Ke go re o ka re Matlala o re ke ka lebaka la eng Bathobaso ba swanetše go kgahlwa ke tšhelete go feta magae a

bona. Godimo ga moo Matlala o hlaola mantšu a bolepa bjalo ka ‘...batho ba kxerexetše’ le ‘...mathari bana a lahlile’ go tanya mmadi gore a bale taodišosengwalo ye ka phišegelo ye kgolo gore a kwe seo mongwadi a se bolelago ka sereto se.

7.3.1.3 Mmele wa taodišosengwalo

Mmele wa taodišosengwalo ke moo dikgopolo tšela di tšweleditšwego matsenong di phurullwago ka botlalo. Go bohlokwa mo karolong ye go latelanya ditaba ka tlhokomelo le bokgwari bjo bogolo. Mongwadi o swanetše go thoma ka taba ye e sego maatla kudu gomme morago a e latelanye le yeo e e hlatlamago ka maatla go fihla mafelelong mo a fetšago ka ya go di feta ka moka ka maatla. Ka go realo mongwadi o tla be a tšwetša pele, go godiša le go natefiša maatlakgogedi ale a thomilego ka ona mathomong a taodišosengwalo.

Mo karolwaneng ye le gona go tla no tsopolwa mohlala o tee fela go kgonthiša bokgoni bja Matlala malebana le mmele wa taodišosengwalo. Ge a rulaganya ditiragalo tša mmele wa taodišosengwalo ya ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’, Matlala o latelanya ditiragalo tšeo ka tsela ye:

- Go kgopelwa sego sa meetse morago ga kganyogo ya go nyala.
- Go rongwa motseta goba motswadi wa lesogana ka boyena.

- Dikgomo tša mathomo di a tšwa.
- Go a galalwa.
- Dikgomo di a oketšwa.
- Morago go ntšhwa dikgomo tše dingwe gape.
- Go ntšhwa gape kgomo ya mphaka.
- Bakgonyana ba a hlabišwa.
- Bakgonyana ba rwala dinama ba tlogela leumo.
- Ngwetši e gorošwa bogadi.

Matlala o latelanya ditiragalo tše tša lenyalo go bopa sehloa. Sehloa seo se lebane le go gorošwa ga ngwetši. Ke ka fao go ka thwego Matlala o kgonne go thoma ka taba ye e sego ye maatla kudu, e lego go loša kgarebe gomme a e latelanya le ditiragalo tše dingwe tša tshepedišo ya lenyalo tšeo di hlatlamanago go ya ka kgati go roka thumo ya ditiragalo tšeo ka tiragalo ye bohlokwa ya go aga motse (legae).

Le ge go ka balwa ditaodišosengwalo tše dingwe tša Matlala go swana le ‘Sakeng la bophelo’, go tla lemogwa katlego ya tatelano ya ditiragalo le dikgopolo go ya ka bohlokwa bja tšona. Ke ka fao go ka thwego thulaganyo ya ditaodišosengwalo tša Matlala e ithekgile godimo ga botebo bja tsebo ya gagwe ya go ngwala taodišosengwalo.

7.3.1.4 Morumo wa taodišosengwalo

Botelele bja morumo wa taodišosengwalo bo swanetše go lekana le botelele bja matseno a yona, gomme wona morumo woo o lebane le go akaretša ditaba tše di laodišitšwego mmeleng wa taodišosengwalo. Go akaretša ditaba tše ke go tšweletša fela dintlha tše bohlokwa tše go laodišitšwego ka ga tšona ka tsela ya thulaganyo ya maatlakgogedi.

Ge go boelwa gape mo taodišosengwalo ya ‘Lexae’ bjalo ka mohlala, go lemogwa ka fao Matlala a tswalanyago ditiragalo tša matseno le morumo ka gona ka tsela ya go lekalekanya ditiragalo tša mo morumong le tša matsenong. Ge a ruma taodišosengwalo ye o fo re:

Ao! Lexae, ‘huba sa mma, mohlodi Wa
lehlôkô, monwešetši a makxethê,
Mohlabolli a môya, ‘mopi a bothakxa,
‘Maborata* a badimo, ana nka go
bapiša le eng motse ditši a mafoko? Xa
se xô! (letl.22).

Bjale ge, ge go ka bapetšwa ditiragalo tša mafelelo le tša matseno a taodišosengwalo ye, go tla lemogwa tekanyo le tekatekanyo ya

bonabo bja thumo le matseno. Ye ke yona elemente ye bohlokwa ya morumo wo mokaone wa taodišosengwalo. Go akaretša ditiragalo tše tša taodišosengwalo ya ‘Lexae’ mo mafelelong, Matlala o šomiša thekniki ya sereto go wetša ditaba tša taodišosengwalo ya ‘Lexae’ ka tsela ya maatlakgogedi. Mo thulaganyong ya sereto se, Matlala o diriša elemente ye bohlokwa ya theto, e lego poledišo. Ke go re mo mafelelong mmoledi, e lego molaodiši (Matlala) o swere magang le mmoledišwa (legae). Ka go realo Matlala o ngwala ka ‘Lexae’ o bile o bolela le legae: ke legae bjalo ka selo le legae bjalo ka motho.

7.3.1.5 Mohutana wa taodišosengwalo

Go na le mehutana ya ditaodišosengwalo ye lesome go ya ka tlhopho ya ditaodišo tša Seisimane, e lego taodišopaka, taodišoboitaodišo, taodišotlhaloši, taodišokanegelo, taodišokgopodišišo, taodišotlhaloško-gopodišišo, taodišoboikgopodišišo, taodišotšhušumetšo, taodišomaikutlo le taodišodikgopolo. Tlhopho ye ya ditaodišosengwalo tša Seisimane ke motheo goba maemo ao ditaodišosengwalo tše dingwe di ka lekanywago ka ona. Ka go realo tlhopho ye e swere dinyakwa tše bohlokwa tša taodišosengwalo. Ke go re ge senyakwa sa taodišosengwalo ya mohutana wo mongwe wa taodišo se hlaelela mo bongwading bja taodišosengwalo gona taodišosengwalo yeo ga ya felela.

Tlhopho ye e laolwa ke dielemente tša go swana le go anega, go hlaloša, go sekaseka dikgopolo, go hlaloša dikgopologo, go gopodišiša, go šušumetša, go hlohla maikutlo, bjaloobjalo. Elemente ye nngwe le ye nngwe e laola mohutana wa taodišosengwalo go ya ka kgetho ya mongwadi. Taba ye e bolela gore pele mongwadi a ngwala taodišo o lebanwe ke kgetho ya elemente ye e rilego go ya le ka maikemišetšo a gagwe mabapi le mohutana wa taodišosengwalo ye a ratago go ngwala ka ga yona. Ge mongwadi a kgethile elemente ye e rilego o swanetše go e dula godimo gore mohutana wo a ngwalago ka wona o atlege.

Ge go hlokomelwa tlhopho ye ya Seisimane go lemogwa gore Matlala o ngwadile mehutana ye mene fela ya ditaodišosengwalo, ka gobane taodišosengwalo ye nngwe le ye nngwe go tšeo a di ngwadilego e emela mohutana wo o rilego, e lego taodišotlhaloši ('Lexae'), taodišotshekatsheko ('Fsika-thsipi la Ramosweu'), taodišokanegelo ('Tato ya Monnyana ke Lesoxana') le taodišomaikutlo ('Sakeng la bophelo').

Bjale go ya go lekolwa ge eba Matlala o atlegile ge a hlopha ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka tlhopho ya ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Mo mohutaneng wa taodišosengwalo ya ‘Lexae’ go lemogwa gore Matlala o atlegile ka gobane o tšweleditše mohutana wa taodišotlhaloši go ya ka karolwana ya mohutana wo, e lego go hlaloša dikgopolo. Taodišotlhaloši e gatelela gore go swanetše gwa hlalošwa dikgopolo tša mongwadi mabapi le hlogo ye e kgethilwego. Matlala o hlaloša dikgopolo tša gagwe malebana le legae.

Bjalo ka ge go hlalošitšwe ka mo godimo, taodišosengwalo ya ‘Fsika-thsipi la Ramosweu’ e hlophelwa mohutaneng wa taodišotshekatsheko. Matlala o sekaseka sereto sa go ngwalwa ke Madiba ka dikgopolo le tsinkelo ye e tebilego gape ye e kgodišago. Mmadi o kgona go bona le go kwešiša bommakgonthe bja seo Matlala a se tšweletšago, e lego go amogwa ga naga ga Mothomoso ke mmušo wa kgethollo.

Mehutana ye mebedi ya mafelelo, e lego taodišokanegelo ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’ le taodišomaikutlo ‘Sakeng la bophelo’, le gona moo Matlala o e tšweleditše ka bokgoni bjo bo makatšago ka gobane e ngwadilwe go ya ka melao le dinyakwa tša mehutana yeo ya ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Nyakišišo e tiiša gore ge go ka balwa ditaodišosengwalo tše nne tša Matlala go tla utollwa gore o ngwadile ka dintlha tše nne tša bophelo, e lego (a) lerato la legae, (b) lenyalo ka gae, (c) tswalo ya ngwana ka gae le (d) mathata ka gae. Taba ye e bolela gore dintlha tše nne tše di

emela bophelo bja Mothomoso dinagamagaeng (legae). Ke ka fao go thwego taodišosengwalo ya mathomo ya Matlala ya ‘Lexae’ ke modi wo o logaganyago ditaodišosengwalo tše tharo tše di latelago go ba kgopana e tee. Taba ye ga e makatše ka gore Matlala o boletše mo mathomong a kgoboketšo ya *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943) go re:

Se o reng xe o tsene maxaeng a bo
Mohumaxadi M.J.S. Moroka o se bone,
letaxô le le hlôlwang ké seetša sa pelo é
é dulang é hlapile, boxwabô byó bo
loxilweng ka bohlale le matssetselekó a
xo kxôna xo bêtla puo, byó bó tletšeng
malebiša a kakanyô ya sé le sé le
kxopolo, moo o beng o xopole mantšu
a Richard Steele xe a re ka Mohu-
magadi (Lady) Elizabeth Hastings “xo
mo tseba é be é le thuto é batsi” (“*to
know her was a liberal education*”)
(letl.5).

Taba ye e bontšha ka fao Matlala a nwelego moro wa ditaodišosengwalo tša Breto. Ga go matlaba ge le yena a ngwala bjalo ka Breton. Breton ke mongwadi wa mathomo wa go ngwala ka

dihla tše nne tša ngwaga go emela bophelo. Matlala šo le yena o ngwala ka dikarolo tše nne tša bophelo.

Go ka rungwa ka gore Matlala o beile ditaodišosengwalo tša Sepedi malekelekeng. O dirile tlhohlo go bangwadi ba ba mo latelago. Taba yeo e bolela gore Matlala o re kgwathi go bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi le balatedi ba gagwe gore ba lalwe ke bokoloti. Go iša pele, nyakišišo e yo lekola ge eba bangwadi ba ba mo latelago ba kgonne go mo amoga sefoka seo sa gagwe gomme ba tšwela pele ka go fihla ka difokeng tša bongwadi bja ditaodišosengwalo tša Sepedi, gona moo sefoka se išwago gona.

7.4 DITAODIŠOSENWALO TŠA MAITEKELO

7.4.1 Matseno

Ge ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di ngwadilwego ka morago ga ditaodišosengwalo tša Matlala di balwa, go utollwa mathata a a lebanego le thulaganyo ya tšona. Taba yeo e hlaloša gore o ka re bangwadi ba ditaodišosengwalo tše tša Sepedi ka morago ga ditaodišosengwalo tša pulamadibogo, tše tša go ngwalwa ke Matlala, ba tšwele maphakga a mabedi go ya ka bongwadi bja ditaodišosengwalo tše tša bona. Lephakga la mathomo ke la go lebana le sehlophana sa bangwadi ba ditaodišosengwalo ba go se šale morago maemo a boditšhabatšhaba a go ngwalwa ga

ditaodišosengwalo go ya ka fao Matlala a tšweleditšego motheo wo ka gona. Lephakga la bobedi lona ke le le lebanego le sehlophana sa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi seo go ka thwego se be se rata go tšwetša pele motheo wo o beilwego ke Matlala wa ditaodišosengwalo tša Sepedi. Mešomo ya sehlophana se sa bobedi e tlo sekegelwa kgopolo ge go hlalošwa ditaodišosengwalo tša bokgoni.

Bjale go ya go lekolwa mešomo ya sehlophana sa mathomo go bona ka mokgwa wo se tšwelego tseleng yeo se e thuletšwego ke Matlala bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Bangwadi ba sehlophana sa mathomo bao mo nyakišišong ye, ba tlogo bitšwa ba ditaodišosengwalo tša maitekelo, nyakišišo e lemogile gore ke Masemola (*Ditaodišo*, 1967), Mojapelo (*Dithuto lapeng le sekolong*, 1969), Tlooke (Dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tše tharo tša mathomo, e lego 1987 (tše pedi), 1990 le tše pedi tša 1992 le 1993) le Mangokwane (*Di mading a bona*, 1991).

Bjale go yo kgonthiša lebaka le le tiišago tlhopho ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tše tša maitekelo go ya ka lenaneo la tshekatsheko ya ditaodišosengwalo le le dirišitšwego ge go tsinkelwa ditaodišosengwalo tša Matlala, e lego:

- Thaetlele ya taodišosengwalo.
- Matseno a taodišosengwalo.

- Mmele wa taodišosengwalo.
- Morumo wa taodišosengwalo.
- Mohutana wa taodišosengwalo.

Go yo tsopolwa mehlala go tšwa go ditaodišosengwalo tša bangwadi ba ba farologanego ba ditaodišosengwalo tša maitekelo go tiiša dikarolwana tša lenaneo le la ka godimo.

7.4.2 Thaetlele ya taodišosengwalo

Ge mmadi a bala dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Tlooke go bonala o ka re ga di na bothata ka gobane go bontšha o ka re di nepiša mohutana wo o rilego wa ditaodišosengwalo. Bjale ge, ge mmadi a thoma go bala lefoko la mathomo la matseno la taodišosengwalo ye e rilego ya Tlooke, o thoma go lemoga ge thaetlele yeo e le lepheko mo thulaganyong ya taodišosengwalo yeo, ka gobane lefoko leo le arogana ditsela le thaetlele yeo. Mohlala o ka lebelelwa mo go ditaodišosengwalo tša go bitšwa ‘Boomo ga bo age motse’, ‘Lehumo le tšwa tšhemong’ le ‘Ditlougadi tša lehono’. Bothata šebo: Mafoko a mathomo a ditaodišosengwalo tše, e lego:

Melao ya go iletša go dira se le sela tšeo di sa lokago mo bophelong ge nkabe e se gona phapang mo bathong le

diphoofolong ka ga bophelo nkabe e le
gona? (1992:33).

le

Bophelo ke komatona, e re e le
komatona gape bo sa tsoma go
hlabanelwa le go hlakelelwa ka
dikeleketlanakeleketlana tše ntši tše
boima le tše bofefe go di phetha
(1987:1).

le

Mehla le mabaka di fetogile ka
mokgwa wo o makatšago (1990:1).

Go ya ka tlhalošo ya teori ya thaetlele lefokowana la mathomo la matseno a taodišosengwalo le swanetše go tswalana le thaetlele ya taodišosengwalo yeo. Bjale, ge go balwa mafokwana a mathomo a ditaodišosengwalo tše tša Tlooke, go ya ka fao a bontšhitšwego ka gona ka mo godimo, go lemogwa mathata ao Tlooke a itemogelago

ona mo thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša gagwe ka gobane matseno a mohuta wo ga a na maatlakgogedi: se a se dirago ke go lahlela mmadi ka leswiswing la kgotlopo.

Mangokwane le yena bjalo ka Tlooke o fetogile ngwana wa tšhipa o tšea ka tsela yona yeo. Mohlala, mo go taodišosengwalo ya gagwe ya go bitšwa ‘Seila’, lefokwana la gagwe la mathomo le fo re:

Go thwe setšhaba se tsebja ka setšo sa
sona (1991:1).

Bjale taba ya gore setšhaba se tsebja ka setšo sa sona e amana bjang le thaetlele ya ‘Seila’? Therešo ke gore seila sona ke karolo ya setšo, bothata ke gore setšo ga se seila fela. Mangokwane o ka re ka lefokwana le la mathomo o gakantšha mmadi ka gore o ka re o re ge go bolelwa ka seila go bolelwa ka setšo goba ge go bolelwa la setšo go bolelwa ka seila.

Dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Mangokwane di nepiša thaetlele ya pukwana ya gagwe, e lego *Di mading a bona* (1991), ka gobane seila bjalo ka karolo ya setšo se mading a setšhaba. Go no ba bjalo le go dithaetlele tša ditaodišosengwalo tše dingwe tša gagwe ka gobane le tšona di theilwe godimo ga thaetlele ya kgoboketšo ya pukwana yeo go feta gore di thewe godimo ga ditaodišosengwalo ka botšona.

Thaetlele e bohlokwa mo thulaganyong ya taodišosengwalo. Ka go realo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša tlhopho ye o ka re ga se ba ela hloko bohlokwa bja thaetlele ka tshwanelo. Ke ka tsela yeo go thwego dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša bona ga di tšweletše ditaba pepeneneng go nepiša sererwa.

7.4.3 Matseno a taodišosengwalo

Bangwadi ba ditaodišosengwalo tša maitekelo bjalo ka Masemola le Mojapelo ba hlokomologa dinyakwa tša matseno a mohuta wo wa sengwalo. Ge ba hlaloša ditaba tša matseno a ditaodišosengwalo tša go bitšwa ‘Bohlale bja bo rakgwebo’ le ‘Kgodišo ya ngwana’ ba re:

Modiro wo mongwe le wo mongwe ge motho a o dira, o swanetše goba le tsebo le tlhaloganyo ya wona gore a tle a o swanele a o kgone. Ba bangwe ba rena re no ba re putlelela mešomo ye, le ge mabaka ona a le gona. Ba bangwe re no e phonkgela ka gobane ga go sa na mošomo wo mongwe wo re ka o phethago goba ra o dira, mme ka ntle le gore re ikgapeletše modiro wo re sego

ra o lebana re tla bolawa ke tlala, ra hloka le diaparo. Go feta fao mošomo wo mongwe le wo mongwe o fela o eba le manka le polelo ya wona. Kgaolong ye go tla tiišwa taba ye ka go bona ka moo borakgwebo ba yago ka gona le mediro ya bona (1967:8).

le

Batho ba bangwe ge ba gotše ba a lebala goba ba a gana, gore ka nako ye nngwe ba kile ba ba bana; ba gopola bjaka bana ba mogopolo wo o hlaelelwago gakhutšwana. Ge re ka botša kgarebe goba lesogana la mengwaga ya go feta lesome gore e kile ya ba ngwana wa go nka mekgatho, o tla re: 'E sego le nna'. Ngwana ga a dire dilo tša bošilo, empa o dira tša bjana; gomme motho yo mogolo ge a gopola a swanetše go dira dilo tše bjalo, o hwetša e ka ba go dira

dilo tša dihlong tše kgolo. Ka nnete ge
a ka re a le yo mogolo a bolela goba a
dira dilo tša go swana le tša ngwana ka
pelo ya gagwe ka moka, re tla re o a
gafa goba ke setlaela (1969:1).

Matseno a ditaodišosengwalo tše o ka re a rerela mmadi ka gobane Masemola le Mojapelo ba re go mmadi, tše di lokilego ke tše (mohlala, motho ga a swanela go tšea mošomo wo a sa o kgonego), tše di sego tša loka ke tšela (mohlala, go putlelela le go phonkgela mešomo). Thulaganyo ye bjalo ya matseno ga se thulaganyo ye botse ka gobane e hloka thulano ye e hlolago maatlakgogedi. Matseno a mabjalo a nola mmadi moko ka gobane o swanetše go inyakela tharollo ya lehuto. Mmadi o hloka phišegelo o bile o nyefa moko ka gobane ditaba di adilwe tša be tša fetšwa mo mathomong.

7.4.4 Mmele wa taodišosengwalo

Se bohlokwa ka thulaganyo ya mmele wa taodišosengwalo ke peakanyo ya ditiragalo le dikgopolo go ya ka tatelano ya tšona go tloga ka ye e sego bohlokwa kudu go fihlela ka ye bohlokwahlokwa. Ke go re, ditiragalo tšeo di latelana ka bohlokwa go bopa sehloa. Go realo ke gore thulaganyo ya ditiragalo tša taodišosengwalo e swanetše go elwa hloko ge go ngwalwa taodišosengwalo ya mmakgonthe.

Ge go ka balwa ditiragalo tša mmele wa taodišosengwalo ya Tlooke (1990) go lemogwa mathata a a lebanego le tlhokego ya tatelano ya ditiragalo ya maleba go bopa sehloa. Bothata bjo bo lemogega gabotse mo taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Mahu le menyanya matsatši a di širogela mohlako’. Ditiragalo tša taodišosengwalo ye di hlakahlakane ka gobane mongwadi o laodiša ka ga bahumi ba go ikgodiša le ba go itokela, mahodu le dinokwane, batho ba ditlaela le ba bohlale, bjalobjalo.

Ditiragalo tše tša ditaodišosengwalo tša Tlooke go ka thwe di ipopa direrwa tše di farologanego go feta go ka ba ditiragalo tše di rilego tša taodišosengwalo e tee. Ka tsela yeo ditiragalong tša mohuta wo ga go makatše ge go bonwa di hlakahlakane ka gore ga di nyalelane gabotse ka gobane ke ditaba tše di farologanego. Ke ka fao di sa bopego

sehloa sa ditiragalo ka gobane ke ditiragalo tšeo ye nngwe le ye nngwe ya tšona e ikemetšego ka boyona.

Ge Mangokwane (1991) le yena a laodiša ka ga ditiragalo tša bongaka mo taodišongsengwalo ya go bitšwa ‘Bongaka’, o laodišo ka direrwa tše di fapafapanego ka gare ga taodišosengwalo e tee bjalo ka setopa, badimokoma, noga ya meetse le badimo ba ka tlase ga lefase.

Le ke lepheko le legolo le le lemogwago mo thulaganyong ya mmele wa ditaodišosengwalo tša tlhopho ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša maitekelo. Bjale go tla lebelelwa mathata ao a tlabilego bangwadi ba legoro le ge ba leka go ruma ditaodišosengwalo tša bona.

7.4.5 Morumo wa taodišosengwalo

Ge go balwa ditaodišosengwalo tša Masemola go swana le ‘Mona le mošomo’ go lemogwa morumo wo motelele go feta matseno. Mohlala:

Ga e ke e lala lefateng. Nnete ya nyakišišo ya hwetšwa. Seo “P” a bego a se phegeletše e be e le go laetša hlogo ya sekolo gore “K” ke letagwa, ga a hlokomele mešomo ya sekolo, ebile ga

a na boitshwaro bjo bobotse le pele ga bana. Ka go dira bjalo ke gore “K” a mpe a rakiwe. Ga a sa gopola gore lešaedi ga le rakwe motseng. Ka lebaka la bolotšana bja mona bjo bjalo “P” a botšwa gore ba be ba gopotše go mo fa mošomo tulong ye nngwe bjale go ka se sa kgonega. “K” o sa šoma moo sekolong seo. “P” yena o tšama a sepela le ditsela tše tša motse, a botša batho gore mmušo ga o ba buše gabotse. Ge ba mmotšiša gore a na o reng a se sa le borutišing o ba botša gore mošomo wa borutiši ke ditšhila fela, ebile ga o na le tefo ye e kgotsofatšago. Empa ka pelong o kwa bohloko. “Botate ba boletše kgale ba re: Moepaketolo o a ikepela”. Ka polelo ya Sebibele; ge o kgokološa lefsika gore le bolaye ngwaneno, le tla boa le bolaya wena; mme ge o epa molete gore ngwaneno a tle a wele ka gare ga wona, go tlo wela wena ka moo go wona. Sefatamollo se a iphatela.

Senyisenyi le yona e a itshenyetša. Ke woo ge mošomo wa mona. Koša e re le ge o ka o rua o ka se thuše selo (1967:7).

Godimo ga moo mafelelo le matseno a ditaodišosengwalo tša Masemola ke a matelele. Taba ye e senya thulaganyo ya ditaodišosengwalo.

Ge a godiša mathata a morumo wa taodišosengwalo Tlooke (19920 o re:

Mo go tllilego mogašela le modupi mohlako o sa bonala. Bao mengwako goba mebotwana e kolobišitšwego ke pula tšela e palegile wa go tšhoša. Ka tsela yeo e lego ka gona ge e le mengwako beng ba yona ba se ke ba leka mahlale ba robala ka gare ga yona, mebotwana le yona aowa e boifiša le bao ba ratago go orela go yona letšatši ba dutše go yona, a ke re ba kwele gore ratswale 'a motho o phuthetšwe ka leboto maabane ge le la lehono le tla tla

le hlaba. Bjale ke mang yo a ratago go kwa lehu ka mmele wa gagwe? Ee, yo a dulago kgauswi le maboto ale a palegilego, goba mebotwaneng ya go palega yena go swana le ge a ekwa bohloko bja mpholo ka leleme. Mogale le modupi ba hloletše lapa la batho manyami mola ba be ba thabile ebile ba letile go tlo keteka monyanya wa motswala le rena. Bosasa le ge ba ka iketla bjang goba bjang, ba tla no fela ba gopola gore etse mokgalabje wa ka fao ga bona o hlokafetše ka go pipša ke leboto la ngwako, go babja gona a sa babje e le ka lebaka la go na ga mogašela le modupi fela. E khutše mahloko a šetše.

Ditaba tše Tlooke a di bolelago mo morumong ga di nepiše kakaretšo ya ditaba tša mmele wa taodišosengwalo ye gabotse. Ka go realo o tšweleditše mathata a mafsa gagolo ge go balwa lefokwana la mafelelo la setsopolwana se sa ka godimo ka gobane mmadi bjale o letetše go kwa mahloko ao a hlotšwego ke dipula tšeo. Mongwadi o be a swanetše go akaretša dintlhakgolo tša ditaba tšeo di nepišano

mogašela le modupi go ya ka hlogo ya ditaba, e lego ‘Mogašela le modupi’.

7.4.6 Mohutana wa taodišosengwalo

Bangwadi ba ditaodišosengwalo tša maitekelo ba ngwadile ka mehutana ye mebedi fela ya ditaodišosengwalo, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši. Le ge ba ngwadile ka mehutana ye mebedi yeo ba tšweletša tlhakahlakano ka gare ga mehutana ye e rilego. Taba ye e bolela gore le ge ba ngwadile ka mehutana yeo ye mebedi, ba na le mathata a a lebanego le gore mongwadi a re mola a kgethile hlogo ye botse ya taodišosengwalo a re ka mo fase ga yona a ngwale ditaba tše di sego tša lebana le hlogo yeo. Mohlala, mongwadi o kgetha go ngwala ka taodišotlhaloši gomme ka gare ga yona a tšame a anega le go hlaloša le go ngwala ka direrwa tše di fapafanego bjalo ka Mangokwane mo go taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Seila’ ka gore o re:

Seila ke tiragalo ye e thulanago le setlwaedi sa batho; tiragalo yeo e bonwa e le ye mpe menaganong ya setšhaba ka moka’ (1991:1).

Bothata mo ke gore mongwadi o re mola a thomile gabotse ka ona mokgwa wo ka fase ga hlogo ye e kgethegilego ya go laodiša ka ga seila a itebale a thome go anega ditaba tša kgale, a re:

Motseng wo mongwe tikologong ya Polokwane go be go le mokete wa lenyalo. Mokete o be o le gagabolesogana gomme ka tlwaelo ngwetši e išwa bogadi ke bafelegetši ba masogana le makgarebe (1991:1).

Mangokwane o dirile taba yeo gape le mo taodišongsengwalo ya go bitšwa ‘Bongaka’ ge a ngwala ka direrwa tše di fapafapanego, e lego setopa, badimokoma, noga ya meetse, bjalobjalo. Direrwa tšeo di ikemetše ka botšona.

Masemola (1967) le yena o tšweletša lepheko le lengwe le le lebanego le mohutana wa taodišosengwalo. O hlakahlakanya mehutana ya taodišotlhaloši le taodiškanegelo ge a ngwala ditaodišosengwalo tša gagwe. Mo go taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Bophelo le mekgwa ya dingaka’ o hlakahlakanya mehutana ye ka gore o thoma kgato ka kgato a anega ditiragalo tšeo di dirwago ke dingaka tša ditaola gomme ka morago a tlogele go anega ditaba tšeo a thomiše ka go hlaloša mekgwa ya dingaka tša go alafa ka bofora.

Taba yeo e bontšha gore Masemola ga a hlathe dinyakwa tša mehutana ya ditaodišosengwalo tšeo a ngwalago ka ga tšona. Nyakišišo e utolotše gore bangwadi ba tlhopho ye ya ditaodišosengwalo tša maitekelo ba na le mafokodi a ona mohuta wo.

Sefoka sela sa Matlala se nyakišišo e bego e holofetše gore bangwadi ba go mo latela ba ditaodišosengwalo tša maitekelo ba tlo mo akgola sona, se sa šaletše ka seatleng sa gagwe. Go realo ke gore molamo o sa šaletše mohlareng. Bjale go ya go lekolwa ge eba bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni e tlo ba bahlakodiši, bjalo ka Moše ge a ntšha bana ba Israele lefaseng la bokgoba le bohloki.

7.5 DITAODIŠOSENWALO TŠA BOKGONI

7.5.1 Matseno

Ge go hlopšha ditaodišosengwalo tša Sepedi, nyakišišo e lemogile gore go na le sehlotshwana sa bangwadi ba ditaodišosengwalo seo se lebanego le bokgoni bja thulaganyo ya tšona. Bangwadi bao ba welago legorong le ke ba ba seelago, e lego Mahapa (*Di sa re šaletše monaganong*, 1968), Mabitje (*Sehlabeng*, 1976), Selwalekgwadi (*Moletesekuba*, 1994), Makopo (*Setšwagodimo se a ikgethela*, 1995), Phala (*Mphatlalatšane*, 1995) le Chupyane (*Ditlhapetsane*, 1996).

Bjale go ya go lebelelwa mešomo yeo ya bona go ya ka lenaneo le:

- Thaetlele ya taodišosengwalo.
- Matseno a taodišosengwalo.
- Mmele wa taodišosengwalo.
- Morumo wa taodišosengwalo.
- Mohutana wa taodišosengwalo.

7.5.2 Thaetlele ya taodišosengwalo

Basekaseki ba taodišosengwalo ba hlaloša gore thaetlele ya taodišosengwalo ye e rulagantšwego gabotse e swanetše go tlemagana le lefoko la mathomo la matseno a taodišosengwalo yeo molaodiši a kgethilego go laodiša ka ga yona. Mahapa, mo taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Kgalatlou’, go bonala a kwešiša ntlha yeo ka gore o kgonne go nyalanya thaetlele le lefokwana la mathomo ka tsela ye:

Go laodiša ka tša Kgalatlou re thoma
go botšišana gore e ka ba Kgalatlou ye
e go kae (1968: 11).

Di sa tloga Mahapa o nepiša thaetlele ya taodišosengwalo ye ka tsela ya poeletšo ya lentšu le ‘Kgalatlou’ mo lefokwaneng la mathomo. Ka go dira bjalo o gapeletša mmadi gore a lemoge se a yago go laodiša ka ga sona. Tebanyo ya mohuta wo ya thaetlele le matseno di dira gore

mmadi a lemoge kamano ya ditiragalo tše di lebanego le thaetlele ya taodišosengwalo. Go rulaganya ditaba ka tsela ye go bopa kgahlego le phišegelo ya mmadi ka ditiragalo tše di tlogo latela. Ka go realo go ka thwe Mahapa o diriša thekniki ya nepišo.

Godimo ga moo Mahapa o tšweletša thulano ye le yona e nyalanago le thaetlele ya taodišosengwalo ya ‘Kgalatlou’ ka go re:

Go laodiša ka Kgalatlou re thoma go
botšišana gore e ka ba Kgalatlou ye e
go kae (1968:11).

Thulaganyo ye bjalo ya kamano ya thaetlele le lefokwana la mathomo la matseno ka tsela ya thulano (go potšišo ye e nyakago karabo) ka ga thaetlele yeo go laodišwago ka ga yona, go hlola maatlakgogedi. Maatlakgogedi a a lego gona, gape a godišwa ke poledišano ye e lego gona magareng ga molaodiši le mmadi.

Makopo le yena o sa gata ka mošito o tee le Mahapa thulaganyong ya thaetlele ya taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Go itshepa’ ka gore o re:

Motho ke go itshepa (1995:11).

Lefokwana le la mathomo la taodišosengwalo ya ‘Go itshepa’ le tlemagane le thaetlele ya taodišosengwalo ye ka tsela ya go nepiša thaetlele mo lefokong la mathomo. Tlemagano ye e lebane le tlhalošo ya thaetlele.

Mahapa le Makopo ba tšweletša bokgoni bja tirišo ya dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša bona ka go ala ditaba gore di tšwele nyanyeng gomme di kwešišege ka go di amanya le sererwa (‘Kgalatlou’ le ‘Go itshepa’) le molaetša, e lego go thulanya segologolo le sebjale (Mahapa) le bohlokwa bja go itshepa le go ikholofela mo bophelong (Makopo) gammogo le diteng tšeo di logaganywago ke direrwa tša bona.

7.5.3 Matseno a taodišosengwalo

Chupyane ge a rulaganya matseno a taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Diagametse’ o re:

Go retetše. Bagaditšong ba re ba tseba e le batho ba lethabo ka matšatši. Lehono gona ba gerulana ka meseko ya mahlo. Molato o ka re ona ga ba na le ona bobedi bja bona. Go bonala molato o na le yo mmangwane wa bana ka

gore ke yena a senyago dipolelo mo a sa hlwego a hlompha yo mmagobatho. Ke ka fao re lemogago gore mmagobatho gammogo le betši ba bangwe ba bonala ba gakanegile. Se nna le wena ga ra se tlwaela mo motseng wa rabatho, gona mono motseng wa Makgopong, Mohlake, dithabeng tša Leolo. Mo re tlwaetše go bona mosadimogolo a dutše a itše šihla! Ka gare ga bona betši ba ba gagwe lehono a kgonnego senko le bona mola yo mongwe yena a phankganya matsogo leboelela (1996:53).

Go alwa ga ditiragalo tša matseno tša taodišosengwalo ye go rotoša thulano ya ditiragalo tše di tlogo latela:

Go retetše (letl. 53).

Tirišo ya go retetše e bontšha bošula bja ditaba tše di tlogo latela. Ka tsela yeo mongwadi o tšweletša atmosfere ya go hlolana ka diolo ga bagaditšong ba kgoro e tee goo go hlemilego ga ditiragalo tše di

godišago maatlakgogedi. Mmadi o rata go balela pele le pele, gagolo ka mokwa wo mongwadi a tšweletšago kgakanego ka tsela ya tramatiki:

Mo re tlwaetše go bona mosadimogolo
a dutše a itše šihla! Ka gare ga bona
betši ba ba gagwe lehono a kgonnego
senko le bona mola yo mongwe yena a
phankganya matsogo leboelela
(1996:53).

Mongwadi o dira gore ditaba tše di lebanego le kgopolo di fetolwe gore di nepiše ditaba tše di amago sefala ka go rulaganya ditaba tša taodišosengwalo ka tsela ya terama. Ke thekniki ye e gwaletšago mmadi go bogela terama yeo. Ke go re ditiragalo tša go lebana le kgopolo di fetoletšwe go lebana le mahlo.

Ge a tšwela pele ka thulaganyo ya go nepiša matseno a mmakgonthe, Makopo, mo go taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Baledi’, o no re:

Bothata šeboo bo agetše. Ka baka la
bophelo bja lehono bjo bo laolwago ke
swikatshipilaramošweu, le ka baka la
yona mediro, go bothata go phela ka

ntle le baledi goba bafepi. Kgale bafepi
ba be ba sa hlokwe ... bomakgolo
leborakgadi le ba bangwe mo
molokong ba be ba le gona. Ebile
mohlang motho a godile e le monna
goba mosadi, o hwetše ba ikgantšha ka
yena ba re: “Ge le mmona a le bjalo, o
be a lelwa ke nna” (1995:30).

Makopo le yena bjalo ka Chupyane o nepiša ditaba tše a yago go di
laodiša mo taodišosengwalo ye ka tsela ya tšhušumetšo: ‘Bothata
šeboo bo agetše’.

Ka go dira bjalo Makopo o gapeletša mmadi go bala ditiragalo tša
diteng tša taodišosengwalo yeo ya gagwe. Ditiragalo tšeo di
tlemagantšwe ke sererwa sa taodišosengwalo ye, e lego baledi gore e
be ngatana e tee ya ditiragalo.

Go laetša gabotse gore bangwadi ba babedi ba, ba na le tsebo ye e
tebilego ya matseno a a nonnego a go aga taodišosengwalo ya
makgomatha. Bjale go ya go tsinkelwa ge eba mmele wa
ditaodišosengwalo tša bangwadi ba bokgoni go swana le ba go
boletšwego ka bona ka mo godimo le wona o rulagantšwe ka maemo a
godimo goba aowa.

7.5.4 Mmele wa taodišosengwalo

Mabitje ge a beakanya ditaba tša mmoto wa ‘Sehlabeng’ o di latelanya ka tsela ye e rilego go ya ka dihla tše nne tša ngwaga. Ge a laodiša ditaba tše o thoma ka seruthwane, selemo, lehlabula le marega. Mabitje o lemoša mmadi gore ngwaga wa Sepedi o thoma ka sehla sa mathomo sa ngwaga, e lego seruthwane. Ke ka fao a sa thomego ka selemo goba marega eupša a thoma ka seruthwane ge a rulaganya ditiragalo tša taodišosengwalo ye.

Ditaodišosengwalo ka moka tše di bopago kgoboketšo ya *Sehlabeng* (1976) o di hlophile go ya ka tatelano ya dihla tše tša ngwaga go bopa sehloa sa ditiragalo se se lebanego le marega. Taba yeo e emela gore marega a emela mathata a bophelo ge go bapetšwa le dihla tše dingwe tša ngwaga. Ke ka fao go ka thwego dihla tša ngwaga tša Mabitje di emela bophelo bja Mopedi, e lego wona molaetša wo a o tšweletšago go mmadi.

Selwalekgwadi o latelanya ditiragalo tša taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Mammalane’ go bopa sehloa ka tsela ye:

- Lenyalo le fetile ngwetši e fihlile bogadi gomme e hloka pelego.
- Makgolo wa ngwetši o tliša ngaka ya go mo remela etšwe mogatšagwe a sa tsebe.

- Ngwetši o re go tšea mpa o tšhabela ga gabo ka lebaka la dihlong.
- Ba bogadi ba nyaka ngwetši gomme e gana go tla bogadi.
- Mokgonyana o bona gore bokaone ke gore monna a nkge le sa gagwe.
- Dikgomo tšela tša magadi di fetišeditšwe pele go goroša ngwetši ye nngwe.
- Dikgaetšedi tša gagwe di thušana go lefela dikgomo tšeo gomme molato o tšwa ka kgoro.

Tiragalo ya pele ga ya mafelo ke yona e bopago sehloa yeo o ka rego ge mmadi a bala taodišosengwalo ye, o balela yona. Ke ka fao go thwego ditiragalo tša taodišosengwalo ye di latelana go bopa sehloa. Ka go realo go ka thwe ditiragalo tšeo di lebane le maatlakgogedi. Tiragalo ya mafelelo yona e tlemagane le khunollo ya lehuto. Ke go re ke tiragalo yeo e lebanego le go fela ga katlego ya ditiragalo tša taodišosengwalo ye.

Ka tsela yeo go ka thwe bangwadi ba ditaodišosengwalo tša tlhopho ya bokgoni ba kgona go rulaganya ditiragalo tša taodišosengwalo go ya ka fao tlhalošo ya teori ya taodišosengwalo e laelago ka gona. Bjale go ya go lekolwa morumo wa ditaodišosengwalo tša bona.

7.5.5 Morumo wa taodišosengwalo

Ge a ruma taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Lebole’ Chupyane o no re:

Moso ke legonyana. Ba ya ka magoro morago ga go botšwa tše ba di rutwago ke dikoma tša basadi e sego tša go keta diketo le mathumaša mekgobeng. Go tloga bjale ba boditšwe tsebe go kwa gore ba sepela ba nnoši ba ikgakolla dikoma tše gore mantšibua a mangwe le a mangwe ba tle mokgotheng wa kgoro ya Matubeng ba di gopola. Ba lailwe kgokgothela gore ba swanetše go tseba dikoma ka moka tše ba di rutwago mo dikgorong tša bobona gore ba se šaetše, le gona go ba diphele ge ba šetše ba meditšwe ke koma le bjale ka moka. Bona ke basadi ba dithakga bao bjale bja kgoro ya bona bo sa kego bo phalwa thupantlong, mošate, Manganeng. Basadibagolo ba bonala ba laya bo kwago. Ruri ba ipelege basadi

ba ba dikgwari tša Matubeng (1996:10-11).

Tlemollalehuto ya taodišosengwalo ye e nepagetše ka gobane e akaretša ditiragalo tše di tšweleditšwego mmeleng wa yona ka tshwanelo. Ke go re molato wola o bego o rerwa, e lego sešane sa basadi, o tšwele ka kgoro. Bjale ditaba di boetše sekeng. Godimo ga moo Chupyane o etše hloko tekatekano ya morumo le matseno mo ditaodišongsengwalo tša gagwe. Ye ke ye nngwe ya dipharologantšho tše bohlokwa tša taodišosengwalo ye e ngwalegilego.

Phala ke yo mongwe wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša morumo wo o nepagetšego. O re:

Ge o le motho, o tšhabe motho gobane ke sera sa gago. O se tshepe motho gobane ke phepheng, selwana sa go loma ka mosela mola ba bangwe bona e no ba dikgenkgerepe, tšeo di rego ge di sega ka leino le tee, di be di epa ka le lengwe (1995:18-19).

Ge taodišosengwalo ye ya ‘Motho ke sera’ e ka badišišwa ka tshwanelo go tla lemogwa gore Phala o kgonne go ntšha le go hlopha

ditiragalo tše bohlokwa tše di bopago taodišosengwalo ye ka go di akaretša mo mafelelong a yona. O gatelela ditiragalo tše di boletšwego ka go di lebanya le thaetlele ya taodišosengwalo ye, e lego ‘Motho ke sera’:

Ge o le motho, o tšhabe motho gobane
ke sera sa gago (1995:19).

Ka go realo o ra gore motho ga a tshepege mo bophelong. Ke yona tabakgolo ye Phala a rerilego ka yona mo taodišongsengwalo ya gagwe. Ke ka fao go ka thwego morumo wa ditaodišosengwalo tša bona (bangwadi ba) ke wa mmakgonthe.

7.5.6 Mohutana wa taodišosengwalo

Le ge bangwadi ba tlhopho ya ditaodišosengwalo tša bokgoni ba se ba ngwale ka mehutana ka moka ya ditaodišosengwalo, fela go lemogwa gore ba ngwadile go ya ka dinyakwa tša mehutana ya taodišosengwalo. Mo karolwaneng ye le gona go yo tsopolwa mešomo ya bangwadi ba babedi ba ba ditaodišosengwalo tša bokgoni go kgonthiša taba ye. Bobedi bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tše di tlogo tsopolwa ba ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago kgoboketšong ye nngwe le ye nngwe ya bona.

Mahapa o ngwadile mohutana o tee wa ditaodišosengwalo mešomong ya gagwe ka moka. Mohutana woo o bitšwa taodišotlhalošokgopodišišo. Ge go hlalošwa taodišotlhalošokgopodišišo go gatelelwa gore ge go ngwalwa ka yona go swanetše go elwa hloko kgopolo goba monagano wa mongwadi. Ge Mahapa a laodiša taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Matome’, monagano wa gagwe ka moka o theilwe godimo ga kgopolo ya thaba ya Matome.

Sa bobedi ge go bolelwa ka taodišotlhalošokgopodišišo go swanetše gwa hlokomelwa gore thaetlele ya taodišosengwalo e bopše ka lentšu le tee. Bjale ge go balwa yona taodišosengwalo ya ‘Matome’ go bonala gape ge Mahapa a atlegile mo tirišong ya thaetlele ya mohutana wo wa taodišosengwalo.

Ditaodišosengwalo tša Chupyane ge di hlokomeđišišwa go tla lemogwa gore yena o ngwadile ka mehutana ye meraro ya taodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši, taodišoboitaodišo le taodišotlhalošokgopodišišo. Bjalo ka ge dinyakwa tša taodišotlhalošokgopodišišo di šetše di hlalošitšwe go yo lekodišišwa ge eba Chupyane o rulaganya mehutana ye mebedi yeo, e lego taodišotlhaloši le taodišoboitaodišo ka tshwanelo. Ge go hlalošwa taodišotlhaloši go gatelelwa kgopolo ye mongwadi a ngwalago ka ga yona e sego ditiragalo, gomme a tšama a thekga kgopolo yeo ka

dikgopolwana tše di rilego. Ditaba tše di tiišwa ke ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Mothubo’. Kgopolokgolo ye e hlalošwago taodišongsengwalo ye ke go thuba, eupša mongwadi o e tlaleletša ka dikgopolwana tša go swana le go hlagola tšhemo ya mošate, go ritela lapa la mošate, bjalobjalo.

Mohutana wa taodišoboitaodišo o tšwelela mo taodišongsengwalo ya go bitšwa ‘Bobotlana’. Tlhalošo ya teori ya mohutana wo e bolela gore mongwadi o ngwala ditaba tše di mo amago thwii ntle le tikatiko mabapi le bophelo, metlae, boithabišo, bjalobjalo. Mo mehutaneng yeo Chupyane yena o ngwadile ka ga bophelo bja molaodiši ka gobane molaodiši o a itaodiša:

Nna ke mosetsana ebile ke mošemane.
Bašemane ga ba mphale ka selo;
basetšana le bona ga ba mphale ka selo
(1996:13).

Mehlala ye ya ka godimo e bontšha gabotse ge bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ba na le bokgoni.

7.6 KAKARETŠO

Nyakišišo e fatolotše gore go na le palo ya go kaka dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tše lesometlhano go tloga ka 1943 go fihla ka 1996. Gomme ge, ge ditaodišosengwalo tše di lekodišišwa go lemogwa gore di ipopile ka magoro a mararo, e lego (a) ditaodišosengwalo tša pulamadibogo, (b) ditaodišosengwalo tša maitekelo le (c) ditaodišosengwalo tša bokgoni. Setlabelo seo se dirišitšwego go thuša go hlopha ditaodišosengwalo tše ka magoro a mararo a ke:

- Thaetlele ya taodišosengwalo.
- Matseno a taodišosengwalo.
- Mmele wa taodišosengwalo.
- Morumo wa taodišosengwalo.
- Mohutana wa taodišosengwalo.

Lenaneo le la tshekatsheko ya tlhopho ya ditaodišosengwalo ke leselo la go fefera ditlhoka tša ditaodišosengwalo. Ke ka fao go lemogilwego gore mo ditaodišosengwalo tša pulamadibogo Matlala o beile maemo a ditaodišosengwalo tša Sepedi ntlhohlwaneng, mola mo tlhophong ya ditaodišosengwalo tša maitekelo gona nyakišišo e utolotše gore bangwadi ba gona ba sa tsoma tsela ya go ngwala ditaodišosengwalo. Mo go tlhopho ya ditaodišosengwalo tša bokgoni

gona go tšweleditšwe gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tše ba bone tsela ya go ngwala ditaodišosengwalo.

Le ge bangwadi ba go latela Matlala ba sehlophana sa ditaodišosengwalo tša go laetša bokgoni ba bontšha gore ka nnete ba hweditše tsela, fela bokgoni bja bona bo sa fetwa ke bja Matlala ka gobane yena o ngwadile ditaodišosengwalo tše nne tše di emelago mehutana ye mene ye e fapanego ya ditaodišosengwalo, mola bona ba ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši tša go akaretša mehutana ye mene fela ya ditaodišosengwalo.

Gare ga mehutana yeo ba e akareditšego go sa hlokega mehutana ye mebedi, e lego taodišotshekatsheko le taodišomaikutlo, yeo Matlala a e akareditšego ditaodišosengwalo tša gagwe. Taba ye bohlokwa mabapi le bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ke ya gore Chupyane o ngwadile ka mohutana o tee wa taodišosengwalo woo Matlala le yena a sego a ngwala ka ga wona, e lego taodišoboitaodišo. Ntlha yeo e tlo phurollwa gabotse mo kgaolong ya thumo ya nyakišišo ye ge Matlala a tla be a bapetšwa le Chupyane.

8 KGAOLO YA SESWAI

8.2 MATSENO

Kgaolo ye e ya go arolwa ka dikarolo tše tharo, e lego (a) karolo ye e lebanego le kakaretšo ya dikgaolo tša nyakišišo ye (b) papetšo ya ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane le (c) bohlokwa bja ditaodišo tša Mahapa le tša Mabitje.

8.2.1 Kgaolo ya pele

Mo kgaolong ye go nepišitšwe dikgoboketšo tša ditaodišosengwalo tša Sepedi tšeo di šetšego di ngwadilwe go tloga ka 1943 go fihla ka 1996. Dikgoboketšo tšeo ga se tša fetlekwa mo eupša di tšweleditšwe fela gore mmadi a di tsebe. Maikemišetšo a magolo ka dikgoboketšo tšeo ke go nyakišiša kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Godimo ga moo nyakišišo e tšwetše pele go hlopha mehuta le mehutana ya ditaodišosengwalo tša Sepedi gore go tle go lemogwe kgolo yeo ka tshwanelo.

Kgato ya boraro ya maikemišetšo a nyakišišo ye e leka go tšweletša tshekatsheko ya ditaodišosengwalo tša Sepedi ka botebo. Maikemišetšo a nyakišišo ye a thenkgolotšwe ke go lemoga tlhaelelo ya (a) ditaodišosengwalo tša Sepedi le (b) tshekatsheko ye e sego ya tsenelela ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ke ona mabaka ao go ka

thwego a šušumeditše nyakišišo ye gore e itebanye le go rarolla mathata a a lebanego le bongwadi bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Nyakišišo e hlaotše mekgwa ye mene ya go nyakišiša ditaodišosengwalo tša Sepedi, e lego go hlaloša, go hlatholla, go hlopha le go sekaseka. Mokgwa wa go hlaloša o bohlokwa kudu ka gobane o lebane le go hlaloša taodišo bjalo ka sengwalo. Taba yeo e bolela gore taodišo e hlalošwa go tloga bogologolong ge e le sengwalo se se ikemetšego ka bosona gagolo ge se bapetšwa le dingwalo tše dingwe.

Ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di šetšego di kgobokeditšwe ka tsela ya go ngwalwa di nyakišišitšwe ka botlalo ka mokgwa wa go hlatholla diteng le histori ya tšona gore di tle di kwešišege ge di balwa. Ka yona tsela yeo go nepišitšwe kgolo ya taodišosengwalo ya Sepedi. Go iša pele nyakišišo e hlophile ditaodišosengwalo tša Sepedi tše di šetšego di ngwadilwe go ya ka diteng, thulaganyo le mongwalelo wa taodišosengwalo.

Maikemišetšokgomo a nyakišišo ye e bile go šala morago taetšonyakišišo ya boGroenewald ka gobane ka yona go hlokometšwe bohlokwa bja tirišo ya sererwa mo go diteng, go gatelela moko wa ditaba ge go tsinkelwa thulaganyo le go šetša mohola wa khuduego ya

bangwadi ba ditaodišosengwalo tše di sekasekilwego mo nyakišišong ye.

8.2.2 Kgaolo ya bobedi

Maikemišetšo a kgaolo ya bobedi e bile go nepiša tlhalošo ya taodišo ka botlalo gore mmadi a kgone go tla go kwešiša kgopolo ye. Ka tsela yeo ge taodišo e hlalošwa go nepišitšwe diteng, thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Taba yeo e dirilwe ka maikemišetšo a go kgetholaganya taodišo le dingwalo tše dingwe go swana le kanegelokopana le sekhetšhe ka gobane dingwalo tše pedi tseo di tšeelana mollo le taodišo. Phapantšho ye bjalo e bile bohlokwa ka ge e tlošitše kgakanego go mmadi goba mongwadi wa taodišo.

Ge tlhalošo ya taodišo e hlalošwa, go hlokometšwe mehuta ya taodišo. Ka tsela yeo tlhalošo e itebantše le go tšweletša le go farologanya mehuta ye mebedi ya taodišo, e lego taodišosemolao le taodišosengwalo. Go tloga moo nyakišišo e kgethile go hlaloša le go nyakišiša taodišosengwalo go feta taodišosemolao ka gobane mohuta wo o lebanego le nyakišišo ye, ke wo o lebanego le taodišosengwalo. Ke go re ditaodišosengwalo tše bangwadi ba Sepedi ba ngwadilego ka tšona ke tšona tše e bilego tlhohlo ya nyakišišo ye.

Le ge go le bjalo, mo kgaolong ye go gateletšwe phapano magareng ga taodišo le kanegelokopana gammogo le taodišo le sekhetšhe. Fela pele ga phapano magareng ga dikgopolo tšeo go bontšhitšwe gore ge taodišo e sekasekwa go swanetše go hlokomelwa dintlha tše nne tše bohlokwa, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo. Gape go gateletšwe gore go na le dithaetlele tša ditaodišo tše di lebanego le molaetša mola tše dingwe di nepiša sererwa.

Kgaolo ye e rumilwe ka go tšweletša phapano gare ga taodišo le kanegelokopana gammogo le taodišo le sekhetšhe. Nyakišišo e bontšhitše gore phapano yeo e bohlokwa ka gobane e bontšhitše kgolo le tšwetšopele ya ditaodišo tša mafase a mangwe.

8.2.3 Kgaolo ya boraro

Kgaolo ye e lebane le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sefora. Ka lebaka leo histori ya taodišosengwalo ya Sefora e nepišitšwe kudu ge go hlalošwa kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Mafora ka gobane Mafora ke ona a thomilego tirišo ya lereo le la taodišo. Go ka thwe dingwalo tša mohuta wo (ditaodišosengwalo) ke tša maemo a godimo le tša merafe ye mengwe. Fela le ge go le bjalo, nyakišišo e lemogile gore taodišosengwalo ya Sepedi e na le khuetšo ye kgolo ye kgolo ya ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Ka ge kgolo ye e theilwe godimo ga ditaodišosengwalo tša Sefora, go gateletšwe bokgoni bja mongwadi wa go tuma wa ditaodišosengwalo tša Sefora, e lego Michael de Montaigne. Ditaodišosengwalo tša Montaigne di lebane le thuto go feta thero. O be a lemoga gore go na le mapheko ao a bonalago ge a ngwala ka bophelo bja gagwe ka boyena. Ka tsela yeo o be a diriša kgegeo ya mmakgonthe mo mabakeng a a nepagetšego. Go ya ka Michael de Montaigne ke phošo go aroganya mmele, pelo le moya ka gobane dilo tše tharo tšeo di bopa bophelo bja motho.

Michael de Montaigne o be a kwešiša gore lefase ke lefelo la merero ya mathata, ka go realo Montaigne o be a tsebega historing ya dingwalo ka kakaretšo, gagolo ditaodišosengwalo. Bontši bja ditaodišosengwalo tša gagwe di fetoletšwe malemeng a a fapafapanego. Mongwadi yo wa ditaodišosengwalo tša Mafora o be a rata bophelo le nnete. Godimo ga fao nyakišišo e lemogile gore ga go mongwadi yo a holofelago gore o ngwadile mo go tlalago seatla go feta Montaigne. Go feta fao, ga go mongwadi yo a ka itshetlago sefega go feta Montaigne mabapi le bongwadi bja ditaodišosengwalo.

8.2.4 Kgaolo ya bone

Kgaolo ya bone e hlokometše kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Seisimane go ya ka fao di ngwadilwego ka gona ke bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane. Gape go gateletšwe ka fao Mafora a bego a na le khuetšo godimo ga bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane. Ditaodišosengwalo, mo kgaolong ye, di hlalošitšwe go lebeletšwe mehutana ya ditaodišo yeo e gogilego šedi go bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Nyakišišo e utolotše maina a balaodiši ba ditaodišosengwalo tša Seisimane ba go fapafapana. Tšweletšo ya histori ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tšeo tša Seisimane e bohlokwa ka gobane kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Seisimane e itshamile ka mediro ya ditaodišosengwalo tša bangwadi bao.

Maikemišetšo a magolo a kgaolo ye, ga se go ngwala ka ga histori ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tšeo tša Maisimane ka moka ka gobane bangwadi ba ditaodišosengwalo tše di hlalošitšwego mo nyakišišong ye di emetše le bao go sego gwa bolelwa ka bona mo nyakišišong ye. Ka tsela yeo nepokgolo ya kgaolo ye e bile go tšweletša khuetšo ya sebopego le mehutana ya ditaodišosengwalo tša Seisimane mo go ditaodišosengwalo tša Sepedi.

8.2.5 Kgaolo ya bohloko

Mo kgaolong ye nyakišišo e nepiša mehuta ye mebedi ye megolo, e lego taodišosemolao le taodišosengwalo. Go bohloko go hlaloša mehuta ye megolo ye mebedi gore go tle go lemogwe phapano ye e tlogo thuša go rarolla mathata a a lebanego le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Gare ga mehuta ye mebedi ye megolo ya ditaodišo, nyakišišo e kgethile go hlokomela ka botlalo taodišosengwalo go feta taodišosemolao ka gobane wo ke wona mohuta woo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba ngwadilego ka ga wona. Go iša pele go hlokometšwe mehutana ye e welago ka fase ga taodišosengwalo. Bjalo ka ge go gateletšwe ka mo godimo, nyakišišo e kgethile go šala morago taodišosengwalo ka ge e le gore ke yona yeo bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba itemogetšego mathata ge ba ngwala ka ga mehutana ya ditaodišosengwalo tše di welago ka fase ga yona.

Nyakišišo e hlaotše mehutana ya ditaodišosengwalo ye lesome, e lego taodišopaka, taodišoboitaodišo, taodišotlhaloši, taodišokanegelo, taodišokgopodišišo, taodišotlhalošokgopodišišo, taodišoboikgodišišo, taodišotšhušumetšo, taodišomaikutlo le taodišodikgopolo fela go phethagatša morero wa nyakišišo ye. Go gateletšwe gore nyakišišo ye e kgethile go hlaloša mehutana yeo ya ditaodišosengwalo tša Seisimane ka ge bontši bja bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi

ba ngwadile ka ga yona. Ke ka fao nyakišišo e tšwetšego pele go hlaloša mehutana yeo ya ditaodišosengwalo ka ge e le bohlokwa ka gobane e lebane thwii le kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Kgaolo ye e rumilwe ka go hlaloša gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi, bjalo ka bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane, ba ngwadile ka ga ye mengwe ya mehutana ya ditaodišosengwalo ye e hlalošitšwego ka godimo.

8.2.6 Kgaolo ya bosela

Kgaolo ye e lebane le kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Matlala ya go bitšwa *Mengwalô (Essays) Puku II* (1943), bjalo ka pulamadibogo ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka tsela yeo nyakišišo e hlalošitše kgolo le tšwetšopele ya ditaodišosengwalo tša Sepedi go ya ka tsela yeo di gatišitšwego ka yona, go ya ka tatelano ya mengwaga go tloga ka ditaodišosengwalo tšeo tša Matlala go fihla ka tša Chupyane.

Ge go akaretšwa ditaodišosengwalo tša Matlala, go boletšwe ka fao di theilwego ka gona godimo ga taodišosengwalo ya 'Lexae' moo go tšweletšwago dintlha tše nne tša bophelo ka ditaodišosengwalo tše nne. Kgopolo ya Matlala ya dintlha tše nne tša bophelo e gata ka mošito o tee le ya Mabitje ya dihla tše nne tša ngwaga mo go kgoboketšo ya *Sehlabeng* (1976). Ge go hlokometšwe mekgwa ye

Matlala le Mabitje ba e dirišitšego thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša bona, go lemogilwe gore go na le khuetšo ya Breton ka gobane Breton, ke mongwalataodišosengwalo wa mathomo wa go rulaganya ditaodišosengwalo ka tsela ya dikarolo tša ngwaga.

Go tšwela pele nyakišišo e lekotše kgoboketšo ya ditaodišosengwalo tša Masemola ya go bitšwa *Ditaodišo* (1967). Nyakišišo e utolotše gore Masemola o ngwadile ditaodišosengwalo ka ditiragalo tša bophelo bja batho ba sebjalebja. Ka tsela yeo o arogane le tsela ya Matlala ya go laodiša ditaba ka gobane ge e le Matlala yena o laodiša ka ga ditaba tša bophelo bja setšo. Masemola o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka mehutana ye mengwe ya ditaodišosengwalo, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši. Nyakišišo e fatolotše gape gore Masemola ge a ngwala ditaodišosengwalo tše, o bile le khuetšo ya bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Seisimane.

Ge go hlalošwa ditaodišosengwalo tša Mahapa mo kgoboketšong ya gagwe ya go bitšwa *Di sa re šaletše monaganong* (1968), go thomilwe ka go tšweletša gore di gatišitšwe la mathomo mo lenaneong la 'Radio Bantu' ka 1968 gomme tša ba tša gatišwa ka wona ngwaga woo bjalo ka kgoboketšo ya ditaodišosengwalo. Ge go lekodišišwa mohutana wo Mahapa a ngwadilego ditaodišosengwalo tša gagwe ka ga wona, go lemogilwe gore o ngwadile

ditaodišotlhalošokgopodišišo. Nyakišišo e utolotše gape gore mokgwa wa Mahapa wa go laodiša o nyalelana le wa Matlala. Ka ge Matlala a ngwadile pele ga Mahapa, gona go ka thwe Matlala o hueditše Mahapa. Khuetsō ye bjalo e lebane le mokgwa wa go laodiša ditaba ka mokgwa wa motswako wa go laodiša le go reta.

Go iša pele nyakišišo e akareditše kgoboketšo ya Mojapelo ya go bitšwa *Dithuto lapeng le sekolong* (1969). Ge go bapetšwa ditaodišosengwalo tša Mojapelo le tša Matlala go lemogilwe gore ditikologo tša bona di a fapana ka gobane Matlala o bolela ka tikologo ya setšo mola Mojapelo yena a hlaloša tikologo ya sebjalebja. Le ge go le bjalo go na le kwano magareng ga ditaodišosengwalo tša bona ka gobane di theilwe godimo ga legae.

Ge nyakišišo e tsinkela ditaodišosengwalo tša Mabitje tša go bitšwa *Sehlabeng* (1976) go lemogilwe gore o theile kgoboketšo yeo ya gagwe ya ditaodišosengwalo ka diripa tše tlhano. Mabitje o ngwadile ditaodišosengwalo tša *Sehlabeng* (1976) tšeo di emelago dihla tše nne tša ngwaga. Gape go gateletšwe gore Mabitje o laodiša ditaodišosengwalo tšeo ka mekgwa ye meraro, e lego mokgwa wa go laodiša thwii, mokgwa wa go laodiša ka go tswaka taodišosengwalo ka seretwana le mokgwa wa go tswaka taodišosengwalo ka košana. Godimo ga moo Mabitje o ngwadile ditaodišotlhaloši le ditaodišotlhalošokgopodišo go ya ka dinyakwa tša thulaganyo ya

mehutana yeo. Ge mehutanangwalo yeo e lekodišišwa go lemogwa gore Mabitje o hueditšwe ke Steele le Breton.

Ge ditaodišosengwalo tša Tlooke di lebeledišišwa, go lemogwa gore di akareditšwe go ya ka dikgoboketšo tša dipuku tše tlhano. Go gateletšwe gore le ge Tlooke a ngwadile ditaodišosengwalo tše ntši go feta bangwadi ba bangwe ba ditaodišosengwalo tša Sepedi lebakeng la nyakišišo ye, go lemogilwe mathata a a lebanego le thulaganyo ya ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe. Go realo ke gore ditaodišosengwalo tša Tlooke le ge di nepiša ditlhalošo le dikanegelo fela di na le tlhakahlakano ka lebaka la gore mmadi o fetša a le kgakanegong a sa tsebe gore o bala taodišokanegelo goba taodišotlhalošo na. Ditaodišosengwalo tšeo di hlokišitšwe magoro ao di a swanetšego, ka lebaka la gore yena mongwadi ga se a hlokomela dinyakwa tša ditaodišosengwalo tšeo a bego a leka go di ngwala.

Mangokwane yena o ngwadile ditaodišosengwalo tše di seelago tša go bitšwa *Di mading a bona* (1991). Ka kgoboketšo yeo o gateletše gore ditaodišosengwalo tšeo tša gagwe di amana le merero ya setšo. Bjalo ka Tlooke Mangokwane le yena o na le mathata a thulaganyo ya ditaodišosengwalo ka gobane, mohlala, thaetlele ya taodišosengwalo ya 'Seila' e beakantšwe go ya ka dinyakwa tša mohutana wa taodišokanegelo sebakeng sa taodišotlhalošo. Nyakišišo

e phušolotše mafokodi a a bego a phušeditšwe ka ditaodišong-sengwalo tša gagwe.

Selwalekgwadi yena o ngwadile ditaodišosengwalo tše tlhano mo go *Moletesekuba* (1994). Thaetlele ye ya kgoboketšo ya ditaodišosengwalo, e rulagantšwe ka mmolelwana wo o sego wa mehleng, e lego moletesekuba bakgalabje. Ka go realo go ka thwe Selwalekgwadi o dirišitše tlogelo thulaganyong ya thaetlele ye. Selwalekgwadi o rulagantše ditaodišosengwalo tša gagwe go ya ka dinyakwa tša mehutana ye mebedi ya ditaodišosengwalo, e lego taodišotlhaloši le taodišotlhalošokgopodišišo. Go rumilwe ka go gatelela gore Selwalekgwadi ke yo mongwe wa dikgwari tša polelo ya Sepedi.

Makopo o ngwadile ditaodišosengwalo tše lesome go kgoboketšo ya gagwe ya go bitšwa *Setšwagodimo se a ikgethela* (1995). Nyakišišo e lemogile gore Makopo o ngwala ditaodišosengwalo bjalo ka Mabitje. Kwano ye e tšwelelago magareng ga bangwadi ba babedi ba e lebane le mehutana ya ditaodišosengwalo. Makopo o diriša mekgwa ye mebedi ya go laodiša ka go hlaloša a opela le go laodiša a reta mola le Mabitše le yena a dira bjalo.

Ge go akaretšwa ditaodišosengwalo tša Phala tša go bitšwa *Mphatlalatšane* (1995) go lemogwa gore ditaodišosengwalo tšeo di

ngwadilwe ke Mabitje le Phala. Go iša pele ge ditaodišosengwalo tšeo di tsinkelwa go lemogwa gore di arotšwe ka mehutana ya mebedi, e lego taodišokanegelo le taodišotlhaloši. Le ge Mabitje le Phala ba ngwadile ditaodišosengwalo ka direrwa tše di fapanego fela melaetša ya bona e a kwana ka gobane ba gatelela boloi.

Nyakišišo e ribolotše gore Chupyane o ngwadile ditaodišosengwalo tše di šupago mo kgoboketšong ye e tsebjago ka la *Ditlhapetsane* (1996). Ka moka ditaodišosengwalo tšeo di laodiša ka ga sererwa se tee, e lego setšo se se nepišago merero ya basadi ba bogologolo. Taba ye e bolela gore thaetlele ya ditaodišosengwalo tša Chupyane e lebane le sererwa sa ditaodišosengwalo tše, e lego ditlhapetsane. Bjalo ka Mahapa Chupyane le yena o dirišitše thekniki ya molaodiši. Chupyane gape o tumile kudu tirišong ya polelo ka gobane o diriša mafoko a makopana le a matelele ka tsenelano ya go bopa maatlakgogedi.

8.2.7 Kgaolo ya bošupa

Kgaolo ye e lebane le tlhopho ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Bjalo ka ge Matlala a ngwadile ditaodišosengwalo tša mathomo tša Sepedi gomme a di bea maemong a godimo, nyakišišo e napile ya mo hlopha a nnoši go bopa tlhopho ya go bitšwa ditaodišosengwalo tša pulamadibogo. Go feta fao nyakišišo ye e gateletše bokgoni bja

Matlala thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Katlego yeo ya Matlala ya ditaodišosengwalo tša Sepedi e etšwe boima ka go hlokomela lenaneo la tshekatsheko ya ditaodišosengwalo ka go akaretša, e lego thaetlele ya taodišosengwalo, matseno a taodišosengwalo, mmele wa taodišosengwalo, morumo wa taodišosengwalo le mohutana wa taodišosengwalo. Dikokwane tše tlhano tše tša go sekaseka taodišosengwalo di thušitše go bontšha ka fao Matlala e lego mankge wa ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gona.

Bangwadi ba ba kgafetšwego legorong la ditaodišosengwalo tša maitekelo ke ba bane, e lego Masemola, Mojabelo, Tlooke le Mangokwane. Ge bokgoni bja bona bo nyakurelwa go ya ka lenaneo la tshekatsheko ya ditaodišosengwalo go fatollwa gore di bofefo kudukudu ge di bapetšwa le tša Matlala. Ka go realo sefoka sela sa Matlala se nyakišišo e bego e holofetše gore bangwadi ba ditaodišosengwalo ba go mo latela (ditaodišosengwalo tša maitekelo) ba tlo mo akgola sona, molamo o sa šaletše godimo ga mohlare. Ka tsela yeo nyakišišo e ribolotše gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša maitekelo ba sa phopholetša tsela ya go ngwala mohutangwalo wo le ge Matlala a ba betletše yona mathomong.

Ge go hlopšha ditaodišosengwalo tše tša Sepedi, nyakišišo e fatolotše gore go na le bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba se kae bao ba lebanego le bokgoni. Bangwadi ba go wela legorong leo ke ba

ba seelago, e lego Mahapa, Mabitje, Selwalekgwadi, Makopo, Phala le Chupyane. Go kgonthiša bokgoni bja bona, nyakišišo e dirišitše lenaneo lela la tshkatsheko ya ditaodišosengwalo. Ge go feferwa mediro ya bona go lemogilwe ge ba na le bokgoni bja bolaodiši le ge e le gore bokgoni bjoo bo sa hlaelela go fihla malekelekeng a go fihlelelwa ke Matlala a nnoši. Taba ye e tiišwa ke ge ba ngwadile mehutana ye mene gare mehutana ye lesome gomme ba dikišane sebata se ge ba bapetšwa le Matlala yo a ithwešitšego ka letolo mehutaneng ye mene ya ditaodišosengwalo tše nne tšeo di fapanego. Ka go realo bangwadi ba le bona ga se ba fihlelela tharollo ya tlhohlo ye Matlala a ba šietšego yona.

8.3 PAPETŠO YA DITAODIŠOSENWALO TŠA MATLALA LE TŠA CHUPYANE

8.3.1 Matseno

Bjalo ka ge go šetše go hlalošitšwe mo nyakišišong ye, gagolo mo kgaolong ya bošupa, Chupyane ke yo mongwe wa bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi tša maemo ge go bapetšwa le tša bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni. Chupyane o fapana le bangwadi ba legorong la gagwe ba ditaodišosengwalo tša bokgoni, ka gobane o ngwadile mehutana ye meraro ya ditaodišosengwalo a nnoši. Ke lebaka la yona phapantšho yeo go ka thwego Chupyane o fapana le bangwadi ba bangwe ba bokgoni. Ka go realo Chupyane ke

yo mongwe wa bangwadi ba bohlokwahlokwa mo go bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni. Godimo ga moo, bokgoni bja gagwe bo loma bja Matlala seetse. Taba ye e tlo hlokomelwa ka tsenelelo ka go bapetša ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane gore e tšwelele pepeneneng ge go tla be go dirišwa lenaneo le:

- Diteng tša taodišosengwalo.
- Thulaganyo ya taodišosengwalo.
- Mongwalelo wa taodišosengwalo.

8.3.2 Diteng tša taodišosengwalo

Mo go diteng tša taodišosengwalo go yo hlokomelwa karolwana ya diteng ye e bitšwago sererwa go thuša go bapetša ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane. Ke yona elemente ye bohlokwa ye e ka thušago go rarolla mathata a mo karolwaneng ye.

Ge go ka hlokomedišišwa direrwa tša ditaodišosengwalo tšeo go tla lemogwa phapano ye e rilego, le ge e le gore phapano yeo e šebetšwa ka kwano tsoko. Direrwa tša ditaodišosengwalo tša Matlala di hlaloša dilo tše pedi, e lego bogologolo le sebjalebja. Ke gore mo ditaodišosengwalo tše tharo, e lego ‘Lexae’, ‘Tato ya monnyana ke lesoxa’ le ‘Sakeng la bophelo’, Matlala o laodiša ka bohlokwa bja bogologolo (‘lexae labo motho le thebe-phaswa’). Taba ye e bolela

gore Matlala, o hlaloša ditiragalo tše di phethegago dinagamagaeng (setšo) mo ditaodišosengwalo tše tharo tše.

Sererwa sa taodišosengwalo ya go bitšwa 'Fsika-thsipi la Ramosweu' se hlamula ka ditiragalo tša sebjalebjae, ka go realo se emela sebjalebjae. Ke go re Matlala ga a bolele ka ditaba tša bogologolo fela ka gobane o tswaka le ka tša sebjalebjae.

Ka lehlakoreng le lengwe Chupyane yena o hlaloša ditaodišosengwalo tše di šupago ka sererwa se tee, e lego bogologolo. Sererwa se tee se a hlalošago ditaodišosengwalo tše ka sona se logaganya ditaodišosengwalo tše di šupago tše ka ge se lebane le merero ya basadi ya setšo. Ka go realo go ka thwe Chupyane o laodiša ka ga bophelo, go akaretšwa le ditlwaelo tša mosadi wa Mopedi, yoo kalana ya gagwe e wetšego dinagamagaeng, Bopedi.

Go ya ka tlhalošo ya ka mo godimo, go bonala phapano magareng ga ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane go ya ka direrwa tša bona. Se sengwe gape ke gore le ge phapano ya bangwadi ba babedi ba e bonala gabotse mo go bogologolo le sebjalebjae, fela go sa na le phapano ye go ka thwego e širetše, ye e lego gare ga bogologolo le bogologolo. Taba yeo e utolla gore go na le diponagalo tše pedi tše di fapanyago diteng tša ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane, e lego:

- Phapano magareng ga bogologolo le bogologolo.
- Phapano magareng ga bogologolo le sebjalebja.

8.3.3 Thulaganyo ya taodišosengwalo

Mabapi le thaetlele ya taodišosengwalo, Matlala le Chupyane ka kakaretšo ba ora sebešo se tee, ka gobane bobedi ba kgona go rulaganya thaetlele ya taodišosengwalo ka lentšu le tee, mohlala, ‘Lexae’ (Matlala) le ‘Lebole’ le ‘Bobotlana’ (Chupyane), le ge e le gore dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Chupyane ka bontši di beakantšwe ka lentšu le tee. Ka lehlakoreng le lengwe bobedi, bangwadi ba ba ditaodišosengwalo ba swana gape ka thulaganyo ya thaetlele ka tsela ya sekafoko, mohlala, ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’ (Matlala) le ‘Koma ye e sa alogego’ (Chupyane).

Dithaetlele tša Matlala tše tharo, e lego ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’, ‘Tato ya monnyana ke lesoxana’ le ‘Sakeng la bophelo’ di theilwe godimo ga thaetlele ya taodišosengwalo ya mathomo, e lego ‘Lexae’. Bjale ge go lekodišišwa thulaganyo ya thaetlele ya ‘Lexae’ go lemogwa gore e nepiša tebanyo ya Matlala. Ke go re thuto ye Matlala a ratago go e abelana le mmadi ka thaetlele ye ya ‘Lexae’, ke tšweletšo ya bohlokwa bja legae bophelong bja Mothomoso wa bogologolo. Taba ye e bolela gore ‘Lexae’ bjalo ka thaetlele, e emela bophelo bja bogologolo ka kakaretšo.

Ka thoko ye nngwe thulaganyo ya dithaetlele tša ditaodišosengwalo tša Chupyane, e fapogile gannyane go tšeo tša Matlala malebana le moko wa ditaba ka gobane ga se ditaodišosengwalo ka moka tšeo di lebanego le molaetša wa mongwadi, mohlala, ge go ka hlokomedišišwa taodišosengwalo ya go bitšwa ‘Bobotlana’ go tla lemogwa gore yona e ikgethile go tšeo tše dingwe ka moka ka gore tebanyo ya Chupyane mo taodišongsengwalo ye ke tekatekanyo go ya ka bong.

Go iša pele, bjalo ka ge Matlala a sa le a ngwala ditaodišosengwalo tše nne tša go emela mehutana ye mene, bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba go mo latela go akaretšwa le Chupyane, ga se ba tšo ngwala ka mehutana ye ka moka yeo Matlala a ba hlohlilego ka yona gotee le thwadi ya bona, Chupyane. Taba ye e bolela gore bangwadi ba ditaodišosengwalo tša bokgoni ka moka ga se ba tšo ngwala ka ga taodišotshekatsheko le taodišomaikutlo e lego tšona ditaodišosengwalo tšeo Matlala a ba hlohlilego ka tšona bogologolo.

Go itebanya le tlhohlo yeo Chupyane le yena o ngwadile mohutana wa taodišoboitaodišo wo bangwadi ka moka ba ditaodišosengwalo tša bokgoni go akaretšwa le Matlala ba sego ba ngwala ka ga wona. Ka go realo, Chupyane le yena bjalo ka Matlala, o re kgwathi go

bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi malebana le mohutana wo wa taodišosengwalo.

Ka go realo, Chupyane o ka re ke yena a amogetšago Matlala morwalo wola a sa lego a o rwala bogologolo wa ditaodišosengwalo tša Sepedi ka gobane o ka re o itrira wo go ka thwego ke moratho wo bangwadi ba ka morago ga gagwe ba tlogo rathela ka wona. Ka fao go ka no thwe Chupyane le yena ke moswananoši bongwading bja ditaodišosengwalo tša Sepedi.

Bjalo ka ge Matlala e le pulamadibogo ya mehutana ye mene ya ditaodišosengwalo, Chupyane le yena ke thagaletswalo ya mohutana o tee wa ditaodišosengwalo tša Sepedi. Ka tsela yeo, bjalo ka Matlala, Chupyane le yena ke mankge thulaganyong ya taodišoboitaodišo mo polelong ya Sepedi. Go ka gatelelwa gore Chupyane mo bongwading bja ditaodišosengwalo o loma Matlala seetse.

8.3.4 Mongwalelo wa taodišosengwalo

Ge go badišišwa polelo ya Matlala le ya Chupyane go lemogwa kwano le phapano tše di rilego. Kwano ya bangwadi ba e bonagala ka tirišo ya mantšu a bogologolo, ao go ka thwego o ka re a lebetšwe mo polelong ya sebjalebja. Matlala o diriša mantšu a bjalo ka ‘Nômo’ go hlaloša ketapele, ‘lexae labo motho le thêbê-phaswa’ go tšweletša

seema se se bolelago gore motho (wa bogologolo) ga a lebale ga gabo (bowelakalana), ‘mokwai’ go hlaloša tsela ya go sepediša ditaba ka tshwanelo, bjalobjalo. Ka lehlakoreng le lengwe Chupyane le yena o diriša polelo yeo e utamilego ye go ka thwego o ka re e lebetšwe, bjalo ka lebole go hlaloša lentšu la go adingwa la phenti, go forwa leetse sebakeng sa go loga meriri, ditlhapetsane legatong la didirišwa tša go kgabiša basadi, bjalobjalo.

Phapano ye e bonalago gabotse magareng ga Matlala le Chupyane e lebane le (a) maadingwa le (b) mongwalelo. Polelo ya Matlala ga se e hlweke ka gobane e tshotshoma ka maadingwa go tšwa dipolelong tše dingwe etšwe go sa hlokagale, go swana le puo sebakeng sa go no re polelo, lentswe sebakeng sa lentšu, kutlwelobohloko sebakeng sa kwelobohloko, bjalobjalo. Ge go lebelelwa tirišo ya polelo ya Chupyane go bonala e le ye e nonnego, ye e kwešišegago, ye e nepišago ditiragalo tše a di hlalošago bjalo ka diagametse, mothubo, bobotlana, bjalobjalo. Chupyane o bontšha tlotlontšu ya polelo ya Sepedi go feta Matlala.

Tirišo ya Matlala le ya Chupyane ya mafoko, gagolo ya matseno a ditaodišosengwalo tša bona, le yona e a fapana ka gobane Chupyane ka kakaretšo o na le tirišo ya mafoko a makopana a go nepiša ditaba ge go bapetšwa le Matlala, mohlala: ‘Go retetše!’ (1996:55). Ge go lekolwa mafoko a Matlala ona ke a matelele a a sa nepišego ditaba go

swana le ka fao Chupyane a nepišago ditaba ka gona, mohlala: ‘Xare xa makhura ohle a Monngadi a a nonthšang nama le kxopolo ya motho, a a nôpêlêlang kobong ya môya, a a e fang boswana le bohwinana bya nnete (ôna mmala ó etšwang naô badimong babô yôna) ana ke eng se se fetang lexae? (1943:8)’.

Go sa na le phapano ye nngwe ye e bonwago mabapi le tirišo ya polelo magareng ga bangwadi ba babedi ba, ye e lebanego le mongwalo. Matlala o diriša mongwalo wa kgale wa 1929 wo le wona a sa o šalego morago ka tshwanelo. Go ka akaretšwa ka gore o diriša mongwalo wa gagwe e sego wo o amogetšwego: ‘Modimo O re thuše mašetla **ana** a dipuku tša bohlale a ntšhifalê mme o jewê ka thlêlêthlêlê (1943:8). Lentšu le le swiswadišwego ke kgatelelo ya monyakišiši). Mongwalo wa 1929 le wa 1949 go ya ka Esterhuyse (1974:83) ga o na tirišo ya **ana** eupša o re go dirišwe **a**. Godimo ga fao Matlala o hloka bokgafetšakgafetšo bja mopeleto wa mantšu bjalo ka ‘Ramosweu le Ramosou’, kwešešang le kwešešago, bjalobjalo.

Ge go lekodišišwa mongwalo wa Chupyane go lemogwa ge yena a diriša mongwalo wa 1988. Ka kakaretšo o šomiša mongwalo wo ka katlego ka ntle ga: šuthela sebakeng sa šuthelela (diphošwana tša batlanyi le bagatiši).

Ge bangwadi ba babedi ba ba balwa ka kelohloko ye e tseneletšego, go lemogwa phapano ye e nepišago atmosfere. Khuduego ya Matlala mo go, mohlala, ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’ ke ye e lebanego le tsholo. Ke go re Matlala o sola Madiba ge a fapoša setšhaba tseleng ya nnete ya politiki. Ka ‘Fsika-Thsipi la Ramosweu’ Madiba o ka re o nepiša ekonomi gomme Matlala yena o thulana le taba yeo ka gobane a re e lebane le politiki ya kgatelelo:

Mona mongwadi llong saxwê ó bônaxala a beya molato xo maAfrika xo kxerexêla mokxoši wa ‘Fsika-Thsipi Ramosweu’ mme nna Matlala ke xanana nayê; xoba bakeng sa xore a nyatše mekgwa ya makxoa e mebe ya xo tšeêla batho ba xešo mafase le naxa tša bôna, bakeng sa xore a hlabê yôna pelo ya taba yé e diang xore batho ba gešo ba phele ‘mojanong’- mokxwa ó mobe wa makxoa wa go konketša batho ba xešo tšhelete ka puô ya maaka ya xo re e tla a re xe ba ekwa bohloko ba boêla xae etšwe ba tseba xore xa ba na xae xoba moraxo mo ba tšwang ba tšeešwe naxa (le ge ba phela mo ba

phelang ba phela ka kxôrhlanô ba sa
phale nku tše di tsenywang ka
mojaneng wa tipe - xa a die bjalo
(1943:23).

Khuduego ya Chupyane, bjalo ka ge go ukamilwe ka godimo e arogile tseleng ya yeo ya Matlala ka gobane yona e lebane le kgegeo ka gore molaodiši mo go 'Bobotlana' o gegea banna. Ke go re, basadi le bona ba kgona mediro ye e šongwago ke banna. Ka go realo ka thekniki ye, mongwadi o gatelela tekatekano ya bong bophelong.

Go boletšwe gore Matlala ke mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Sepedi wa mathomothomo. Nyakišišo e tšwetše pele go gatelela gape gore Chupyane yena ke mongwadi wa ditaodišosengwalo tša Sepedi wa mafelelo go ya ka nyakišišo ye. Taba ya matlaba ke gore bobedi bja bangwadi ba ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba na le bokgoni bja go ngwala mohutangwalo wo. Ke go re o ka re ba phala bangwadi ba bangwe ba go ngwala ditaodišosengwalo tša Sepedi. Taba ye e napilego e gonontšha ke gore yo mongwe ke wa mathomo mola yo mongwe e le wa mafelelo go ya ka nyakišišo ye.

Go ya ka tlhalošo ya ditaodišosengwalo tša mafase Matlala o bontšhitše kwešišo ye e tseneletšego ya go ngwalwa ga mohutangwalo wo ka bokgoni bjo bo makatšago. Ke ka fao nyakišišo

ye e mo hlaotšego go ba mongwadi wa bokgoni wa pulamadibogo. Ditaodišosengwalo tša Sepedi, go ya ka nyakišišo ye, di rungwa ka mongwadi yo mongwe wa bokgoni, e lego Chupyane. Bjalo ka Matlala, Chupyane le yena o ka re o nyaka go bontšha bangwadi ba ba mo latelago tsela ya mmakgonthe ya go ngwala ditaodišosengwalo ka polelo ya Sepedi. Nyakišišo e gatelela gore Matlala o butše tsela ya go ngwala ditaodišosengwalo, gomme ya timelela bangwadi ka boati eupša Chupyane a fetoga sentšwelakae sa bona.

8.4 DITAODIŠOSENWALO TŠA MAHAPA LE TŠA MABITJE

8.4.1 Matseno

Bjalo ka ge go šetše go boletšwe ka godimo ge go bapetšwa ditaodišosengwalo tša Matlala le tša Chupyane, Matlala le Chupyane ba tšweletše e le bangwadi ba bohlokwa mo go ditaodišosengwalo tša Sepedi. Nyakišišo e rata go bontšha gape gore ga se bona fela bao ba lego ba bohlokwa mo thulaganyong ya ditaodišosengwalo tša Sepedi. Bjale ge, ge go ka balwa ditaodišosengwalo tša Sepedi ka tsenelelo, go tla lemogwa ge Mahapa le Mabitje e le bangwadi ba ditaodišosengwalo tša Sepedi ba bohlokwa. Taba yeo e ya go lebelelwa go hlokometšwe lena eo le le latelago, e lego:

- Tshwantšho ditaodišongsengwalo tša Mahapa le tša Mabitje.
- Leboo ditaodišongsengwalo tša Mahapa le tša Mabitje.

8.4.2 Tshwantšho ditaodišongsengwalo tša Mahapa le tša Mabitje

Ge go balwa taodišosengwalo ya ‘Kgalatlou’ mo go *Di sa re šaletše monaganong* (1968) go tšwelela thulano ye e bonalago magareng ga kereke (kereke ya boromiwa ya Lutere) le thaba (Kgalatlou). Mahapa o thulanya dilo tše pedi tše ka tsela ya seswantšho. Mahapa o dira gore mmadi wa gagwe a kgone go tla go lemoga ditiragalo tše di tlogo latela ka morago ka go bolela boromiwa. Ke go re boromiwa bo emela sebjalebjaale (ditiragalo tša lehono) mola thaba yona e emela bogologolo (ditaba tša kgale tša setšo).

Mathomong go bonala o ka re kereke ya boromiwa ya Lutere le thaba ya Kgalatlou di ka se nyalelane moo ye nngwe e emelago moya wa motho go emela toka le tšwelopele, mola ka lehlakoreng le lengwe ye nngwe yona e emela tlhago le phethagalo. Moo kereke ya boromiwa mathomong e bego e le karolo ya nako ya histori, bjale e ka hlalošwa bjalo ka Kgalatlou. Morago ga moo Mahapa o bolela ka boromiwa, e lego kereke, sekolo mo Schoonoord le tllhabologo ye e dirwago, le ka fao maphelo a batho a ka tlemollwago ditlamong tša tumelo le go hloka thuto ga batho ba kgale.

Mabitje o swantšha ka go rulaganya dihla tša ngwaga gore di lebane le dipaka tša bophelo bja motho. Ke go re, go tswalwa ga motho go swantšhwa le seruthwane gomme go gola ga motho go emelwa ke lehlabula le selemo, eupša go hlokofala ga motho gona go swantšhwa le marega.

Ka lehlakoreng le lengwe Mahapa le yena o diriša thekniki ya leboo mo ditaodišongsengwalo tša gagwe ka moka ka gobane ge go lekolwa ditaodišosengwalo tšeo a di rulagantšego go lemogwa gore di na le molaetša o tee fela. Ge go tsinkelwa ka fao Mabitje a šomišago thekniki ya leboo ka gona go tla lemogwa gore ditaodišosengwalo tša gagwe di bopa mabaka a bophelo ka gore di latelana ka go tlemaganywa ke kgopolo ya bophelo.

8.4.3 Leboo ditaodišongsengwalo tša Mahapa le tša Mabitje

Bobedi Mahapa le Mabitje ba hlaloša mathomo le mafelelo a bophelo bja motho ka ditaodišosengwalo tša bona. Mahapa, ka go thulanya kereke le thaba ka nako e tee, o hlaloša nako ye e fetilego go gopotša mmadi histori ya ditiragalo tše di fetilego. Mo tlhalošong ya ditiragalo tšeo tša histori go bonala o ka re o tswikaganya ditiragalo tše di bopago histori, fela ka go dira bjalo ga se gore o kgaoganya tlhalošo ya ditiragalo tša boromiwa ka gore ge a dira bjalo o

notlofatša taodišosengwalo ya gagwe ka go boela morago go hlaloša ditiragalo tše bohlokwa. Ka go hlaloša ditiragalo ka tsela ya go gatelela ditiragalo tše bohlokwa go bopa sehloa sa ditiragalo, gona go bolelwa ka thekniki ya leboo. Mahapa o diriša thekniki ye ka katlego ye e makatšago. Mo karolong ya bobedi Mahapa o tsopola gore thaba ke kereke, yona taba yeo e makatšago. Mo temaneng ya mafelelo ya taodišosengwalo ya 'Kgalatlou', o boela morago go boromiwa, go se go letelwe, gomme ka go dira bjalo tiragalo ya boromiwa e tšwelela lekga la boraro.

Ge a hlaloša ditiragalo tša *Sehlabeng* (1976), Mabitje o diriša tatelano go rulaganya ditiragalo tšeo; o thoma ka seruthwane go fihlela ka marega. Ke go re, sa mathomo, taodišosengwalo ye e bolela ka seruthwane, gomme sa bobedi marega a tšweletšwa ka tsela ya seswantšho sa ngwaga. Ka go realo Mabitje o gatelela tatelano ya ditiragalo go thoma ka tše o ka rego ga di bohlokwa go feletša ka tše bohlokwa. Ke go re o thoma ka ditiragalo tša go tswalwa ga motho (seruthwane) le go hwa ga motho (marega).

Go ka akaretšwa ka gore Mahapa o diriša thekniki ya leboo go tšweletša ditaba ge di lebane le bogologolo le sebjalebale, mola ka lehlakoreng le lengwe Mabitje yena a diriša thekniki ye go tšweletša kanegelo ge e lebane le bophelo.

9. DIPUKU TŠA MOTHOPO

1. Chupyane, M.L. 1996. *Ditlhapetsane*. Pretoria: Hibbard Publishers.
2. Mabitje, S.J. 1976. *Sehlabeng*. Bloemfontein: Via Afrika
3. Mahapa, W.L. 1968. *Di sa re šaletše monaganong*. Johannesburg: Educum.
4. Makopo, S. A. 1995. *Setšwagodimo se a Ikgethela*. Pretoria: Malopo Publishers.
5. Mangokoane, M.J.M. 1991. *Di mading a Bona*. Pretoria: Out of Africa.
6. Masemola, J.J.R. 1967. *Ditaodišo*. Johannesburg: Bona Press.
7. Matlala, E.K.K. 1943. *Mengwalô*. Johannesburg: Goldfields Press.
8. Mojapelo, G.P. 1969. *Dithuto Lapeng le Sekolong*. Johannesburg: Bona Press.
9. Phala, N.I. 1995. *Mphatlalatsane (Dikanegelokopana le ditaodišo)*. Pretoria: Kagiso Publishers.
10. Selwalekgwadi, J.H. 1994. *Moletesekuba*. Pretoria: Actua Press.
11. Tlooke, A.M, 1987. *Moremogolo*. Pretoria: Educum Publishers.
12. Tlooke, A.M, 1987. *Lekomane le Bjoko*. Pretoria: Educum Publishers.
13. Tlooke, A.M. 1990. *Bohwabogolo*. Pretoria: J.L. van Schaick.

14. Tlooke, A.M. 1992, *Mankutukutu o Tima Mollo*. Pretoria: Via Afrika.
15. Tlooke, A.M. 1993. *Lewa la Rabadia*. Pietermaritzburg: Centaur Publications.

10. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI TSOPOTŠWEGO

1. Abercrombie, B. 2003. *On Writing Personal Essays*. The writer. Volume 116 issue 1.
2. Abrams, M.H. 1985. *A Glossary of Literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace College.
3. Abrams, M.H. 1981. . *A Glossary of Literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace College.
4. Alexander, L.G. 1965. *Essay and Letter Writing*, London: Longman.
5. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.
6. Beckson, K.E. 1961. *A Reader's Guid to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
7. Beckson, K.E. 1995. *A Reader's Guid to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
8. Berger, B. 1964. *Der Essay. Form und Geschichte*. Francke Verlag: Bern und Mnchen.
9. Berger, H. 1955. *Calvins Geschichtsauffassung*. Zürich: Zwingli Verlag.
10. Birch, A. 1993. *Essay Writing Made Easy*. University of Natal: Pembroke Publishers Ltd.
11. Chapman, R. 1973. *Linguistics and Literature*. Great Britain: Edward Arnold.

12. Cuddon, J.A. 1998. *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Cambridge: Blackwell Publishers.
13. Dobrée, B. 1946. *English Essays*. London. Collins 14St, James's Place.
14. Emmanuel, O.N. 1990. *Language and Theme: Essays on African Literature*. Washington, DC: Howard UP.
15. Eliot G. 2000. *An Authoritative Text, Backgrounds and Criticism*. New York: Norton.
16. Epstein, J. 1997. *Life Sentences, Literary Essays*. New York: W.W. Norton & Company.
17. Esterhuyse, C.J. 1974. *Die ontwikkeling van die Noord-Sothoskryftaal*. M.A Verhandeling. Pretoria: Universteit van Pretoria.
18. Forrester, K, Anderson, T.K. 1992. *Reading, then Writing from Source to Essay*. New York: McCraw-Hill, Inc.
19. Fowler, R. 1973. *Essays in the new stylistics*. Ithaca: Cornell UP.
20. Fowler, R.A. 1991. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London: Routledge and Kegan.
21. Genette, G. 1980. *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.
22. Groenewald, P.S. 1991. *Styller: Sehlabeng*. Pretoria: S. Afr. J. Afr. Languages.

23. Groenewald, P.S. 1991. *Thutadingwalo. B.A. (Hons) Sesotho sa Leboa*. Pretoria: UP.
24. Groenewald, P.S. 1981. *Mahapa se Verteltegniek*. Pretoria: S.A. Tydskrif Afrikatale.
25. Groenewald, P. S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa Nomoro ya 1*. Pretoria: Via Afrika.
26. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa Nomoro ya 2*. Pretoria: Via Afrika.
27. Herbert, J.E. 1999. *Writing the Personal Essay*. The writer; March 1999, Vol 112 issue 3.
28. Heilker, P. 1996. *The Essay. Theory and Pedagogy for an Active Form. I*
29. Hennessey, B. 1998. *Writing an Essay*. United Kingdom: How to books.
30. Hobsbaum, P. 1983. *Essentials of Literary Criticism*. Hungary: Thames & Hudson, Ltd.
31. Holman, H. 1972. *A handbook to Literature*. New York: Odyssey Press.
32. Kane le Peter, 1969. *Writing Prose, Techniques and Purposes*. Johannesburg: University of Johannesburg (APK).
33. Kgatla, P.M. 2000. *Kgolo, Tšwetšopele le Katlego ya Kanegelokopana ya Sepedi (1951-1999)*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

34. Last, R W. 1985. *Making Sense of Essay Writing*. Dundee: Lochee.
35. Lategan, F.V. 1959. *Kerbeeld van die Afrikaanse kortverhaal*. Kaapstad: Nasionale Pers.
36. Lazarus, A. 1973. *A Glossary of Literature Companion*. Illinois: Urbana.
37. Lee, E. 1912. *Selected Essays from English Literature*. London: Edward Arnold.
38. Lenger, J. 1998. *The key to Successful Personal Essays*. The Writer; December 1998, Vol. 111 issue 12
39. Lockitt, C. H. 1949. *The Art of the Essayist*. London: Longman & Green.
40. Lovell, D.W, Moore, R.D. 1992. *Essay Writing and Style guide for Politics and the Social Sciences*. Australia: University College, Australian Defence Force Academy.
41. Maibelo, J.R, Sepota, M.M. 1996. *Thutamekgwabo*. Arcadia: Bard Publishers.
42. Maphike, P.R.S. 1978. *The Essays in Southern Sotho*. UNISA: Unpublished M.A. Dissertation.
43. Michaels, S. 1999. *How to Write a Personal Essay*. Minneapolis: Lens Publishing.
44. Mminele, S.S.P. 1995. *Moeletši wa Marematlou*. Pretoria. Via Afrika.

45. Mojalefa, M.J. 1994. *Ntlahle 3 (1995)*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
46. Mojalefa, M.J. 1995. *Pego ye e Beakantšhitšwego ya Makgohlo. (Lekgothoane). Thesese ya D.Litt.* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria
47. Mohlala, M.J, 1994. *Tshekatsheko ya di sa re Šaletše Moganaganong*, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
48. Pearsall, J. 1999. *The Concise Oxford English Dictionary*. London: Oxford University Press.
49. Scott, V, Maiden, D. 1980. *Studies in the Short Story*. U. S. A: Holt Reinhart.
16. Selwalekgwadi, J.H. 1994. *Moletsekuba*. Pretoria: Actua Press.
50. Serudu, M.S. 1987. *The Novels of O. K Matsepe. Thesese ya D.Litt.* Pretoria. UNISA.
51. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria.: De Jager-Haum
52. Shaw, V. 1983. *The Short Story*. London: Longman.
53. Stanford, G, Smith, M.N 1980. *Better writing: From Paragraph to Essay*, New York: Rinehart and Winston.
54. Strachan, A. 1988. “*Uthingo Lwenkosazan*” van D.B.Z. Ntuli, *’n Narratologiese Ondersoek. These ya D.Litt.* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria
55. Symes, K.M. 1979. *Composing the Essay: Prewriting, Shaping, and Revising*. New York: Harper & Row.

56. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylistics*. London. London: Longman.
57. Walker, H. 1915. *The English Essay and Essayists*. London and Toronto: J.M. Dent & Sons Ltd, New York: E.P. Dutton & Co.
58. Williams, W.E, 1957. *A Book of English Essays*. Harmondsworth: Penguin Books.
59. Wilpert, G. 1955. *Moderne Weltliteratur: Die Gegenwartsliteraturen Europas und Amerikas*. Stuttgart: Alfred Kroner Verlag.
60. Yelland, H.L, Jones, S.C, Easten, K.S.W. 1983. *A Handbook of Literary Terms*. London: Angus Robertson Publisher.
61. Yerkes, D. 1995. *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of English Language* (1995).
62. Zulu, G.S. 1991. *The Structure and Content of Zulu Essays with Special Reference to Those of C.S. Ntuli*. Unpublished M.A. Thesis. Zululand: University of Zululand.

11. DIPUKU TŠA TEORI TŠE DI SA TSOPOLWAGO

1. Alexander, L.G. 1932. *Essay and Letter Writing*. London: Longman.
2. Alsid, M. W. 1968. *Unity of Literature*. London: Addison and Wesley.
3. Altenbernd, L. le L.L. Lewis . *A handbook for the Study of Fiction*. London: MacMillian Co.
4. Ashe, A. 1979. *The Art of Writing*. London: Howard & Wyndham Co.
5. Arnold, M. 1909. *Essays, Literature and Critical*. London: J.M.Dent & Co.
6. Axelrod, R.B. le C.R. Cooper, 1994. *The St. Martin's Guide to Writing*. New York: St Martin's Press.
7. Bal, M. 1985. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. London: Toronto.
8. Berger, H.J. 1968. *A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
9. Blackman, R.D. 1923. *Composition and Style*. Edinburgh: John Grant.
10. Blays, J.S. 1988. *Responding to Literature: A step by step guide for the student writer*. New York: McGraw- Hill.
11. Bloom L. Z. 1984. *The Essay Connection*. Toronto: D. C. Heath & Co.

12. Bonnie, K.S. 1987. *A Guide to Literaterary Criticism and Research*. USA: Holt, Rinehart and Winston.
13. Botha, E. 1967. *Afrikaanse Essayiste*. Kaapstad: Human & Rousseau.
14. Botha, E. 1975. *Limi*. Johannesburg: Department of Bantu Languages. R.A.U
15. Bozman, M. A. *Everyman's Encyclopaedia*. London: J. M. Dent & Sons.
16. Bretz, M. L. 1992. *Voices, Silences and Echoes: A Theory of the Essay and the Critical Reception of Naturalism in Spain*. London: Tamesis Books.
17. Brooks, C, 1975. *An Approach to Literature*, New Jersey: Englewood Cliff.
18. Brooks, C. 1979. *Understanding Fiction*. New Jersey: Prentice –Hall, Inc.
19. Brown, H. 1966. *Prose Styles*. New York: University of Minnesota.
20. Bruwer, L.C. 1960. *Essays uit Versamelde Werke-Langehoven*. Kaapstad: Nasionale Boekwinkel.
21. Burton, D. L. 1967. *Literature Study in High Schools*. London: Holt Rinehart.
22. Calderrwood, J.L. 1968. *.Perspective on Fiction*. New York: Oxford University Press.

23. Cherica, J. C. G 1991. *A Literary Perspective of the Essay: A Study of its Generic Principles and Hermeneutic Theory*. Thesis (Ph. D), University of South Carolina.
24. Cloete, T.T. 1970. *Literare Terme & TeorieN*, Pretoria: Haum
25. Cockburn, B. 1977. *Essays*. Bailrigg: University of Lancaster School of Education.
26. Cohen, B.B. 1973. *Writing About Literature*. Illinois: Scott, Foresman & Co.
27. Comley, N. R. 1966. *Fields and Writing*. New York: St Martins Press.
28. Cooper, P. 1994. *Writing the Short Film*. Melbourne New Delhi: Focal Press.
29. Cooper, A. J. 1988. *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Cambridge: Blackwell Publishers London: Andre-Deutch.
30. Current, G.E. 1961. *What is a Short-Story*. London: Foresman and Co, Glenview, Illinois.
31. De Villiers, G.E. 1970. *From Words to Essays and Letters: A Comprehensive Guide to Paragraph, Essay and Letter Writing, for English- and Afrikaans-Speaking Students, Standard 8, 9 and 19*. Johannesburg: APB.
32. Dlamini, A.M. 1975. *The Difference Between a Short Story and an Essays*. Limi 3(2): 62-70

33. Donald, R.B, Morrow, B.R, Wargetz, L.G, Werner, K. 1983. *Writing Clear Essays*. New Jersey: Prentice – Hall, Inc.
34. Eliot, T.S. 1932. *Selected Essays*. London: Boston.
35. Elliot, L.S. 1981. *A Contemporary Looking Glass*. New York: Random House.
36. Eliot, W. 1980. *English Essays from Sir Phillip Sidney to Macaulay*. Danbury: Grolier Enterprises Corp.
37. English Association, 1942. *English Essays of Today*. London: Oxford University Press.
38. Ernest, E. 1956. *The Use of Prose*. New York: Hourcourts, Brace & Co.
39. Freeman, D. C. 1970. *Linguistic and Literature*. New York: Bobbs-Merril Publishers.
40. Fowler, R. 1967. *Essays on Style and Language*. London: Routledge and Kagen Paul.
41. Gallo, J. D. 1979. *Shaping College Writing: Paragraph and Essay*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
42. Hallward, N.L. et al 1967. *Essays of Elia- Charles Lamb*. London: MacMillian.
43. Hawthorn, J. 2000. *A Clossary of Contemporary Literary Theory*. Norway: Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
44. Human, P. 1986. *Popular Fictions: Essays in Literature and History*. New York: Methuen.

45. Humbeek, L.H.K, Lernout, G. 1989. *(Dis) continuities: Essays on Paul de Man*. Amsterdam: Rodopi.
46. Imhoof, M. 1975. *From Paragraph to Essay: Developing Composition Writing*. London: Longman.
47. Jefferson, A, Robey, D, Forgacs, D. 1986. *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction*. Londo: B.T. Batsford, Ltd.
48. Jones, E.D. 1989. *English Critical Essays*. London: Oxford University Press.
49. Kane, T. S. 1976. *Writing Prose: Techniques and Purposes*. London: Oxford Publishers.
50. Kathleen, E. S. 1984. *Paragraph Practice. Writing the Paragraph and the Short Composition*. New York: MacMillian Publishing, Inc.
51. Klaus, C.H, R.E. Scholes, N.R. Comley le M. Silverman 1991. *Elements of Literature: Essays, Fiction, Poetry, Drama, Film*. New York: Oxford University Press.
52. Kleefe. J. 1895. *English Composition and Essay Writing: For Civil Service and Other Competitive Examinations*. London: Murray.
53. Kenny, W. 1966. *How to Analyse Fiction*. U. S. A. Monarch Press.
54. Lubboc, P. 1955. *Style*. London: Cassela & Co.

55. Mabena, A. V. R. 1988. *Zulu Essays*. Unpublished B. A. Hons Article. Pretoria: UNISA.
56. Macaulay, T.B. 1978. 'Mill's Essay on Government: Utilitarian logic and politics'. *Utilitarian Logic and Politics* (Bar. Lively, J le Rees, J.). Oxford: Clarendon Press: 97-129.
57. Matlala, E.K.K. 1958. *Tšukudu*. Pietersburg: Mandate Investments.
58. Marggraff, M.M. 1994. *The Moral Story in Zulu. (1930-1955)*. *Thesese ya M.A.* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
59. May, C.E. 1976. *Short Story Theories*. Pretoria: J.L van Schaiks.
60. McCalman, K. 1991. *Writing that Essay*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
61. McColvin, E. 1946. *A Refresher Course in Essay, Rreport and Precis-Writing*. London: George Newnes.
62. Meiklejohn, J. M. D. 1907. *The Art of Writing English: A Manual for Students, with Chapters on Paraphrasing, Essay-Writing, Precis-Writing, Punctuation and Other Matters*. London: Meiklejohn.
63. Miles, D, Pooley, R.C, Greenlaw, E. 1935. *Literature and Life*. New York: Scott & Foresmann and Co.
64. Miller, J. W. 1910. *English Composition and Essay Writing, with Model Essays, Outlines*. London: Longmans, Green.

65. Mojalefa, M.J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka Thekokanegelo. Thesese ya M.A.* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
66. Montaigne, M. 1918. *The Essays of Michael Lord of Montaigne.* London: Dent.
67. Montaigne, M. 1952. *The essays of Michael Eyquem de Montaigne.* Chicago: Encyclopaedia Britannica.
68. Msimang, C. T. 1981. "Biographical sketch" in *Limi*. Vol. 4
69. Naipaul, V.S. Mishra, P. 2002. *The Writer and the Essays.* Canada: Picador.
70. Nokaneng, M.B. 1991. *Segagešo. Mphato 10.* Hatfield: Via Afrika.
71. Ohlsen, W. 1977. *From Paragraph to Essay: Readings from Progres in Writing.* New York: Scribner.
72. Pailey, E. P. 1984. *Writing Clearly:* London: Charles Merrill Publishers.
73. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela, Tiragatšo ya Boitshwaro. Thesese ya M.A.* Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
74. Pirie, D. 1985. *How to Write Critical Essays: A Guide for Studies of Literature.* London: Methuen
75. Pretorius, W.J le J.H.A. Swart 1982. *Teaching African Literature.* Pretoria: UNISA

76. Prew, M. 1993. *'A' Level African History: Eessay Writing Skills*. Harare: Longman
77. Ramushu, J.M, Mphahlele, M.C. 1996. *Polelo ye e Phelago, Mphato wa 10*. Epping: Printkor (Pty) Ltd. Kinghall Ave.
78. Ready, A. W. 1902. *Essays and Easy Writing for Public Examinations*. London: George Bell.
79. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction Contemporary Poetics*. London: Methue.
80. Ryan, R, van Zyl, S. 1982. *An Introduction to Contemporary Literary Theory*. Johannesburg: A.D. Donker (PTY) Ltd.
81. Robson, W.W. 1982. *The Definition of Literature and Other Essays*. New York: Cambridge University Press.
82. Rodda, I. 1987. *Coming to Grips with English*. Pretoria: Daan Retief
83. Samson, J. 1997. *The essay: A Guide to Writing Essays and Reports in Education*. Bentley: Paradigm Books Curtin University.
84. Scheideman, J.W. 1994. *Mycroft Holmes/ The Machine Metaphors: A Reflecyive Essay on Holmes Metaphors*. The Baker street journal. Vol. 44, No 1.
85. Scholes, R.E. 1969. *Elements of the Essay*. New York: Oxford University Press.
86. Scholes, R, Comeley, N.R, Klaus, C.H, Silverman, M. 1991. *Elements of Literature*. New York: Oxford University Press.

87. Scholes, R.E. 1981. *Elements of Fiction and Anthology*: New York: Oxford University Press.
88. Serudu, M.S. et al. 1985. *Northern Sotho Study Guide 1 for NSE 203-Y*. Pretoria: UNISA.
89. Serudu, M.S. 1988. *Sesotho sa Leboa sa Mahlaha*. Bloemfontein: Kagiso Publishers.
90. Serudu, M.S. 1991. *Ditšwapitšengkgolo ya Bokgabongwalo*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
91. Serudu, M.S. 1983. *Comparative Literature and African Literatures*. (Morulaganyi Gérard, A.S.). Pretoria: Via Afrika.
92. Sherril, A, Robertson-Rose, P. 1975. *Four Elements, a Creative Approach to the Short Story*. New York: Rinehart and Winston.
93. Shiach, D. 1984. *The Critical Eye*. Hong Kong: Thomas Nelson & Sons
94. Smith, E. 1913. *Essay Writing Thetoric and Prosody*. Bombay: Oxford University Press.
95. Smith, E.L, Hart, A.W. 1981. *Short Story, a Contemporary Looking Glass*. London: Random House
96. Steinberg, S. H. 1953. *Cassel's Encyclopaedia of World Literature*. London: Cassel's & Co.
97. Strachey, L. 1961. *Spectatorial Essay*. London: Chatto & Windus.
98. Strachey, L. 1964. *Literary Essay*. London: Chatto & Windus.

99. Swanepoel, C.F. 1990. *African Literature. Approaches and applications*. Pretoria: Haum Tertiary.
100. Taylor, G. 1989. *The Students Writing Guide for the Arts and Science*. New York: Cambridge University Press.
101. Thames, A. M, Gripp, T.H. 1969. *Procedural Approach to the Composition of Essays*. New York: Hooper & Row.
102. Tichy, H. J. 1967. *Effective Writing*. London: John Wiley & Sons.
103. Theodor, W. A. 1991. *Notes to Literature Vol. 1*. New York: Columbia University Press.
104. Valeries, S. 1983. *The Short Story, A Critical Introduction*. New York: The Free Press.
105. Virgil. S. 1980. *Studies in the Short Story*. New York: The Macaulay Co.
106. Weston, H. 1934. *Form in Literature*. London: Rich & Cowan.
107. Wiener, H. S. 1981. *Creating Composition*. New York: McGraw Hill Book & Co.
108. Wilson, J. R. 1988. *Writing the Academic Essay*. Columbus, Ohio: Merrill Pub. Co.
109. Whittaker, J.K. 2002. Rethinking “Child Replacement”: A reflective essay. *The social service review*. Vol.76. No. 1
110. Sikes, H.M, Bonner, W.H., Lahey, G. 1978. *The Letters of William Hazlitt*. New York: University Press.